

gabalyít A: 1775 *gabalyított* (Oklsz.); 1782 *galyabítani* [sz.] (NSz.); 1784/ *gajabítani* [sz.] (NSz.); 1810 *Galabítok* (NSz.); 1831 *Gabaréttom* (TudGyűjt. 7: 19) J: 1. 1755 'hevenyészve összetákol; nyomorúságosan épít | zurechtzimmern; armselig bauen' (↑); 2. 1825 'tataroz, javít | ausbessern' (NSz.); 3. 1831 'csomóra hány | durcheinanderwürfeln' (↑); 4. 1861 'magára, nyakában kanyarít | sich etw umwerfen' (NSz.); 5. 1893 'összeveszít; összekuszál, összekever | entzweien; verwickeln' (MTsz.)

gabalyodik A: 1841 *gabalyod-ik* (MTsz.) J: 1. 1841 'összevész; összeakasz kodik | sich überwerfen; aneinandergeraten' (↑); 2. 1893 'összekuszálódik | sich verwickeln' # (MTsz.); 3. 1893 'bolond lesz; vkibe belebolondul | närrisch werden; sich in jmdn vernarren' # (MTsz.)

■ Fiktív töből keletkezett származékszók. | ⊕ A relatív tö -l (ly) gyakorító képzővel keletkezett, és összefügg a →*gombolyag* és →*gomolyít* szócsaládjának tövével. Az abszolút tö egy 'kerek; gömb alakúvá válik' jelentésű eredeti igenévszó igei értékű tagja, melynek névszói értékű tagja a →*gomb*. A végződészek műveltető, ill. gyakorító-visszaható képzők. A jelentésfejlődéshez vö. →*göngyölít*, →*gubancos*. ⊖ Idetartoznak: *összegubakodik* 'összevész' (1756: MNy. 70: 226); *gubahodik* 'összekuszálódik' (1800: MNy. 70: 226); *meggubahít* 'megzavar, összekuszál' (1918: Nyr. 47: 69)

📖 EtSz.; TESz.; Benkő: FiktI. 98; EWUng. • Vö. *gomb*, *gombolyag*, *gomolyít*

gabalyodik → *gabalyít*

gabanica × A: 1415 k. *kabarichá* [ṽ: *kabanicha*] (SchlSzej. 1213.); 1710 k. *gabaniczát* (Thaly: VÉ. 1: 388); 1815 *kabonitzát* (ErdMúz. 49: 542) J: 'bokáig érő férfikabát | knöchellanger Männermantel'

■ Déli szláv jövevényszó. | ⊕ Blg. *кабаница* 'ujjatlan csuklyás darócköpeny'; szbhv. *kabanica* 'köpeny'; szln. (N.) *gabanica* 'ua.' [< ol. (N.), (R.) *gabbano* 'ujjatlan köpeny; parasztszeke']. Akperzsa *kapāh* 'egy fajta köpeny' szóra megy vissza. ⊕ A szó eleji szláv *k > m*. *g* hangváltozáshoz vö. →*gerezna*, →*guzsaly* stb. ⊕ Valószínűleg a magyarból: szlk. (N.) *kabanica* 'egy fajta zeke' > cseh (N.) *kabanica* 'ua.'. A magyarban – a szlovákkal határos nyelvjárásokban – a szlovákból való visszakölcsönzéssel is számolni kell.

📖 EtSz.; Kniezsa: SzlJsz. 174; TESz.; EWUng. • Vö. *kabát*

gabona A: 1405 k. *gabona* (SchlSzej. 992.); 1530 k. *gabana* (KL. 79.); 1538 *gabnaĵa* (KL. 162.); 1549 Desma *gobna* (Oklsz. *dézsma-gabona* a.) J: 1. 1405 k. 'lisztes magvú gazdasági növényfajta; e növény szemtermése | Getreide(korn)' # (↑); 2. 1700 'rozs | Roggen' (Oklsz. *gabona-vetés* a.); 3. 1797 'kétszeres: búza és rozs keveréke | Mischkorn' (NSz.) Sz: ~s 1456 k. *ghabonas* (SermDom. 1: 442)

■ Déli szláv jövevényszó. | ⊕ Szbhv. (R.) *gobino* 'tönkölybúza'; – óe. szl. *gobino* 'bőség' [< gót *gabein-* 'gazdagság']. ⊕ Megfelelői az oroszban is: or. (e.), (R.) *гобина*, (e.) *гобино*: 'gazdagság, bőség; bő termés'.

📖 EtSz.; Kniezsa: SzlJsz. 174; TESz.; EWUng.

gábor → *gábos*

gáborján → **gábos**

gábos × **A:** 1585 *Gábos* (Cal. 445); 1604 *Gabos* (Szenczi Molnár: Dict.); NYJ. *gábics* (Nyatl. tövisszűrő *gébics* a.) **J:** 1. 1585 'sárgarigó | Goldamsel' (↑); 2. 1784 'sármány | Ammer' (Baróti Szabó: KisdedSz. 28); 3. 1808 'gébics | Würger' (Sándor I.: Toldalék)

gábor × **A:** 1604 *Gaborka* [sz.] (Szenczi Molnár: Dict. *Gálbula* a.); 1685 *gáborka* (NySz.) **J:** 1. 1604 'sárgarigó | Goldamsel' (↑); 2. 1784 'sármány | Ammer' (Baróti Szabó: KisdedSz. 28); 3. 1839 'gébics | Würger' (MTsz. *szarka-gábor* a.)

gáborján × **A:** 1831 *Szarka-gáborján* (Kreszn.); NYJ. *szarkagábrián* (MTsz.) **J:** 'gébics | Würger'

■ A szócsalád tagjai köznevesülés eredményei. | ☐ A *gábos* a *Gábos* [szn.]-ből, a *Gábor* [szn.] becéző alakjából keletkezett; vö. 1138/ *Gabus* [szn.] (MNY. 32: 131). – A *gábor* közvetlenül a *Gábor* [szn.]-ből alakult, amely a *Gábríel* szn.-re megy vissza; vö. 1138/ *Gabriel* [szn.] (MNY. 32: 131) [< lat. (e.) *Gabriel* [szn.]]. – A *gáborján* köznevesülés a *Gáborján* [szn.]-ből, amely a 1213/ *Gabrian* [szn.] (VárReg. 253.) változata [< lat. (h.) *Gabrianus* [szn.], *Gabirianus* [szn.]]. – Személynévi eredetű állatnevekhez vö. még →*katicabogár*, →*szentjánosbogár* stb.

📖 EtSz.; TESz. *gáborján* a.; Kiss J.: Mad. 246; EWUng. • Vö. *gébics*

gacsaly × **A:** 1263/ ? *Gachal* [HN.] (ZichyOkm. 1: 12); 1590 *Gaczal* (Szikszai Fabricius: LatMSzj. 47); 1831 *Gacsaly* (Kreszn.); 1834 *kacsal* (Bugát: Szóhalm. *Gacsal* a.) **J:** 'szőlőkacs; szőlővessző | Weinranke; Weinrebe'

■ Származékszó, keletkezés módja azonban bizonytalan. | ☐ Az alapszó egy igenévszó lehetett ('görbület, hajlat, kanyarulat; elgörbül, meggörbül, kanyarog' jelentésben), amelynek a névszói értékű tagja a →*kacs*. A végződés denominális vagy deverbális -ly névszóképző; az alaktanához vö. *zugoly* (→*zug*) vagy →*fogoly*¹ stb. A szó eleji g-hez vö. →*gacsos*, →*gáncs* stb.

📖 EtSz.; Kniezsa: SzlJsz. 824; EWUng. • Vö. *gáncs*, *kacs*

gácsér **A:** 1678 *Kacsur* (NyDtáj. 150); 1681 *Káczer* (SzT.); 1697 *Gacsér* (SzT.); 1700 *Gacsir* (SzT.); 1722 *Gácsér* (SzT.); 1756 *kátsorral* (SzT.); 1800 *Gátsír* (Márton J.: MNSz.–NMSz.); NYJ. *gácsēr* (ÚMTsz.); *gádzser* (EtSz.) **J:** 'hím kacs | Enterich'

■ Szlovák jövevényszó. | ☐ Szlk. *káčēr*, (K.) *kačur*: 'gácsér' [< szlk. *kača* 'kiskacs'; vö. →*kacs*]. ☐ Vö. még cseh *kačēr*; le. *kaczor*, (N.) *kaczór*; stb.: 'gácsér'. ☐ A szó eleji szláv *k* > m. *g* hangváltozáshoz vö. →*gerezna*, →*guzsaly* stb.

📖 EtSz.; Kniezsa: SzlJsz. 174; Molnár N.: SzárnyNev. 53; TESz.; EWUng. • Vö. *kacs*

gacsos × **A:** 1647 *katsos* (NySz.); 1700 *gacsos* (Nyr. 32: 158); 1708 *Kajtsos* (Pápai Páriz: Dict. *Oblíquus* a.) **J:** 1. 1647 'görbe (kéz, láb); csámpás | krumm (Hand, Bein); krummbeinig' (↑); 2. 1668 'erős kezű | von starker Hand' (NySz. *Kacsos* a.); 3. 1807 'gírbegurba (növény) | verkrümmt, verwachsen (Pflanze)' (MagyFüvészk. 1: 195)

■ Származékszó, keletkezés módja azonban bizonytalan. | ☐ Az alapszó egy 'görbület, hajlat; (el)görbül, kanyarog' jelentésű igenévszó lehetett, amelynek névszói értékű tagja a →*kacs*. A végződés deverbális vagy denominális -s melléknévképző. A szó eleji g-hez vö.

→*gáncs*, *gacsiba* (→*kacsiba*) stb. A 2. jelentés az eredeti 1. jelentésből a 'görbe' > 'erővel meggörbített' > 'erőtéljes' jelentésváltozás révén alakulhatott ki.

EtSz. *gacs* a.; MNy. 57: 300; TESz.; EWUng. • Vö. *gáncs*, *kacs*

gádor × **A:** 1416 u./¹ *gádora* (BécsiK. 52); 1604 *Gator* (Szenczi Molnár: Dict. *Cláthrus* a.); 1750 k. *vasgótért* (Thaly: VÉ. 1: 309); 1779 vass *gaterokkal*, vass *gáterokra* (Ethn. 83: 520); 1836 *Gátrán* (MNy. 38: 132); 1846 *káteres* [sz.] (MNy. 68: 339); 1848 *Gatter* vas (SzT.); 1873 *gádérfa* (Nyr. 2: 518) **J:** 1. 1416 u./¹ 'pitvar, tornác, előrés; ereszalja | Hausflur; Vordach und der Raum darunter' (↑); 2. 1604 '(ablak- ajtó-) rostély, rács; (rácsos) kerítés | Gatter, Gitter; Lattenzaun' (↑); 3. 1627 'gödör, árok; üreg | Grube, Graben; Höhlung' (EWUng.); 4. 1637 'a pince torka, torkolata | Kellerhals' (OklSz.); 5. 1838 'a mellüregnek a két tüdőlebeny közötti része | Mittelfell' (Tzs.)

■ Német (feln.) jövevényszó. | (≡) Ném. (kfn.), (kor. úfn.) *gater* 'rács; rostély; kerítés', (szász Sz.) *got(t)er* 'ua.', (baj.-oszl.) *gōdər*, *gatter* 'ua.; léckerítés mögötti helység', – ném. *Gatter* 'rács; rostély; kerítés; keretfűrész' [indoeurópai eredetű; vö. óind *gádhya-h* '(meg)tart'; ang. (óang.) *geador* 'együtt, összesen'; stb.]. (≈) Megfelelői: szbhv. *gatre* [többes szám] 'rács; rostély'; szlk. (N.) *gador* 'pincelejáró'; stb. (⊕) A származtatás jelentéstani viszonyai tisztázatlanok. Az 1. és 4. jelentés talán a bajor-oszlák szó 'léckerítés mögötti helység' jelentéséhez köthető. A 3. jelentés metafora a 4. jelentés alapján. Az 5. jelentésben tudatos szóalkotás történt. A szó alaktani szempontból szórványosan a [4] tőtípusnak felel meg (1836: ↑). (⊖) Idetartozik: *gatter* 'keretfűrész(gép)' (1951: Hevesi: MOrMűszSz. 372); ez a németből (↑) származik.

EtSz.; TESz., *gátor* a. is; EWUng. • Vö. *zsalugáter*

gágog **A:** 1585 *Gaggogok*, *Gágogok* (Cal. 456); 1604 *gakogoc* (Szenczi Molnár: Dict. *Glácito* a.) **J:** '⟨liba⟩ erős hangot ad | schnattern' #

■ Belső keletkezésű, valószínűleg származékszó. | (⊕) A palatoveláris párhuzamosság alapján a →*gég* és →*gőgös* szócsaládjához, ill. a →*gőgicsél* rokonságába tartozhat. Az alapszó ('madarak kiáltása; kiáltozik 'madár' jelentésben) egy eredeti igenévszó igei értékű tagja lehetett, amelynek névszói értékű tagja a →*gég*. A végződés -g gyakorító képző. (⊖) Ugyanebből az alapszóból keletkeztek: *gágol* 'gágog' (1720: NSz.); *giggan* 'egyed gágog' (1833: Kassai: Gyökerésző 2: 243); *gágint* 'ua.' (1838: NSz.); *gegeg* 'gágog' (1838: NSz.); stb. A palatális alakok a *gágog* és a →*gég* közötti összefüggésre utalnak. – Hasonló onomatopoetikus jellegű szavak: votj. (Sz.) *gagäkt-*; md. (E.), (M.) *gaga-*; lp. *gakke-*; ném. *gackern*; stb.: 'gágog' (≡).

EtSz.; TESz.; EWUng. • Vö. *gég*, *gőgicsél*, *gőgös*, *kákog*

gagyog **A:** 1725 *gagyogván* [sz.] (Nyr. 38: 315); 1812 *gyagyogása* [sz.] (NSz.) **J:** '⟨kisgyermek⟩ hangokat, szavakat még tökéletlen hangképzéssel mond | Lallen' #

■ Onomatopoetikus eredetű. | (⊕) A tő a palatoveláris párhuzamosság alapján összefügg a →*gügyög* tövével. A végződés -g gyakorító képző. (⊖) Ugyanebből a töből egy másik gyakorító igeképzővel keletkezett: (R.) *gagyatol* 'gagyog, gőgicsél; fecseg, locsog' (1784: Baróti Szabó: KisdedSz. 18, 29).

EtSz.; TESz.; EWUng. • Vö. *gügyög*, *gyagya*

gajd † **A:** 1272/ *Goydusbogdan* [sz.] [HN.] (Oklsz.); 1402 *Gaydus* [sz.] [szN.] (Oklsz.); 1405 k. *gayd* (SchlSzj. 1999.) **J:** 'egy fajta fúvóshangszer: furulya v. duda | Art Blasinstrument: Flöte od. Dudelsack'

■ Vándorszó. | (≡) Sp. *gaita* 'duda, pásztorsíp'; rom. *gaidă*; szbhv. *gajde* [többes szám]; szlk. *gajdy* [többes szám]; le. (N.), (R.) *gajda*, *gajdy* [többes szám]; stb.: 'duda'. Kelet-Európában valószínűleg a vlach pásztorkodás révén terjedt el. (⇒△) Az átható nyelv tisztázatlan. (∼) Idetartozik: (N.) *gajda* 'duda', amely a címszótól független közvetlen átvétel a szerbhorvátból.

📖 EtSz.; MNy. 60: 31; TESz.; EWUng.

gajdol **A:** 1604 *Gaydoloc* (Szenczi Molnár: Dict.); 1767 *Gajdulok* (MNy. 70: 42); 1800 *Galydolni* [sz.] (Márton J.: MNSz.–NMSz.); 1845 *Kajdul* (NSz.) **J:** 1. 1604 'kurjongat; kornyikál | johlen; leiern' (↑); 2. 1784 'becsíp | sich berauschen' (Baróti Szabó: KisdedSz. 30); 3. 1833 'fecseg, locsog; pletykál | schwatzen; klatschen' (Kassai: Gyökerésző 2: 243); 4. 1864 'fennhangon sír, ordít | plärren' (CzF.)

■ Onomatopoetikus eredetű. | (△) A tö összefügg a →*kajdász*, →*kiált* stb. szócsaládjának tövével. A végződés gyakorító képző. A 2. jelentés metonímia. (∼) Ugyanebből a töből melléknévképzővel keletkezett a (R.) *gajdos* 'ittas; zajos, lármás' (1792: Baróti Szabó: KisdedSz. *Gajdolni* a.). A (R.)*gajd* 'ordít(oz)ás, kurjongatás' (1805: NSz.), (1864: CzF.), 'kabarédal, kuplé' (1896: Nyr. 25, 322) elvonással keletkezett a *gajdol*--ból.

📖 MNy. 4: 298, 60: 31; EtSz.; TESz.; EWUng. • Vö. *kajdász*, *kiált*

gála **A:** 1699 *gála* (StSl. 27: 326); 1750 *gälla*-szépbűl (NySz.); 1761 *gallákban* (NySz.) **J:** 1. 1699 'ünnepélyes alkalom | festliche Gelegenheit' (↑); 2. 1727 'díszruha | Galakleid' (MNy. 30: 24)

■ Német jövevényszó. | (≡) Ném. *Gala* 'díszruha; ünnepi dísz, pompa' [< sp. *gala* 'díszruha, ünnepi ruha' < sp. *vestido de gala* 'ua.', tkp. 'az ünnep öltözéke']. (≈) Megfelelői: ang. *gala* 'ünnepi előadás'; fr. *gala* 'ua.; ünnepi öltözet'; le. *gala* 'ua.' stb.

📖 EtSz.; TESz.; EWUng. • Vö. *gáláns*, *vászon*

galacsin **A:** 1560 k. *galachyn* (GyöngySzt. 2788.) **J:** 1. 1560 k. 'golyó, gömb | Kugel' (↑); 2. 1834/ 'pirula | Pille' (NSz.)

■ Ismeretlen eredetű. | (△) A szó eredetileg 'parittyából elhajítható <agyagból, sárból> keményre gyúrt golyó' jelentésben élhetett. (∼) A (R.) *galacs* 'pirula' (1834: NSz.) a nyelvújításkor keletkezett tudatos elvonással a *galacsin*-ből.

📖 EtSz. *galacsér* a.; Kniezsa: SzlJsz. 825; TESz.; EWUng.

galád **A:** 1213/ ? *Kalad* [szN.] (VárReg. 265.); 1214/ ? *Galaldu* [szN.] (VárReg. 324.); 1372 u./ *galyadbat* (JókK. 127); 1577 *gallyát* (RMKT. 8: 297); 1585 *galad* (Cal. 699 [ɔ: 695]); 1624 *galádság* [sz.] (NySz.) **J:** <FN> 1372 u./ 'vándordiak; szemfényvesztő, mutatványos | fahrender Student; Gaukler' (JókK. 30) | <MN> 1. 1372 u./ 'alávaló, becstelen; arcátlan | frevelhaft; frech' # (↑); 2. 1372 u./ ? 'piszkos | schmutzig' (JókK. 132), 1585 'ua.' (Cal. 993); 3. 1795 k. 'fösvény | geizig' (NSz.); 4. 1873 'csúf beszédű | unanständig redend' (Nyr. 2: 423)

■ Valószínűleg latin (k.) jövevényszó. | (≡) Lat. (k.) *goliardus*, *gallardus*, *gal(l)iardus* 'vándorló klerikus; mutatványos' [? < lat. (k.) *Golias* [szN.], (e.) *Goliath* [szN.]]. Vö. még ol.

goliardo, *gogliardo* '(vándor)diák; mutatványos'. A nyelvérzék ezeket a szavakat a lat. *gula* 'torok', ol. *gola* 'ua.' szóhoz is kapcsolta. A középkorban a bibliai Góliátra mint az Isten elleni lázadás szimbólumára tekintettek, és összefüggésbe hozták a jokulátorként, mutatványosként kóborló diákokkal. Ráadásul a nagyétküséget az ilyen népek tipikus tulajdonságának tartották. A jokulátorság és a jellembeli hitványság jelentésbeli összefüggéséhez vö. →*csélcsep*, →*igric*. (⊕)

EtSz.; FilKözl. 1: 97; TESz.; MNy. 63: 446; NyK. 70: 453; EWUng.

galagonya **A:** 1327/ *Galagynya* (Oklsz.); 1369 *Galganya* (Oklsz.); 1379 *Galagonyafa* (Fekete Nagy: Trencsén 148); 1499 *Gelyegenyeffa* (NySz. *galagonya-fa* a.); 1500 k. *Galagyne* (MNy. 21: 141); 1566 *Galagannyáról* (NySz.); 1740 *Galoganyában* (SzT.); 1825 *galagonyfa* (NSz.); 1881 *gélégonya* (NSz.); NYJ. *gelegunya*, *geregönye* (ÚMTsz.) **J:** 1. 1327/ 'fehér virágú, piros bogyós termésű tövises cserje | Weißdorn (Crataegus)' (↑); 2. 1710 k. 'e cserje gyümölcse | Mehlbeere' (Thaly: VÉ. 2: 73) **Sz:** ~s 1401 *Galgonyas* [sz.] (Fejér: CD. 10/4: 67)

■ Szláv, valószínűleg déli szláv jövevényszó. | (⊕) Blg. *злогина*, (N.) *злогиня* 'galagonyacserje; galagonya'; szbhv. *gloginja* 'galagonya', (N.) 'galagonyacserje'; szln. *gloginja* 'galagonya'; – cseh *hlohyně* 'ua.; tűztövis'; szlk. *hlohyňa* 'ua.'; stb. [< szláv **glogъ* 'galagonyacserje']. (⊕) A magyarba átkerült alak **gloginja* lehetett; a különböző változatok ebből keletkeztek a mássalhangzó-torlódás feloldásával és két irányú hangrendi kiegyenlítődéssel.

VasiSz. 2: 262; EtSz.; Kniezsa: SzlJsz. 175; TESz.; EWUng.

galagyol × **A:** 1717 e./ *garagyoltunk* (MNy. 60: 114); 1759 *galagyol* vala (MNy. 60: 114) **J:** 'gagyog; karattyol | babbeln; gacken'

■ Onomatopoetikus eredetű. | (⊕) Eredetileg vélhetően a beszélni tanuló gyermek gagyogásának utánzására. A tö összefügg a →*karattyol* tövével. A végződés -l gyakorító képző. A szó belseji *gy* vagy a tőhöz tartozik, vagy a képző része játszi képzőelemként.

EtSz.; TESz.; EWUng. • Vö. *karattyol*

galamb **A:** 1138/ ? *Glambudipetus* [sz.] [SZN.]; *Glombudí* [sz.] [SZN.] (MNy. 32: 203, 131); [1165 k.] *golombos* [sz.] [SZN.] (MonStrig. 1: 118); 1238 *Kolombuk* [HN.] (PRT. 1: 759); 1238 *Kolumbuk* [HN.] (MSZA. 11: 3); 1316 *Galomb* [SZN.] (Oklsz.); 1323/ *Galambsokorou* [HN.] (Györffy: ÁMTF. 2: 623); 1372 u./ *galamb* (JókK. 73); NYJ. *gallamb* (ÚMTsz.) **J:** 1. [1165 k.] 'turbékoló hangot adó gyors röptű madár | Taube' # (↑); 2. [~om] 1527 '(kedveskedő megszólításként:) szerelmesem, kedvesem | mein Schatz, mein Täubchen (als liebkosende Anrede)' (ÉrdyK. 379); 3. 1820 'galamb alakúra sült tészta | Kuchen in Form einer Taube' (NSz.) **Sz:** ~os [1165 k.] [SZN.] (↑); 1519 'galambáros | Taubenhändler' (JordK. 493); 1585 'galambdúc | Taubenschlag' (Cal. 218) | ~i 1372 u./ *galamby* (JókK. 32)

■ Szláv jövevényszó. | (⊕) Óe. szl. *golъbъ* 'galamb'; szbhv. *golub* 'ua.'; szlk. *holub* 'ua.; galambom (férfi kedveskedő megszólításként)'; or. *голубъ* 'ua.'; stb. [< szláv **golъbъ* 'világoskék']. (⊕) A szó belseji *m* arra enged következtetni, hogy az átvétel még a 10. század vége előtt lezajlott; vö. →*csombor*, →*gomba* stb. A 2. jelentéshez vö. lat. *mea columba* 'galambom, kedvesem'; ném. *mein Täubchen* '(kedveskedő, becéző megszólításként)'; stb.

EtSz.; Kniezsa: SzlJsz. 176; TESz.; EWUng.; H.Tóth-Eml. 383 • Vö. *galambica*, *galambóc*

galambica × **A:** 1584 k. *galambicza* (Gombocz E.: BotTört. 122) **J:** 'galambgomba | Täubling {Pilz}'

■ Szerbhorvát vagy szlovén jövevényszó. | (≡) Szbhv. (N.) *golubica*; szln. *golobica*: 'galambgomba' [< szbhv. *golubica*, ill. szln. *golobica*: 'nőstény galamb']. A megnevezés ennek a gombafajtának a galamszürke színére utal. Hasonló szemlélethez vö. ném. *Täubling*; cseh *holubinka*; stb.: 'galambgomba'.

📖 EtSz.; Kniezsa: SzlJsz. 636; TESz.; EWUng. • Vö. *galamb*, *galóca*²

galambóc × **A:** 1590 *Galambucz* fű (Szikszai Fabricius: LatMSzj. 25, 30); 1604 *Galambotzfű* (Szenczi Molnár: Dict.); 1745 *Galambócz-fű* (MNY. 5: 186); 1793 *Galambocz* (NSz.) **J:** 'vasfű | Eisenkraut'

■ Latin mintájú képzett tükörszó. | (≡) Vö. lat. (k.), (h.) *columbaria* 'vasfű' [< lat. *columba* 'galamb']. (≈) Megfelelői: or. (N.) *голубінец* 'vasfű'. Vö. még ném. (R.) *taubenkraut*; le. (N.) *golębie ziele*: 'ua.'. (⊕) A magyar szó a →*galamb* -c kicsinyítő képzős alakja; vö. →*gombóc*, *vadóc* (→*vad*) stb. (⊖) Korábbi, ugyancsak latin mintájú megnevezés a *galambfű* 'ua.' (1578: NySz.) összetétel. (⊕) Nem tartozik ide: 1370 *Galambuch* [HN.] (EtSz. *Galambóc* a.), amely szláv helynévi eredetű.

📖 MNY. 10: 253; EtSz.; TESz.; EWUng. • Vö. *galamb*

galand × **A:** 1627 *Galonnal* (MNY. 80: 126); 1640 *galanddal* (MNY. 61: 486); 1646 *gallon* (OkI Sz. *gallon* a.); 1651 *gallontal* (Nyr. 19: 89); 1653 *galonyost* [sz.] (Horváth M.: NEI.); 1784 *galanták* (MNY. 65: 330); 1790 *galándon* (NSz.); 1792 *Kollang* (Baróti Szabó: KisdédSz.) **J:** 1. 1627 'keskeny szalag; szegélydísz | schmales Band; Randverzierung' (↑); 2. 1794 'galandféreg | Bandwurm' (NSz.)

■ Német jövevényszó. | (≡) Ném. *Galon*, (N.), (R.) *gal(l)one*: 'paszomány, szegélydísz' [< fr. *galon* 'ua.', ill. ol. *gallone* 'ua.'; az olasz szó a franciából származik]. (≈) Megfelelői: ang. *galloon*; le. *galon*; stb.: 'ua.'. (⊕) A szóvégi *d ~ t, g* szervesen járulékhang; vö. →*rozmaring*, →*tulipán* stb. A *galanta* változat talán latinósított alak. A 2. jelentés önállósulással keletkezett a *galandgilisza* (1780: NSz.), *galandféreg* (1798: NSz.): 'a bélben élősködő laposféreg' összetételekből. A köznyelvben leginkább csak a *galandféreg* összetételben használatos.

📖 EtSz.; TESz.; EWUng. • Vö. *gáláns*

galanga Δ **A:** 1577 k. *galangath* (OrvK. 42); 1783 *Galánga* gyökér (EtSz. 1. *galanga* a.); 1838 *Galang* (Tzs.); 1865 *galanya*-gyökér (Babos: KözhSzt. *galanga* a.) **J:** 'a gyömbérrel rokon gyógynövényfajta; ennek gyökere | Galgantwurz (Alpinia galanga)'

■ Latin jövevényszó. | (≡) Lat. (kés.) *galinga*, (k.) *galanga*, (h. tud.) (*Alpinia*) *galanga*: 'galangagyökér' [< gör. (kés.) *γάλαγγα* 'kínai gyömbér' < arab *ḥalangān* 'ua.']. Forrása a kínai *Kao-liang-kiang* 'Kao-liangi gyömbér'. (≈) Megfelelői: ném. *Galgant(wurzel)*; fr. *galanga*; stb.: 'galanga(gyökér)'. (⊖) A (R.) *galganom* 'ua.' (1592: Cisio L1b) a lat. (k.) *galganum* 'ua.' átvétele; a (R.) *galgant* 'ua.' (1600 k.: Magyar-Kossa: OrvEml. 2: 866) a németből (↑) származik. (⊕) Növényteni szakszó.

📖 EtSz.; TESz.; Farkas: GLEl.; EWUng.

gáláns A: 1769 *galánt* (ItK. 19: 329); 1779 *gálántságot* [sz.] (NSz.); 1875 *galans* (NSz.); 1879 *galáns* (NSz.); 1898 *Gáláns* (NSz.); NYJ. *gállánt* (ÚMTsz.) J: <MN> 1. 1769 'elegáns; előkelő | elegant; vornehm' (↑); 2. 1779 'kicsapongó | licherlich' (↑); 3. 1804 'bőkezű, gavalléros | freigebig' (NSz.); 4. 1831 'udvarias, előzékeny | höflich, entgegenkommend' (NSz.); 5. 1848 'szerelmes, szerelmi | verliebt, Liebes-' (NSz.) | <FN> 1769 'gavallér | Kavalier' (MNY. 30: 32)

■ Nemzetközi szó. | (≡) Ném. *galant* 'udvarias, gavalléros', (R.) 'elegáns, világfias'; ang. *gallant* 'merész, bátor; udvarias; gáláns, udvarló', (R.) 'elegáns'; fr. *galant* 'udvarias, gáláns; szerető'; stb. A franciából terjedt el [< fr. (ófr.) *galer* 'szórakozik, vidám életmódot folytat']. Vö. még ol. (R.) *galante* 'elegánsan öltözött'. (△) A magyarba elsősorban francia közvetítéssel került át, esetleg a német nyelven keresztül is; a végződés latinositás eredménye; vö. →*dilettáns*, →*frappáns* stb. (◊) A főnévi jelentés különféle szókapcsolatok alapján keletkezhetett; vö. pl.: *gálánt gavallér* 'gáláns gavallér' (1846: NSz.).

📖 EtSz.; TESz.; EWUng. • Vö. *gála, galand*

galeri A: 1900 *Gáleri* (Jenő–Vető: TolvSz.); 1911 *Galerie* (Zolnay–Gedényi); 1926 *galéria* (Zolnay–Gedényi); 1954 *galerit* (Zolnay–Gedényi) J: 1. 1900 'tolvajbanda; garázdálkodók csoportja | Diebsbande; Gruppe von Randalierern' (↑); 2. 1954 'kamaszok csoportja | Gruppe von Halbstarken' (↑)

■ Német jövevényszó. | (≡) Ném. *Galerie* 'képgyűjtemény; folyosó', (au.) 'a bűnözők világa, alvilág', (argó) *gallerie* 'tolvajbanda' [eredetéhez vö. →*galéria*]. A 'képgyűjtemény' > 'a bűnözők világa, alvilág' jelentésváltozáshoz vö. ném. *Galerie schöner Männer* 'bűnözők fényképalbuma'. (△) A 2. jelentés metafora. A szónak kissé pejoratív, tréfás stílusárnyalata van.

📖 EWUng. • Vö. *galéria*

galéria A: 1711 *galleriáknak* (EWUng.); 1787 *galeriások* [sz.] (NySz.); 1813 *galeriejét, Gallériával* (NSz.); 1817 *galériái* (NSz.) J: 1. 1711 '(zárt) folyosó | (Lauf)gang' (↑); 2. 1713 'képtár; műgyűjtemény | Bildergalerie; Kunstsammlung' (Nyr. 89: 387); 3. 1835 'karzat a színházi nézőtérén | oberster Rang im Theater' (Kunoss: Gyal.); 4. 1860 'család | Familie' (NSz.)

■ Nemzetközi szó. | (≡) Ném. *Galerie*; ang. *gallery*; ol. *galleria*; stb.: 'folyosó; karzat; képtár'. Vö. még lat. (k.) *gal(l)eria* 'fedett járda, folyosó; árkád; templom előcsarnoka'. Végssorban talán a lat. (e.) *Galilaea* [HN.] 'történelmi terület Palesztina területén' található meg benne. A névadásnak az lehetett az alapja, hogy a világiakat, bűnösöket befogadó templomi előcsarnokot a szigorúan vallásos bibliai Judeával szembeállított Galileához lehetett hasonlítani, melynek lakossága zömmel pogány volt. Az olaszból terjedt el. (⇒△) A magyarba többszörös átvétellel került. (⊙) Főleg művészeti és építészeti szó.

📖 EtSz.; TESz.; EWUng. • Vö. *galeri*

galeta × A: 1610 *Gelyeta* (MNY. 80: 126); 1620 *galit'a; gilitta* (OkI Sz.); 1623 *Geleta* (MNY. 80: 126); 1634 *Gellete* (MNY. 80: 126); 1758 *galáta* (SzT.); 1799 *galyáta* (SzT.); 1799 *geléta* (EtSz.); 1816 *Geláta* (SzT.); NYJ. *gajéta, gēlētā* (ÚMTsz.) J: 1. 1610 'fejősjátár; (főleg tejtermékek tarására való) bödön | Melkeimer; Holztönnchen (meistens für Molkereiprodukte)' (↑); 2. 1620 'vajköpülő edény | Butterfaß' (↑); 3. 1838–1845 'vizesvödör | Wassereimer' (MNYTK. 107: 21); 4. 1838–1845 'négy vékás mérő mint űrmérték | Hohlmaß von vier Scheffeln' (MNYTK. 107: 21)

■ Vándorszó. | (≡) Cseh (N.) *geleta* 'vaj tárolására való bödön'; szlk. *geleta* 'sajtár; túrósbödön; vajköpülő egény'; le. (N.) *gieleta* 'fejősajtár'; ukr. (Kárp.) *zeléma* 'vajköpülő edény; vödör; hordó'; rom. *găleată, găleata* [végartikulussal] 'vödör; fejősajtár; egy fajta űrmérték'; stb. Forrása: lat. (k.) *galleta* 'vödör'. Vö. még ol. *galletta* 'bor tárolására való edény'; óporosz *galdo* 'teknő, vályú'; stb. A Kárpátokban és környékén a vlach pásztorkodás terminológiájához tartozik. A románból és a szlovákból terjedt el, amelyekből a magyarba is átkerült. (△) A szóvégi *a*-hoz – a románból való átvétel esetén – vö. →*áfonya*, →*beszerika* stb.

EtSz.; TESz.; EWUng.

galiba A: 1484 *Galyba* [SZN.] (OkI Sz.); 1522/ *Galiba* (Nyr. 88: 208); 1636 *galyibás* [sz.] (NySz.); 1798 *gálibába* (NSz.); 1803/ *gajiba* (NSz.); 1825 *gallyiba* (NSz.); 1838 *Kaliba* (Tsz.) J: <FN> 1. 1552/ 'bajszerzés; helytelen magatartás | Unheilstiften; unschickliches Benehmen' (↑); 2. 1589 'vesződség, bajlódás | Schererei, Schwierigkeiten' (SzT.) | <MN> 1. 1604 'gonosz; feslett erkölcsű | böswillig; liederlich' (Szcenzi Molnár: Dict.); 2. 1653 'izgága | streitsüchtig' (NySz.)

■ Ismeretlen eredetű. | (△) A szó belseji *ly ~ j* palatalizációval keletkezhetett. A jelentések a feltehetőleg eredeti főnévi 1. jelentés alapján fejlődtek ki. (△⇒) A magyarból: szbhv. (N.) *gàliba*; szlk. *galiba* stb.: 'kellemetlenség, összevisszaság'.

TESz.; EWUng.

gálickő A: 1391 ? *Galichku* [HN.] (OkI SzPótl.); 1516 k. *Galycz kew* (Nyr. 34: 202); 1525 k. *Galýchkýw* (Gl.) J: 'kristályvizet tartalmazó réz-, vas- v. cinkszulfát | Vitriol'

■ Német (baj.-osztr.) mintájú részfordítás, összetett szó. | (≡) Vö. ném. (baj.-osztr.) *gàlitz-n-staa* 'gálickő' [valószínűleg a ném. *Galicien* [HN.] 'Északnyugat-Spanyolország történelmi vidéke' + ném. *Stein* 'kő' összetétele]. (≈) Megfelelői: szbhv. *galica*; szln. *galica*; stb.: 'ua.'. (⊖) Az előtag önállóan is előfordul: *gálic* 'gálickő' (1807: Márton J.: MNSz.–NMSz.).

EtSz. *gálic* a.; Kniezsa: SzIJs. 826; TESz.; EWUng. • Vö. *gall, kő*

gall A: 1559 *Gallofokat, Gallus* (Székely I.: Krón. 184b, 229b); 1602/ ? *gall* (Újírás 1981/8: 99); 1799 *Gáll* (NSz.); 1802 *Gall* (NSz.) J: <MN> 1. 1559 'francia | französisch' (↑); 2. 1788 u./ 'az ókori Galliával és lakóival kapcsolatos | gallisch' (NSz.) | <FN> 1. 1559 'francia ember | Franzose' (↑); 2. 1835 'az ókori Gallia kelta nyelvű lakója | Gallier' (Tzs. *Gallier* a.)

gallicizmus A: 1802/ *Gallicismust* (NSz.); 1881 *Gallicizismus* (MagyLex. 8: 111) J: 'franciás nyelvi sajátosság | Gallizismus'

■ A szócsalád korábbi tagja, a **gall** latin jövevényszó. | (≡) Lat. *Galli* [többes szám], *Gallus* 'ókori gall', (h.) 'francia <ember>' [bizonytalan eredetű, esetleg a lat. *Volcae* [többes szám] 'egy kelta törzs neve' szóra megy vissza]. (≈) Megfelelői: ang. *Gallic, Gaul*; ol. *gallo*; stb.: 'gall ember'. (△) A korai magyar alak szóvégi *s* hangjához vö. →*ámbitus*, →*glóbus* stb. A *gall* alakhoz vö. →*arab*, →*dán*.

■ A **gallicizmus** nemzetközi szó. | (≡) Vö. ném. *Gallizismus*; ang. *gallicism*; fr. *gallicisme*; stb.: 'gallicizmus'. A franciában keletkezett a lat. (k.) *Gallicus* 'francia' alapján. A magyarba főleg német közvetítéssel került át.

■ A SZÓCSALÁDHOZ MÉG | (⊖) Idetartozik: *gallus gyolcs* 'egy fajta finom lenvászon', tkp. 'francia lenvászon' (1576: SzT.).

EtSz.; TESz.; EWUng. • Vö. *gálickő, kalucsni*

gallér A: 1395 k. *galler* (BesztSzj. 107.); 1538 *galleer* (Gl.); 1555 ymeg *galer* (Oklsz. ing a.); 1576 *galyran* (SzT.); 1585 *gállér* (Cal. 65); 1629 *koller* (Horváth M.: NEL.) **J:** 1. 1395 k. 'egy fajta régi katonai ruhadarab | Art Kleidungsstück der früheren Kriegsleute' (↑); 2. 1518 k. 'ruha nyakrésze | Kragen' # (PeerK. 340); 3. 1544 'egy fajta finom vászon | Art feine Leinwand' (EWUng.); 4. 1629 '(ujjatlan) bőrbekecs | (ärmellooses) Lederwams' (↑); 5. 1766 'a ruha hátán lecsüngő hosszú kelmedarab | auf dem Rücken des Kleides herabhängendes langes Tuchstück' (NySz.); 6. 1807 'a virágbimbót körülfogó levelek | Hüllkelch' (MagyFűvészk. 53); 7. 1868 'eső v. szél ellen védő, ujjatlan hosszú köpeny | Wettermantel' (Ballagi M.: MNyTSz.); 8. 1901 'némely állatfaj nyakán a test szőrzetének v. tollazatának színétől elütő, kör alakú csík | Feder- od. Pelzring um den Hals bei Tieren' (Brehm: ÁllVil. 1: 202); 9. 1930 'szoknya levarrott felső szegélye, korc | Bandsaum' (NéprÉrt. 22: 137)

■ Német (feln.) jövevényszó. | (≡) Ném. (kfn.) *goller, koller* 'a páncél nyakrésze; férfi v. női ruházat nyakrésze, nyakfodor; lovak vállhámja', (szász Sz.), (h.), (baj.-oszl.) *goler* 'a ruházat nyakrésze', (szász E.) *goler* 'ua.', – ném. *Koller* 'ua.; mellény, zeke' [< lat. (k.) *collarium* 'a páncél nyakrésze']. (⊕) A 3. jelentés metonímia; a 6. és 8. jelentés metafora. (↪) Nem tartozik ide: (R.) *gallér* 'sisak alakú kalap' (1585: Cal. 446); ez a lat. (k.), (h.) *galerum* 'egy fajta sisak' átvétele.

📖 EtSz.; TESz.; EWUng. • Vö. *kultúra*

gallicizmus → *gall*

gálna × **A:** 1193 *Galana* [sz.] [HN.] (ÓMOlv. 55–56); 1260 *Galnasuelg* [sz.] [HN.] (Oklsz.); 1400 *Kalnas* [sz.] [HN.] (Csánki: TörtFöldr. 1: 298); 1425 *Kalnabokor* (Oklsz.); 1520 k. *galyna* fa (MNy. 11: 132); 1583 *Ganyefa* (Nyr. 64: 14); 1583 *kányá* fiu (Gombocz E.: BotTört. 132); NYJ. *génye* fa (Nyr. 29: 540); *kalina* (MTsz.) **J:** 1. 1193 ? 'a bodzafélékhez tartozó fás növény, amelynek fehér virágai bogernyőben állanak | (gemeiner) Schneeball (Bot)' (↑), 1708 'ua.' (Pápai Páriz: Dict. *Cōrymbus* a.); 2. 1425 ? 'berkenye | Eberesche' (↑), 1797 'ua.' (EtSz. 2: 913); 3. 1500 k. '(bokros növények, pl. rekettye, ribizli megnevezéseként) | (zur Benennung versch. (strauchartiger) Pflanzen, zB. Ginster, Johannisbeere usw.)' (Gl.)

■ Szláv jövevényszó. | (≡) Szbhv. *kalina* 'fagyal', (Kaj) 'ribizli', (N.) 'kányabangita'; szlk. *kalina* 'ua.'; or. *калина* 'ua.'; stb. [? < szláv **kalb* 'sár']. (⊕) Az átvétel nyelv nem állapítható meg. A *kalina* változat a szóföldrajz alapján a szlovákból származik. A hangalak kialakulására a →*kánya* hathatott.

📖 Nyr. 63: 87, 64: 13; EtSz.; Kniezsa: SzlJsz. 178; TESz.; EWUng. • Vö. *kalinka, kálista*

galóca¹ × **A:** 1371 *Galochkatou* [? ♂: *Galochatou*] [HN.] (Oklsz.); 1512 *galocza* (SzT.); 1611 *Galótza* (Szenczi Molnár: Dict.); 1766 *galatza* (NSz.); 1799/ *gálótzákat* (NSz.); 1887 *gadócza* (Herman: HalK. 2: 788) **J:** 'nagy testű lazacféle hal: dunai galóca | Huchen (Salmo hucho)'

■ Szláv, valószínűleg szerbhorvát vagy szlovén jövevényszó. | (≡) Szbhv. *glavatica*; szln. *glavatica*; – le. *glowacica*; ukr. (N.) *голова́тиця*: 'dunai galóca' [< szláv **golvatb* 'nagyfejű']. (⊕) A hangalakhoz vö. →*lóca, pióca* (→*pióka*) stb. A szó belseji *d*-s változat keletkezéséhez a *gadóc* 'közönséges tőkehal; menyhal' (1794: EtSz.) is hozzájárulhatott. (⊕) A szó az állattani szaknyelvben is él.

📖 MNy. 31: 58; EtSz.; Kniezsa: SzlJsz. 179; TESz., *gadóc* a. is; EWUng.

galóca² **A:** 1783 *Galótza* Gomba (EtSz. 2. *galóca* a.) **J:** 'többnyire igen mérges gombafajta | Wulstling (Amanita)'

■ Bizonytalan eredetű, esetleg szlovén jövevényszó. | (≡) Vö. szln. *golobica* 'galambgomba' [< szln. *golobica* 'galamb tojója']. (Δ) A származtatás legfőbb nehézségét az okozza, hogy a szlovén és a magyar jelentés nem pontos megfelelői egymásnak. (⊕) Téves az a magyarázat, hogy szó a →*galóca*¹-ből keletkezett jelentésselkülönüléssel, ám a hangalak keletkezését mindenesetre befolyásolhatta.

📖 TESz.; NytudÉrt. 80: 20; EWUng. • Vö. *galambica*

galopp → *galoppíroz*

galoppíroz Δ **A:** 1663–1711 *kalopérozva* [sz.] (MNY. 79: 503); 1792 *kalapírozás* [sz.] (NSz.); 1793 *galoppéroz* (Bánhidi: Sportny. 239); 1793 *galloperoznak* (NSz.); 1801 *galopíroz* (MNY. 46: 95); 1851 *galoppíroz* (NSz.); NYJ. *el-kalupérozott* (MTsz.) **J:** 1. 1663–1711 'vágta, vágat | galoppieren' (↑); 2. [*el~za magát*] 1957 'elszámítja magát; túlzásba esik | sich vergaloppieren' (Bakos F.: IdSz.)

galopp **A:** 1786 *kalúp* (NSz.); 1789 *kalupba* (NSz.); 1798 *gallop* (D. Éltés: FrSz. 57); 1805/ *galoppban* (NSz.); 1835 *Galop* (Kunoss: Gyal.); NYJ. *kalub* (ÚMTsz.) **J:** 1. 1786 'vágta, vágatás | Galopplauf' (↑); 2. 1845 'gyors ütemű körtánc | Rundtanz in schnellem Takt' (NSz.); 3. 1900 'lóverseny | Pferderennen' (NSz.) **Sz:** ~**oz** 1832 *kigaloppoztuk* (MNY. 46: 95)

■ Német jövevényszók. | (≡) Ném. *galoppieren* 'vágat, vágta, vágta' [ló] [< fr. *galoper* 'ua.' < ófrank **wala hlaupit* 'jól fut, ugrik'] | ném. *Galopp* 'ló járásmódja, vágta; gyors ütemű körtánc' [< fr. *galop* 'ua.']. (≈) Megfelelői: ol. *galoppare*, *galoppo*; or. *галоупировать*, *галоуп*; stb.: 'vágat, vágta, vágta', 'vágta, galopp'. (Δ) Főleg katonai szavakként kerültek a magyarba. A szó eleji *k* ~ *g* váltakozáshoz vö. →*kalucsni*, →*kamásli*. (⊖) A (R.) *galoppáta* 'vágta, galopp' (1804: I.OK. 30: 264) az ol. *galoppata* 'ua.' átvétele.

📖 EtSz.; TESz. *galopp* a.; EWUng. • Vö. *kenter*

galuska **A:** 1683 *galluskának* (MonÍrók. 24: 135); 1787 *galuskákat* (NSz.) **J:** 'apró darabokra szaggatott főtt tészta | feines Teigklößchen' #

■ Lengyel jövevényszó. | (≡) Le. (N.) *galuszka*, *galuszki* [többes szám] 'golyócska; kis gombóc, galuska 'étel'' [< le. *gala* 'gömb, golyó; daganat, duzzanat']. Vö. még or. *галушка* 'galuska'. (⊖) A (N.) *haluska* 'ua.' (1788: MNY. 5: 285) ugyanerre az etimonra megy vissza: a szlk. *haluška*, *halušky* [többes szám] 'ua.' külön átvételeként került a magyarba.

📖 EtSz.; Kniezsa: SzlJsz. 180; TESz.; EWUng. • Vö. *glóbus*, *klub*

galy × **A:** 1577 *gal* (KolGl.); 1682 *galyos* [sz.] (NySz. *Gally* a.); 1743 *gajjal* (SzT.); 1807 *Gally* (Márton J.: MNSz.–NMSz.) **J:** 'rög | Erdklumpen'

■ Ismeretlen eredetű. | (≡) A szóvégen a prepalatális laterális *ly* lehetett az elsődleges.

📖 TESz.; EWUng.

gálya **A:** 1193/ *Galya* (MNL (OL) DL 33177); 1241/ *Galia* (OkI Sz.); 1538 *galliakrol* (Pesti: Nomenclatura Q3); 1636 *galiokban*, *galionban* (EWUng.); 1785 *Gája* (NSz.); 1796 *Gálláját* (NSz.); 1808 *gálája* (NSz.) **J:** 'vezőkkel és vitorlákkal felszerelt nagyobb régi hajófajta | Galeere'

■ Olasz (É.) jövevényszó. | (≡) Ol. (vel.) *galia*, (gen.) *galêa*, (bre.) *galia*, (R.) *galèa*: 'nagyobb fajta evezős és vitorlás hajó' [lat. (k.) *gal(l)ea* 'ua.']. (≈) Megfelelői: ang. *galley*; fr. (R.) *gal(l)ee*; szbhv. *galija*; stb.: 'ua.'; vö. még ang. *galleon*; ném. *Galeere*, *Galeone*; fr. *galère*; stb.: 'ua.'. (△) Az olaszból való származtatást Magyarország és Itália szoros középkori kereskedelmi (és hajózási) kapcsolatai is alátámasztják.

EtSz.; Pais-Eml. 284; TESz.; GPann. 1: 21; EWUng.

gally **A:** 1595 *galjakot* (ÚSzOkI. 2: 210); 1611 *Gally* (Szenczi Molnár: Dict.); 1787/ *gajával* (NSz.); 1840–1849/ *galacsát* [sz.] (NSz.) **J:** **1.** 1595 '(rendszerint vékonyabb, fiatal) faág | (junger) Zweig' # (↑); **2.** 1730 k. 'száraz ág, rózse | Reisig' # (HOkISzj. 48)

■ Szláv jövevényszó. | (≡) Szln. *gol* 'legallyazott fiatal fatörzs', *goli* [többes szám] 'aprófa, tűzifa; rózse'; szlk. (R.) *hól* 'bot, pálca'; or. (R.) *zolv* 'ág, gally'; stb. [< szláv **golb* 'csupasz, lombjától megfosztott faág' < szláv **golb* 'csupasz']. (⇒△) A szó az ún. pannóniai szlávból kerülhetett a magyarba. (△) A *ly* > *lly* nyúlás toldalékolt alakokban magánhangzók között mehetett végbe. (△) Közvetlenül a szlovénból való származás sem szóföldrajzi, sem nyelvi okokból nem valószínű.

EtSz.; Kniezsa: SzIJs. 177; TESz.; EWUng.; MNy. 103: 214

gamahó **Δ A:** 1525 *gamaho* (Mollay: NMÉR.); 1545 *gemako* (RMNy. 2/2: 57); 1580 *gamahath* (MNy. 2: 75); 1597 *gamawol* (Nyr. 42: 309); 1601 *gamaio* (Horváth M.: NEI.) **J:** 'díszítésre használt drágakőféle v. elefántcsont | Art Edelstein, Elfenbein als Verzierung'

■ Német (feln.) jövevényszó. | (≡) Ném. (kor. úfn.) *gameho*, *kameo*, – ném. *Kamee*: 'alakos díszű, domborúan metszett féldrágakő, kámea' [< fr. (ófr.) *camahieu* '(vésett) képes kő']. (≈) Megfelelői: ol. *cammeo*; sp. *camafeo*; stb.: 'kámea'.

EtSz.; TESz.; EWUng.

gamó **× A:** 1055 ? *gamaſ* [sz.] [HN.] (TA.); 1604 *Kaymacz* [sz.] (Szenczi Molnár: Dict. *Obliquus* a.); 1621 *Gamo* (Szenczi Molnár: Dict.) **J:** <FN> **1.** 1604 'kampó | Haken' (↑); **2.** 1708 'mankó | Krücke' (Pápai Páriz: Dict.); **3.** 1795 'ág-bog | Gezweig' (NySz.); **4.** 1885 'nagy, idomtalan láb | großer, unförmiger Fuß' (Nyr. 14: 236) | <MN> 1802 'ínhüvelypókos (ló) | gallenbeinig (Pferd)' (MNy. 65: 330)

■ Fiktív töből keletkezett származékszó, keletkezés módja azonban bizonytalan. | (△) A tö ('elgömbül, meggömbül' jelentésben) valószínűleg a →*kanyarít*, →*konya* stb. szócsaládok tövével azonos. Az végződés vagy a folyamatos melléknévi igenév képzője (-ó), vagy esetleg -ó kicsinyítő képző. Ha a szó eredetileg folyamatos melléknévi igenév volt, akkor főnevesülés történt. A szó eleji g-hez vö. →*gáncs*, →*gazdag* stb. Egyes változatok keletkezését a →*kajács*, →*kajla* is befolyásolhatta. (△) Onomatopoeitikus magyarázata téves.

MNy. 11: 406; EtSz.; TESz.; EWUng.; Hoffmann I.: TA. 94 • Vö. *gányol*, *kampó*, *kanyarít*, *konya*

gáncs **A:** 1495 k. *Ganchyos* [sz.] [SZN.] (Oklsz.); 1565 *gánczot* (NySz.); 1844 *kancsot* (NSz.) **J:** 1. 1565 'vkit elbuktató lábmozdulat | mit dem Bein gestellter Haken' # (↑); 2. 1568 'hiba; kifogásolható tulajdonság | Fehler; Gebrechen' (NySz.); 3. 1577 k. 'daganat; kelés | Geschwulst; Geschwür' (OrvK. 523); 4. 1753 'beteg rész (növényen); görcs (fában) | Fäule (von Pflanzen); Knoten (im Holz)' (NSz.); 5. 1771 'testi hiba | Körperfehler' (NSz.); 6. 1774 'vmely ügy akadályozása | absichtliche Behinderung eines Vorhabens' (NSz.); 7. 1784 'szövéshiba | Webfehler' (Baróti Szabó: KisdedSz. 12) **Sz:** ~**os** 1495 k. [SZN.] (↑); 1586 'vétkes' (NySz.) | ~**oskodik** 1708 *Gántoskodni* [sz.] (Pápai Páriz: Dict.) | ~**talán** 1750 *gántftalan* (Wagner: Phras. *Perfectus* a.) | ~**ol** 1779 *meg-gántoltatik* [sz.] (NySz.)

■ Belső keletkezésű, valószínűleg szóhasadás eredménye. | (≡) Egy 'görbület; elgörbül' jelentésű eredeti igenévszóból keletkezhetett, melynek névszói értékű tagja a →*kacs*. A *gáncs* és a →*kacs* tulajdonképpen egymás szóhasadásos párjai lehetnek. Az etimológiailag összefüggő szavak ugyanezen csoportjában a szó eleji g-hez vö. →*gacsaly*, →*gacsos* stb.; a szó belseji szervesen *n* járulékhanghoz vö. →*kancsal*, →*kuncsorog* stb. Eredeti jelentése 'hajlat, görbület', ill. 'görbe, meghajlított tárgy' lehetett, a további jelentések ebből részben absztrahálódással, részben metaforikusan alakultak ki.

📖 MNy. 34: 239; EtSz.; TESz.; EWUng. • Vö. *gacsaly*, *gacsos*, *kacs*

gané **A:** 1138/ *Gonoídi* [sz.] [SZN.] (MNy. 32: 134); 1372 u./ *ganaj* (JókK. 79); 1416 u./¹ *ganèual* (BécsiK. 78); 1416 u./² *ganeit* (MünchK. 142); 1548 *gana vago* (Oklsz.); 1560 k. *Vas gany* (GyöngySzt. 3488.); 1577 *ganę* (KolGl.); 1585 k. *Ganéé* (Gl.); 1684 *Ganyé* (SzT.); 1767 *ganéj* (SzT.) **J:** 1. 1138/ ? 'bélvár | Exkrement, Kot' (↑), 1372 u./ 'ua.' (↑); 2. 1138/ ? 'trágya | Dünger' (↑), 1416 u./² 'ua.' (↑); 3. 1552 'trágyadomb | Düngerhaufen' (Heltai: Dial. K8b); 4. 1552 'ércnek stb. salakja; fának stb. hulladéka | Schlacke; Abfälle von Holz usw.' (NySz.); 5. 1796 'téglaalap alakú formába taposott szárított trágya, amellyel fűteni szoktak | Ziegel aus getrocknetem Mist zum Heizen' (NSz.); 6. 1803 '〈szitokszóként〉 | 〈als Schimpfw.〉' (NSz.) **Sz:** **ganajos** 1460 *Ganayos* [sz.] (Oklsz.) | **ganajoz** 1584 *ganaiozza* (NySz.)

■ Szláv jövevényszó. | (≡) Óe. szl. *gnojъ* 'trágya; genny', *gnoji* [többes szám] 'kelés(ek); rothadás'; szbhv. *gnoj* 'genny; trágya'; szlk. *hnoj* 'trágya', (N.) 'trágyadomb; genny'; or. *zhoŭ* 'genny', (N.) 'trágya'; stb. [*<* szláv **gnej-* 'rothad']. (⊕) A szóvéghez vö. →*paraj*, →*taraj* stb. (⇒) Esetleg a magyarból: rom. *gunoi* 'szemét; trágya; nyomorult gazember; stb.'.

📖 EtSz. *ganaj* a.; Kniezsa: SzlJsz. 180; TESz. *ganéj* a.; EWUng. • Vö. *genyett*

gang **A:** 1767 *Gangnak* (MNy. 68: 330); 1790 *Gángjai* (NSz.) **J:** 1. 1767 'ércsel töltött közethasadék | mit Erz gefüllte Spalte im Gestein' (↑); 2. 1790 '〈oszlopos〉 tornác, pitvar; 〈nyitott〉 folyosó | Hausflur; Korridor' # (↑); 3. 1823 '(fedett) feljáró | (bedeckter) Aufgang' (SzT.)

■ Német jövevényszó. | (≡) Ném. *Gang* 'járás, menet, haladás; folyosó, tornác; ércér; stb.' [*<* ném. *gehen* 'halad, megy']. (≈) Megfelelői: szbhv. (N.) *gank*; le. *ganek*; stb.: 'lépcsőházi folyosó, előszoba, előtér'.

📖 EtSz.; TESz.; EWUng. • Vö. *gengszter*, *vigéc*

ganga × **A:** 1795 k. *ganga* (NSz.) **J:** 1. 1795 k. 'kisgyermek hintáztatásához, ringatásához használt nagyobb kendőféle; gyermekdajkálás | Tuch für Schaukeln des Kindes; Wartung eines Kindes' (↑); 2. 1816 'a női ruhát deréktól lefelé fedő kötény | Art Schürze' (Kassai: Bef. 284)

■ Ismeretlen eredetű. | (⊕) A 2. jelentés valószínűleg metonímia. A szó csak a palóc nyelvjárásterületen él. (⚠) Szlovák származtatása téves.

📖 TESz.; NytudÉrt. 105: 41; EWUng.

gangos × **A:** 1493 ? *Gangos* [SZN.] (OkI Sz.); 1636 *gangoson* (NySz.); 1825 *gangas* (NSz.)
J: 'büszke; hetyke | stolz; keck'

■ Valószínűleg fiktív töből keletkezett származékszó. | (⊕) A fő ismeretlen eredetű. A szóvégi -s melléknévképzőnek tűnik; vö. *koros* (→*kor*), →*lapos* stb. (⚠) A →*kampó* és →*kankó*² szavakkal való egybevetése téves.

📖 TESz.; EWUng.

gánica × **A:** 1792 *Gántza* (Baróti Szabó: KisdedSz.); 1798 *Gánitza* (MNY. 70: 20); 1817 *ganczát* (TudGyűjt. 10: 43); 1838 *izsgáncz* (Tsz.); NYJ. *gánci* (MTsz.) **J:** 1. 1792 'lisztpépből készült étel; galuska, gombóc | Speise aus Mehlbrei; Teigklößchen' (↑); 2. 1835 'morzsatészta, sterc | Art Schmarren aus geröstetem Mehl' (Kunoss: Gyal. *Gáncza* a.); 3. 1890 'tört burgonya | Quetschkartoffeln' (Nyr. 19: 381)

■ Jövevényszó különböző szláv nyelvekből. | (≡) A *gánci* és *izsgánc* változat talán a szbhv. *žganci* 'kukoricaliszből készült gombóc' átvétele; a *ganca* és *gánca* változat talán a szlk. (N.) *ganec*, *gance* [többes szám], *žganec*, *žgance* [többes szám] 'ua.' átvétele [< szláv *žbga- 'éget, perzsel']. Vö. még szln. *žganci* [többes szám]; cseh (morva) *žgance* [többes szám]: 'kukoricaliszből készült gombóc'. (⊕) A *gánica* alak talán a *ganca* változathoz keletkezett az -ica kicsinyítő képzős szavak analógiájára.

📖 MNY. 6: 18; EtSz. *ganca* a.; Kniezsa: SzIJs. 181; TESz.; EWUng. • Vö. *azsag*, *deget*, *főn*, *izgága*, *vizsgál*

gantár Δ **A:** 1542 *gantharpynz* (OkI Sz.); 1601 *gannar* fak (OkI Sz.); 1632 *kantarokon* (MNY. 80: 127); 1634 *gadnár* fa (OkI Sz.); 1652 *gantárfa* (SzT.); 1745 *gántoron* (MNY. 75: 378); 1773 *Gandnárokon* (MNY. 80: 127); 1878 *gantérfa* (Nyr. 7: 105) **J:** 'ászfak | Kanterholz'

■ Német (baj.-oszl.) jövevényszó. | (≡) Ném. (baj.-oszl.) *ganter*, *gantner* 'ászfak', – ném. *Kanter*: 'ua.; pinceraktár' [< fr. *chantier* 'a hordók talpfája a pincében']. (≈) Megfelelői: szln. *gantar*, *gantnar*; cseh *kanťnýř*; stb.: 'ászfak'. (⊖) Egyéb megnevezése: *csántérfa* 'ua.' (1812: Nyr. 87: 476); összetett szó, előtagja valószínűleg ugyanarra a német etimonra megy vissza.

📖 EtSz.; TESz., *csántérfa* a. is; EWUng.

gányol × **A:** 1560 u. *begányolni* [✍] [sz.] (Nyr. 12: 363) **J:** 1. 1560 u. 'összekuszál; összehány | verwirren; durcheinanderwerfen' (↑); 2. 1785 'gyengén, rosszul körülkerít; összetákol | schwach, schlecht umzäunen; zurechtzimmern' (NSz.)

■ Fiktív töből keletkezett származékszó. | (⊕) A fő összefügghet a →*gamó* tövével. A végződés feltehetőleg -l gyakorító képző. A 2. jelentés lehetett az eredeti. (⚠) Onomatopoetikus magyarázata aligha valószínű. (⊖) Tisztázatlan idetartozású: ? *Ganyo* [SZN.] (1509: OkI Sz.); *Gányó* 'dohánykertész' (1825: EtSz.); 'elhanyagolt ruházat' (1873: Nyr. 46: 107); ismeretlen eredetű nyelvjárási szóként a Nagyalföldön és a Dunántúlon él.

📖 MNY. 34: 239; EtSz.; TESz., *gányó* a. is; EWUng. • Vö. *gamó*

garaboly × A: 1664 ? *drabolyban* (NyK. 26: 339); 1739 *Garabolyban* (MNY. 75: 378); 1787 *Garabó* (NSz.); 1794 *garabojba* (NSz.); 1803 *karabó* (Márton J.: MNSz.–NMSz. *Kober a.*); NYJ. *karaboly* (ÚMTsz.) J: '(kézi)kosár | (Hand)korb'

■ Valószínűleg jövevényszó, esetleg egy szláv nyelvből. | ⊕ Óe. szl. *krabijъ* 'ládika; kosárka'; szbhv. *krbulja* 'hánckosár, kéregkosár'; or. (N.) *коробуля* 'fakéregből készült kosár'; stb. [*<* szláv **korbъ* 'kosár'; ehhez vö. lat. *corbis* 'ua.'; lett *kaŗba* 'éger- vagy nyírfahánckból készült tasak, nyírfakéregből készült edény']. ⊗ Megfelelői: ném. (baj.-osztr.) *körbl*, (T.) *kerbl*; ol. *corbello*; stb.: 'kosárka'. ⊕ A szláv származtatás leginkább hangtani és szótörténeti nehézségekbe ütközik, a *→kas*, *→kosár*² eredete azonban mellette szól. A szóvégi *a* elhagyásához vö. *→beszéd*, *→kolbász* stb.

📖 EtSz.; Kniezsa: SzlJsz. 638; TESz.; EWUng. • Vö. *korvett*, *srég*

garaboncia → *garabonciás*

garabonciás × A: 1519 *garbonchas* (CornK. 356); 1533 *garabonchas* (NySz.); 1560 k. *görbönches* (GyöngySzt. 2013.); 1661 *garabonczáskodott* [sz.] (Nyr. 73: 19); 1690 *garabantczása* (NySz.); 1737 *gorbonczás* (MNY. 75: 378); 1793 *gargontzás* (NSz.); 1803 *garabonciás* (ItK. 6: 272); 1854 *karaboncos* (NSz.); NYJ. *barboncás* (MTsz.); *gabronciás* (ÚMTsz.) J: <FN> 1519 'bűvész, varázsló | Schwarzkünstler' | <MN> 1. 1533 'varázslattal kapcsolatos | Zauber-' (↑); 2. [*~diák*] 1673 'bűvész, varázsló; vihartámasztó (diákféle fiatalember) | schwarzkünstlerisch; ein Ungewitter hervorrufend (fahrender Student)' (NySz.); 3. 1788 'akadémuskodó; veszekedő, házsártos | nörgelig; zänkisch' (NSz.); 4. 1913 'hideg, kellemetlen (idő) | kalt, unangenehm (Wetter)' (MNY. 9: 138)

garaboncia × A: 1621 *Garabontza* (Szenczi Molnár: Dict.); 1886 *garabonczia* (Nyr. 15: 149) J: 1. 1621 'ördögösség, bűbájosság | Schwarzkunst' (↑); 2. 1868 'akadémuskodás; házsártoskodás | Nörgeln; Zank' (Ballagi M.: MNYTSz.)

■ Olasz jövevényszók, a szócsalád korábbi tagja, a **garabonciás** magyar képzővel. | ⊕ Ol. (R.) *gramanzia* 'boszorkányság, bűbájosság, varázslat', *scaramanzia* 'megbabonázás, megbűvölés, rontás', (ver.) *scaramansia* 'ua.; boszorkányság, bűbájosság, varázslat' [*<* ol. *negromanzia* 'boszorkányság, bűbájosság, varázslat']. ⊕ A *garabonciás* alak -s melléknévképzővel keletkezett. A szó belseji *i* nélküli változathoz vö. *→mazsola*.

■ A **garaboncia** talán olasz jövevényszó lehet. | ⊕ A szótörténet alapján a *garabonciás*-ból való elvonás lehetőségét sem lehet teljesen kizárni.

📖 EtSz. *garabonca* a.; TESz.; Pais: Ösv. 143; EWUng. • Vö. *memória*, *nektár*

garád → *gárgya*

garancia A: 1706 *gvarantiát* (EWUng.); 1796 *garantiája* (NSz.); 1854 *garancziát* (NSz.) J: 'biztosíték, kezesség | Garantie'

garantíroz A: 1732 *garantirozván* [sz.] (EWUng.); 1790 *garántirozza* (NSz.); 1813/ *Garántírozná* (NSz.); 1815 *garantíroz tassék* [sz.] (NSz.) J: 'kezeskedik | garantieren'

garantál A: 1868 *garantálhatnak* (BpKözlöny 1868. júl. 21.: 2124) J: 'kezeskedik | garantieren'

■ A szócsalád legkorábbi tagja, a **garancia** nemzetközi szó. | (≡) Ném. *Garantie*; ang. *guarantee*; fr. *garantie*; ol. *garanzia*; stb.: 'garancia'. Vö. még lat. (k.), (h.) *garantia* 'biztosíték; kezesség'. A franciából terjedt el [< fr. *garant* 'kezes, jótálló']. (⇒△) A magyarba főleg német közvetítéssel kerülhetett át, latin végződésel. △ A szó belseji *c* osztrák hatásra utal.

■ A **garantíroz** német jövevényszó. | (≡) Ném. *garantieren* 'kezességet vállal, jótáll, felel vmiért' [< fr. *garantir* 'ua.'].

■ A **garantál** származékszó. | △ Képzőcserével keletkezett a *garantíroz*-ból; a szóvég alakulásához vö. →*blamíroz*, →*fixíroz* stb.

📖 EtSz.; TESz.; EWUng.

garantál → *garancia*

garantíroz → *garancia*

garas **A:** 1460 k. *garaσσ* (JászG1. 18.); 1512 k. *garasokat* (WeszprK. 28); 1628/ *garos* (SzT.) **J: 1.** 1460 k. 'egy fajta ércpénz, amely előbb pénzegység volt, majd váltópénz lett | Art Münze' (↑); **2.** [főleg *lyukas* ~] 1808 'értéktelen dolog | roter Heller {abstr.}' (NSz.) **Sz: ~os** 1604 *garafos* (Szenczi Molnár: Dict. *Tetradrachma* a.) | ~**oskodik** 1875 *garasoskodik* [▽] (Figyelő 1875. jan. 10.: 23)

■ Vándorszó. | (≡) Ném. (kfn.) *gros, grosse*; fr. (ófr.) *gros*; ol. (R.) *grosso, gross*, (fri.) *groš, grøš*; cseh *groš*; le. *grosz*; stb.: 'egy fajta (ezüst)érme, garas'. Vö. még lat. (k.) *grossus* 'ua.' [< lat. (k.) *denarius grossus* 'ua.', tkp. 'vastag dénár']. △ A magyarba főleg a csehből került át; a cseh garas (*grossus Bohemicales*) Magyarországon már a 14. század végén ismert volt.

📖 EtSz.; Kniezsa: SzJlsz. 639; TESz.; EWUng. • Vö. *dénár, fa-*

garat **A:** 1540 *Garath* (MNY. 69: 364); 1604 *Garad* (Szenczi Molnár: Dict.); 1756 *Garagyaban* (SzT.); 1855 *garádra* (NSz.) **J: 1.** 1540 'a malom tölcseírszerü része, amelybe a megörlendő gabonát öntik | Mühltrichte' (↑); **2.** 1597 'a szőlőprés kosara, amelybe a kisajtolandó szőlőt rakják | Kelterkasten' (Ok1Sz.); **3.** 1828 'a nyaki gerincoszlop előtti tölcseírszerü üreg, amelybe a nyelőcső és a légcső torkollik | Rachen' # (NSz.)

■ Szláv, valószínűleg szerbhorvát vagy szlovén jövevényszó. | (≡) Szbhv. (N.) *grôt* 'malomgarat'; szln. *grot* 'ua.', (N.) 'szőlőprés kosara; a szénapadlás nyílása, melyen át szénát hánynak az istállóba; mélység', (N.) *grôd* 'malomgarat; kútkáva; talicska'; – szlk. (N.) *hrot, hrôt, hrvot* 'malomgarat'; ukr. (N.) *zrom* 'ua.'; stb. [tisztázatlan eredetű]. △ Egyes változatok a →*garád* hatására keletkeztek. A 3. jelentés tudatos szóalkotással keletkezett a *felönt a garatra* 'leissza magát, ittas lesz' szólás alapján, a szerkezetet eredetileg a molnárok használták 'a gabonát a malomgaratba önti' jelentésben; vö. még *feltölt a garatba* 'leissza magát, ittas lesz' (1669: NySz.).

📖 Melich: SzJlsz. 1/1: 104; EtSz.; Kniezsa: SzJlsz. 183; O. Nagy: MiFán 125; TESz.; EWUng.

garázda **A:** 1375 *Garazda* [szN.] (Ok1Sz.); 1519 *garazdaffagban* [sz.] (JordK. 178); 1592 *grazdálkodás* [sz.] (Cisio A2b); 16. sz. vége *garaznalkodjk* vala [sz.] (SzT.); 1621 *Grázda*

(Szenczi Molnár: Dict.); 1860 *gerázda* (MNyszet. 5: 98) **J:** <MN> **1.** 1375 ? 'békétlenkedő; durva, erőszakos | raufhändlerisch; gewalttätig' # (↑), 1519 'ua.' (↑); **2.** 1806/ ? 'mások tulajdonával kényére-kedvére bánó; pazarolva tobzódó | mit fremdem Gut willkürlich wirtschaftend; prassend' # (NSz.), 1855 'ua.' (NSz.) | <FN> **1.** 1527 'mások háborgatása; viszálykodás | Belästigung; Zwietracht' (ÉrdyK. 69); **2.** 1820 'kötekedő ember | Raufbold' (NSz.) **Sz:** ~**lkodik** 1519 *garazdalkodnak* (JordK. 191)

■ Ismeretlen eredetű. | (△) A másodlagos *garázna* változat talán az olyan szavak hatására keletkezett mint a →*gerezna* stb. A melléknévi és főnévi jelentés egymáshoz való viszonya és időrendje tisztázatlan. (△⇒) A magyarból: szlk. (N.) *garazda* 'rendbontás, garázdálkodás'.

📖 TESz.; EWUng.

garázs A: 1906 *gárázs*-épületek (PNapló 1906. jan. 16.: 14); 1909 *garázs* (Toldy G.: Varázsrontó 61) **J:** '(zárt) gépkocsi-beállóhely | Garage' #

■ Nemzetközi szó. | (≡) Ném. *Garage* 'gépkocsibeállóhely'; ang. *garage* 'ua.; hajókitérő'; fr. *garage* 'kitérő, <vasúti> váltó; garázs b. vivés; kocsiszín, garázs'; stb. A franciából terjedt el [< fr. *garer* 'tolat; kitérő vágányra vezet; pihenőkikötőben kötéllel rögzít; parkol; stb.']. (△) A magyarba főleg német, esetleg francia közvetítéssel került át. (◡) Ugyanerre az etimonra megy vissza: (R.) *garazsíroz* 'autót garázsban elhelyez' (1937: NSz.); ez a ném. (au.) *garagieren* 'ua.' átvétele.

📖 EtSz.; TESz.; EWUng. • Vö. *várta*

garda A: 1327 ? *Gordaa* [SZN.] (MNY. 63: 366); 1453 ? *Garda* [HN.] (Csánki: TörtFöldr. 3: 329); 1525 k. *Garda* (MNY. 11: 83); 1594 ? *Karda* [SZN.] (Oklsz.); 1794 *Gorda*, *Karda* (EtSz.) **J:** **1.** 1453 ? 'egy fajta hal | Sichling (*Pelecus cultratus*)' (↑), 1525 k. 'ua.' (↑); **2.** 1864 'sovány ember | hagerer Mensch' (CzF.)

■ Bizonytalan eredetű, esetleg szóhasadás eredménye. | (△) Talán a →*kard*-ból keletkezett. A szó eleji *k* > *g* hangváltozáshoz vö. →*gacsaly*, →*gazdag* stb. A magyarázatot támogathatja, hogy e halfajta elnevezésében más nyelvekben is valamilyen vágóeszköz neve jelenik meg; vö. lat. (tud.) *Pelecus cultratus*, tkp. 'kés formájú bárd'; fr. *rasoir*, tkp. 'borotvakés'; ném. *Sichling* (< ném. *Sichel* 'sarló'); stb. A magyarázatot gyengíti a szóvégi *a* tisztázatlan szerepe. A 2. jelentéshez vö. →*kárász*, →*keszeg*.

📖 EtSz.; TESz.; EWUng. • Vö. *kard*

gárda A: 1663–1711 lovas-*gardiával* (MNY. 79: 503); 1705 *quárdia* (EWUng.); 1770 leibgárdájába (MNY. 79: 503) **J:** **1.** 1663–1711 'testőrség; elit (katonai) egység | Leibgarde; Eliteinheit' (↑); **2.** 1787 'gárdista | Gardist' (NSz.); **3.** 1937 'csoport; munkaközösség | Gruppe; Arbeitsgemeinschaft' (Sauvageot: MFrSz.)

gárdista A: 1765/ *gárdisták* (MNY. 69: 500); 1788 *gardista* (EtSz. 2: 1077) **J:** **1.** 1765 'testőr; testőrség tagja | Leibgardist; Soldat eines Garderegiments' (↑); **2.** 1850 'nemzetőr | Mitglied der Nationalgarde' (NSz.)

■ A szócsalád korábbi tagja, a **gárda** nemzetközi szó. | (≡) Ném. *Garde* 'testőrség; elitesapat'; fr. *garde* 'testőrség; őrség; őrizet; oltalom; gárdista'; ol. *guardia* 'őrizet, fegyveres őrség; őr'; stb. A franciából terjedt el [< fr. *garder* 'őriz, megvéd']. Forrása: ófrank **warda* 'védelem, oltalom'. Vö. még lat. (k.) *garda*, *guarda*, *warda*, (h.) *guardia*: 'őrzés, őrizet, oltalom; őr'. (△) A magyarba többszörös átvétellel került.

■ A **gárdista** német jövevényszó. | (≡) Ném. *Gardist* 'testőr; a gárda tagja'. (△) Az *ista* végződéshez vö. *anarchista* (→*anarchia*), →*artista* stb.

📖 EtSz.; TESz.; EWUng. • Vö. *gardedám*, *gardíroz*, *gardrób*, *garníroz*, *gvardián*, *salagvárda*, *várta*

gardedám Δ **A:** 1708 *guardi damesnek* (EWUng.); 1830 *Garde Dame* (Nyr. 93: 289); 1833 *garde-dameját* (NSz.); 1835 *Gardedam* (Kunoss: Gyal.); 1857 *gardedámok* (NSz.); 1894 *gardedámák* (NSz.) **J:** 'rendszerint idősebb nő, aki fiatal lányra társaságban felügyel | Anstandsdame'

■ Német jövevényszó. | (≡) Ném. (h.) *Gardedame* 'kísérőhölgy, illemhölgy'. Az összetétel valószínűleg a bécsi németben keletkezett a fr. *garde* '(fel)ügyelő, őrző' + fr. *dame* 'hölgy' szavakból a fr. *garde-bois* 'erdőőr', fr. *garde-malade* 'betegápoló' stb. mintájára. A franciában a szó ismeretlen. (≈) Megfelelői: cseh *gardedáma*; szlk. *gardedáma*; stb.: 'kísérőhölgy, illemhölgy'. (◊) A (R.) *garde* 'ua.' (1928: Tolnai: MagySz.) szórövidülés eredménye a *gardedám*-ból.

📖 Bárczi: FrJsz.; EtSz.; TESz.; EWUng. • Vö. *dáma*, *gárda*

gardíroz Δ **A:** 1790 *gardirozni* [sz.] (NSz.); 1900 *gardíroz* (Tolnai: MagySz.) **J:** 1. 1790 'megőriz | bewahren' (↑); 2. 1884 'fiatal lányt nyilvános helyre elkísér, és ott rá felügyel | ein junges Mädchen begleiten und sittlich beschützen' (NSz.)

■ Német jövevényszó. | (≡) Ném. (R.) *gardieren* 'oltalmaz, védelmez' [< fr. *garder* 'öriz, vigyáz, oltalmaz, megvéd'].

📖 EtSz.; TESz.; EWUng. • Vö. *gárda*

gárdista → *gárda*

gardrób **A:** 1793 *garderobe* [ES. NEM M.] (MNY. 30: 31); 1823 *Gárderób* (SzT.); 1823 *garderobja* (NSz.); 1830 Tölgyfa*Quadrupp* (MNY. 65: 341); 1865 *gardrob* (Babos: KözhSz.); 1920 *gardrób* (Kelemen B.: IdSz.) **J:** 1. 1793 'ruhásszekrény | Kleiderschrank' (↑); 2. 1804 'ruhakészlet; (színházi) kosztümkészlet | Kleiderbestand; Kostümbestand (Theater)' (MNY. 30: 31); 3. 1841 'öltözőszoba | Ankleideraum' (NSz.); 4. 1909 '(nyilvános) ruhatár | Kleiderablage (fürs Publikum)' (Toldy G.: Varázsröntő 612)

■ Nemzetközi szó. | (≡) Ném. *Garderobe*; ang. *wardrobe*, (R.) *garderobe*; fr. *garde-robe*, *garderobe*; stb.: 'ruhásszekrény, ruhakészlet, ruhatár'. Vö. még lat. (k.) *garderoba*, *guardaroba*, *guarderoba* 'ua.'. A franciából terjedt el [< fr. *garde* 'örtség, őrzés' + fr. *robe* 'ruházat, öltözkék'].

(△) A magyarba feltehetőleg német közvetítéssel került át.

📖 EtSz.; TESz.; EWUng. • Vö. *gárda*, *rabol*

gargarizál **A:** 1577 k. *gargarizaljon* [l-j] (OrvK. 133); 1578 *gargazállyad* [o: *gargarizállyad*] [ʔ/ɟ] (NySz.); 1585 *Gargarizálás* [sz.] (Cal. 447); 1759/ *gurgurizáld* (NySz.); NYJ. *gargalizál* (MTsz.) **J:** 'bugyborékoló hangot adva torkot öblöget | gurgeln'

■ Latin jövevényszó. | (≡) Lat. *gargarizare* 'torkot öblöget, gargarizál' [< gör. *γαργαρίζω* 'ua.']; onomatopoeitikus eredetű]. (≈) Megfelelői: ném. *gargarisieren*; fr. *gargariser*; stb.: 'ua.'.

⊖ Egyéb megnevezések: (R.) *gorogtat* 'ua.' (1604: Szenczi Molnár: Dict. *Gargarizatio* a.); *gurguláz* (→*gurgál*); ez utóbbi hatására keletkezhetett a *gurgurizál* változat.

📖 EtSz.; TESz.; Farkas: GLEl.; EWUng.

gárgya × A: 1498 *Gardafa* (Oklsz.); 1598 kut *kardayat* (SzT.); 1620/ *Gárgyos* kút [sz.] [HN.] (SzT.); 1636 *gargiaiat* (MNY. 4: 181); 1756 *Garádyájához* (MNY. 70: 225); 1774 *gyárgyájára* (NSz.); 1779/ *grágyájánál* (NSz.); 1781 *garadgya* (MNY. 57: 490); 1800 *Garággya* (Márton J.: MNSz.–NMSz.); NYJ. *gërággya* (ÚMTsz.) J: 'kerítés, korlát; támaszték, keret (főleg fából) | Geländer, Zaun; Stütze, Rahmen (haupts. aus Holz)'

garád × A: 1519 ? *garattÿokba* [t-j] (JordK. 292); 1588 *garádgyából* [] (Magyary-Kossa: OrvEml. 3: 253); 1666 *gardożassa* [sz.] (MNY. 67: 69); 1799 *Gárgya* [d-j] (NSz.); 1807 *Garadjával* (SzT.); NYJ. *gërád* (MTsz.); *grád* (ÚMTsz.) J: 1. 1519 ? 'vízmeder; árok | Wasserbett, Flußbett; Graben' (↑), 1792 'ua.' (Baróti Szabó: KisdedSz.); 2. 1588 'kerítés, korlát; támaszték, keret (főleg fából) | Geländer, Zaun; Stütze, Rahmen' (↑)

■ Szerbhorvát jövevényszók, részben román közvetítéssel is. | ⊕ Szbhv. *grada* 'építőanyag', (dalm.) 'kerítés, sövény' | szbhv. (R. Što) *grâd* 'kerítés, sövény'; – vö. még rom. *gard* '(fonott) kerítés, sövény; gát mint sporteszköz'. A szerbhorvátban szláv eredetű; vö. le. *gródz* 'vízhatlan válaszfal', (N.) 'kerítés, sövény; bekerített, körülkerített rét, legelő', (R.) *gród* 'vár, erőd; város'; or. *zopod* 'város'; stb. ⊕ A *garád* *gárd* változata a románból származik, és a szóföldrajz alapján a románnak a *gárgya* elterjesztésében is fontos szerepe volt. A *gárgya* ugyanis nem kizárólag a szerbhorvátból származik, hanem a *gárd*-ból a -ja E/3. személyű birtokos személyjellel is létrejött, amely szóalakban a birtokos személyjel később elhomályosult; vö. *doha* (→*doh*), →*moha* stb. A *gárgya* *garágya* változatának kialakulásában is szerepet játszhatott a *garád*. A *gárgya* *gárgy* változatához vö. →*beszéd*, →*kolbász* stb. A *garád* 1. jelentése valószínűleg metonímia. ⊖ A *gereggye* 'halfogó rekeszték' (1911: NéprÉrt. : 144) a *gárgya* szó *garággya* változatából hangrendi átcsapással szóhasadás útján keletkezett.

📖 EtSz.; Kniezsa: SzlJsz. 639; TESz., *garád* a. is; MNY. 67: 68; NyIrK. 20: 179; EWUng. • Vö. *bongor*, *hortenzia*, *porgolát*

garmada A: 1621 *Garmada* (Szenczi Molnár: Dict.); 1801 *Gármadád* (NSz.); 1809 *Garmad* (NSz.) J: 1. 1621 'rakás, halom, csomó | Haufen' (↑); 2. 1621 'gabonaszemek csomója | Haufen von Getreidekörnern' (↑)

■ Szláv jövevényszó. | ⊕ Szb. (e. szb.) *gramada* 'farakás', szbhv. *gromada* '(hegy)tömb'; szlk. *hromada* 'halom, rakás; köteg; tömeg'; or. *zpomada* 'hatalmas tömb; kolosszus; halom, rakás'; stb. [indoeurópai eredetű; vö. óind *grāmas* 'halom, rakás; raj, csapat; falu, közösség'; lat. *gremium* 'emberi öl, öl(nyi)'; stb.]. ⊕ A *garmad* változathoz vö. →*beszéd*, →*kolbász* stb.

📖 EtSz.; Kniezsa: SzlJsz. 184; TESz.; EWUng.

garníroz Δ A: 1757 *garnirozot* [sz.] (MNY. 80: 127); 1765 *Karnérozott* [sz.] (MNY. 60: 228); 1771 *gárnirozni* [sz.] (SzT. *gárnéroz* a.); 1784 *karnyérozva* [sz.] (MNY. 65: 330); 1855 *garnírozom* (NSz.) J: 1. 1757 'szegélyez; díszít | besetzen; verzieren' (↑); 2. 1857 'körettel lát el | (Speisen) mit Beilagen versehen' (NSz.)

garnírung A: 1847 *garnirung-ot* (Életképek 1847. okt. 31.: 572); 1890 *garnérung* (NSz.); 1900 *garnírung* (Tolnai: MagySz. *Garníroz* a.); NYJ. *gárnyérung* (MTsz.) J: 1. 1847 'köret | Beilage (zu einer Speise)' (↑); 2. 1865 'szegély; díszítés | Besatz; Verzierung' (Babos: KözhSzt. *garni* a.)

■ Német jövevényszók. | (≡) Ném. *garnieren* 'díszít, ékesít, szegélyez, körettel ellát' [< fr. *garnir* 'vmivel ellát, felszerel, megrak, körülrak, díszít, megerősít'] | ném. *Garnierung* 'szegélyezés, szegély(dísz)'. (≈) Megfelelői: cseh (R.) *garnýrovati* '«ételt» körít'; le. *garnirować* 'ua.', *garnirowanie* 'körítés, díszítés «ételé»'; stb. (⊕) A szó eleji *g* ~ *k* váltakozáshoz vö. →*kalucsni*, →*kamásli* stb. Mindkét szó 2. jelentése metafora.

📖 EtSz.; TESz.; EWUng. • Vö. *gárda*, *garinszálloda*, *garnitúra*, *garnizon*

garnírun → *garníroz*

garniszálló → *garniszálloda*

garniszálloda Δ A: 1877 *Garni szálloda* (MNY. 68: 339); 1913 *garniszállodák* (NSz.) J: 'szálló, rövid időre is kivehető szobákkal | Hotel garni'

garniszálló Δ A: 1884 *Garniszállóba* (BpHírlap 1884. jún. 12.: 6) J: 'szálló, rövid időre is kivehető szobákkal | Hotel garni; Stundehotel'

■ Német vagy francia mintájú részfordítások, összetett szók. | (≡) Vö. fr. *hôtel garni* 'olyan kisebb szálloda, amelyben csak szállást lehet kapni, de ételt nem'; vö. még ném. *Hotel garni* 'ua.'. A francia szó szerkezetben a *garni* a fr. *garnir* 'ellát, felszerel vmivel' befejezett melléknévi igeneve. (⊕) A második tag a magyarban: *szálloda* (→*szálló*). (⊖) A (R.) *hotel garni* (1878/: MNY. 69: 500) a franciából vagy a németből származik.

📖 EtSz. *garni* a.; TESz. *garniszálló* a.; EWUng. • Vö. *garníroz*, *szálló*

garnitúra A: 1750 *Garnadura*, *Garnatur* (MNY. 80: 127); 1762/ *Gorniturnak* (SzT.); 1780 *Garniturával* (MNY. 69: 500); 1862 *gárnitur* (SzT.); 1925 *garnitúra* (Bánhidi: Sportny. 239) J: 1. 1750 'készlet, összetartozó tárgyak | Anzahl zusammengehöriger Gegenstände, Satz' # (↑); 2. 1750 k. 'szegély; díszítés | Besatz; Verzierung' (MNY. 80: 127); 3. 1925 'játékosállomány (sportban, játékban); vmely feladatkört ellátó vezetők együttese | Spielerbestand; Kollektiv von (bes. eine führende Rolle spielenden) Mitarbeitern' (↑)

■ Német jövevényszó. | (≡) Ném. *Garnitur* 'felszerelés, készlet, berendezés' [< fr. *garniture* 'felszerelés, készlet; díszítmény, dísz']. (≈) Megfelelői: ang. *garniture* 'felszerelés, díszítés, ételkörítés'; ol. *guarnitura* 'díszítés' stb. (⊕) A szóvégi *a* latinositás eredménye. A 3. jelentés metafora az 1. jelentés alapján.

📖 EtSz.; TESz.; EWUng. • Vö. *garníroz*

garnizon Δ A: 1685 *Gvarnifonok*, *Gvarnizonjok* (Horváth M.: NEI.); 1706 *gvardizony* (Horváth M.: NEI.); 1706 *gvardizomot* (MNY. 61: 473); 1708 *garnizon* (Horváth M.: NEI.); 1782/ *Gárnison* (NSz.); 1878 *gardizióba* (NSz.); 1885 *gárnézonnál* (NSz.) J: 1. 1685 'helyőrség | Besatzung eines Ortes' (↑); 2. 1759 'csapatok állomáshelye | Truppenstandort' (NSz.)

■ Német jövevényszó. | (≡) Ném. *Garnison* 'katonai állomáshely; helyőrség' [< fr. *garnison* 'helyőrség; állomáshely']. (≈) Megfelelői: ang. *garnison*, (R.) *garrison*; le. *garnizon*; stb.: 'helyőrség'.

📖 EtSz.; TESz.; EWUng. • Vö. *garníroz*

garral A: 1693 nagy *garral* (MNy. 64: 466) **J: 1.** [nagy ~] 1693 'fölösleges hangossággal; nagy hűhóval | mit Ungestüm; mit großem Gepolter' (↑); **2.** [nagy ~] 1699 'fontoskodva; fennhéjázón | mit viel Aufhebens; hochmütig' (NySz.)

■ Megszilárdult ragos alakulat. | ⊕ A tö ismeretlen eredetű. A végződés *-val* eszközhatározó-rag. ⊖ Ugyanebből a töből *-s* melléknévképzővel keletkezett a (R.) *garos* 'kevély, fennhéjázó' (1811: NSz.). A *gar* 'hűhó, (fölöslegesen) nagy láрма' (1816: Gyarmathi: Voc.) későbbi elvonás a *garral*, ill. a *garos* alakokból. ⊖ Tisztázatlan idetartozású: *garol* 'gázol' (1835: Tzs. *Waten* a.); *gartat* 'büszkén körüloldalog' (1863: Kriza [szerk.] Vadr. 500); *belegartat* 'hebehurgya módon belenyúl, belemarkol vmibe; beleavatkozik vmibe' (1863: Kriza [szerk.] Vadr. 500). ⊕ Eredetileg székely nyelvjárási szó volt.

📖 EtSz. 1. *gar* a.; TESz.; EWUng.

garzon A: 1835 *Garszon* (Kunoss: Gyal.); 1863 *garzonokhoz* (NSz.); 1937 *garszón* (Sauvageot: MFrSz.) **J: 1.** 1835 'legényember; fiatalember | Junggeselle; Jüngling' (↑); **2.** 1854 'pincér | Kellner' (Heckenast: IdSzT.); **3.** 1932 'legénylakás; kislakás | Junggesellenwohnung; kleine Wohnung' # (PHNyr. 134)

■ Francia jövevényszó, német közvetítéssel is. | ⊕ Fr. *garçon* 'fiúgyermek, ifjú, fiatalember; nőtlen ember; szolga, pincér'; – vö. még ném. *Garçon* 'fiatalember; agglegény; pincér'. A franciában esetleg az ófrank **wrakkjo* 'alacsonyabb társadalmi helyzetű személy; szolgáló, cseléd; gazfickó, csínytevő' alapján keletkezhetett. ⊖ Megfelelői: ol. (R.) *garzone* 'ifjú, legény'; le. (R.) *garson* 'pincér'; stb. ⊕ A 3. jelentés a *garzonlakás* 'kisebb méretű lakás; agglegénylakás' (1875: NSz.) összetételből keletkezett önállósulással.

📖 TESz.; EWUng.

gát A: 1138/ ? *Gatadi* [sz.] [SZN.] (MNy. 32: 134); 1224 *Seludgatha* [HN.] (OklSz.); 1256/ *Gath* (OklSz.) **J: 1.** 1224 ? 'folyóvíz útjába állított mesterséges akadály | Staudamm' # (↑), 1267 'ua.' (OklSz.); **2.** 1256/ ? 'sövény; kerítés | Hag, Hecke; Zaun, Umfriedung' (↑), 1604 'ua.' (Szenczi Molnár: Dict.); **3.** 1258 ? 'nehezen járható terepen keresztül épített töltés | Aufschüttung, Damm durch schwer passierbares Gelände' (OklSz.), 1527 'ua.' (ÉrdyK. 289); **4.** 1364 'gázló | Furt' (OklSz. 2. adat); **5.** 1380 'árok | Graben' (ZichyOkm. 4: 164); **6.** 1700/ 'átvitt értelemben' akadály | Hindernis ⟨abstr.⟩ (NySz.); **7.** 1803 'árvédelmi töltés | Deich' # (Márton J.: MNSz.–NMSz. *Deich* a.); **8.** 1828 'a végbél nyílás és a hüvelybemenet közötti terület | Stück zwischen After und Geschlechtsteilen' (NSz.); **9.** 1860 '(különbféle sportágakban:) egy fajta akadálysor | Hürde ⟨in versch. Sportarten⟩' (NSz.); **10.** 1895 'híd | Brücke' (Nyr. 24: 477); **11.** 1920 'országút, kövesút | Landstraße, befestigte Fahrbahn' (ÚMTsz.) **Sz: ~ol** 1559 *rea gatoltata* [sz.] 'eltorlaszol | dämmen' (NySz.); 1717 [sz.] 'megakadályoz | verhindern' (SzT. *gátolhat* a.) | **~lás** 1577 *gatlas* 'gát | Leitedamm' (SzT.); 1815 'akadály ⟨átv⟩ | Hindernis ⟨abstr.⟩' (NSz.); 1937 'lelki visszatartó erő | Hemmung' (Sauvageot: MFrSz. *gátlásos* a.) | **~lástalan** 1927 *gátlástalan* (Népszava 1927. nov. 15.: 8) | **~lásos** 1929 *gátlásos* 'félénk' (Napkelet 1929. aug. 1.: 153)

■ Déli szláv vagy szlovák jövevényszó. | ⊕ Szbhv. *gat* 'vízelvezető árok; duzzasztógát; (véd)gát, töltés'; szln. *gat* 'ua.'; szlk. *hat* '(véd)gát, töltés; akadály, gát; kerítés, sövény' [tisztázatlan eredetű]. vö. még le. *gač* 'töltésepítéshez, gátépítéshez használt rőzsenyaláb, rőzseköteg; rőzsegát'; or. *zamb* 'dorongút; rőzseút'; stb. ⊕ A 8. jelentés a ném. *Damm* 'duzzasztógát; a hüvelybemenet és a végbél nyílás közti terület' mintájára keletkezett. A 9. jelentés metafora a 2. jelentés alapján. A 10. és 11. jelentés a 3. jelentésre megy vissza.

gatyá A: 1334 ? *Gaytias* [sz.] [SZN.] (ZichyOkm. 12: 10); 1530 *gatyá* (MNY. 31: 126); 1545 *gattyá* (Oklsz.); 1577 *gagia* (KolGl.); 1595 *Gachya* (Ver. 119.); NYJ. *gyatya* (ÚMTsz.) **J:** 1. 1334 ? 'alsónadrág; lenvászon parasztnadrág | Unterhose; Bauernhose aus Leinen' # (↑), 1530 'ua.' (↑); 2. 1585 'egyes madarak csüdjét borító elálló tollazat | starke Schenkelfedern, Hose bei Vögeln' (Cal. 579); 3. 1794 'fatörzs elágazása | Baumzwiesel' (Bálint: SzegSz.) **Sz:** ~**zik** 1847 *gatyázás* [sz.] 'piszmog, vacakol | herumtrödeln' (Petőfi: ÖM. 7: 54)

■ Szerbhorvát jövevényszó. | (≡) Szbhv. *gaća* 'gatyás tyúk', *gaće* [többes szám] 'parasztgatyá; alsónadrág' [bizonytalan eredetű, esetleg vö. →*gát*]. Vö. még cseh (R.) *hácě* [többes szám] 'alsónadrág; öv'; or. (N.) *záču* [többes szám] 'comb; nadrág, nadrágszár'; stb. – A szó belseji szbhv. *ć* > m. *ty* hangváltozáshoz vö. →*kótyavetye*, →*kútya*. A 3. jelentés metafora. A *gatyázik* származék keletkezésének alapja nincs tisztázva. (⇒△) A magyarból: szlk. *gate* 'parasztgatyá; alsónadrág.'

NyK. 33: 223; EtSz.; Kniezsa: SzlJsz. 186; TESz.; EWUng. • Vö. *gát*

gavallér A: 1628 *cavallérral* (TörtTár 1881: 199); 1658 *cavallier* (Horváth M.: NEL.); 1659 *cavalirok* (Horváth M.: NEL.); 1666 *gavallérok* (Horváth M.: NEL.); 1786 *Kavallir* (NSz.); 1788 *gavaler* (D. Éltés: FrSz. 58); NYJ. *gabalir* (MTsz.) **J:** 1. 1628 'nemes; lovag | Adliger; Ritter' (↑); 2. 1708 u. 'finom, művelt, (különösen a nők iránt) tapintatos ember; udvarló | finer und gebildeter, (Frauen gegenüber) taktvoller Mann; Seladon' (Thaly: Adal. 2: 212); 3. 1753/ 'lovas testőr | Gardekavallerist' (SzT.); 4. 1801/ 'bőkezű ember | freigebigiger Mensch' (NSz.)

gavalléria A: 1705/ *gavaleriája* (MNY. 69: 500); 1707 *cavallériának* (Horváth M.: NEL.); 1708 *gavallériát* (Horváth M.: NEL.) **J:** 1. 1705/ '(lovas) testőrség; lovasság | (berittene) Leibwache; Kavallerie' (↑); 2. 1791 'bőkezűség | Freigebigkeit' (NSz.)

■ Vándorszók. | (≡) Ném. *Kavalier*, (baj.-osztr.) *gáwälier*; fr. *cavalier*; ol. *cavaliere*; or. *кавалер*; stb.: 'lovas; lovas katona; lovag, gavallér'; – vö. még lat. (k.) *caballarius* 'lovas katona; lovász' [< lat. *caballus* 'ló'] | ném. *Kavallerie*; fr. *cavalerie*; ol. *cavalleria*; le. *kawaleria*; or. *кавалерия* stb.: 'lovasság', az olaszban 'lovagság, lovagiasság, nemesség' is; – vö. még lat. (h.) *cavaleria* 'ua.'. (△) A magyarba mindkét szó többszörös átvétellel került át. A *gavalléria* katonai szakszóként honosodott meg. Mindkét szó 2. jelentése, ill. a *gavallér* 4. jelentése valószínűleg magyar fejlemény.

EtSz.; TESz., *gavar* a. is; EWUng. • Vö. *kabala*¹, *kaskavál*

gavalléria → *gavallér*

gaz A: [1200 k.] *Peturgoz* [HN.] (An. 43.); 1478 *Gaz* [SZN.] (Oklsz.); 1512 k. *gazdnak* (WeszprK. 128); 1867 *Gaczba* (NSz.); NYJ. *Gajz* (Nyr. 34: 42) **J:** <FN> 1. [1200 k.] ? '(fiatal) erdő | (Jung)wald' (↑), 1880 'ua.' (Nyr. 9: 477); 2. 1512 k. 'gyomnövény | Unkrautpflanze' # (↑); 3. 1584 'vminek az alja, üledéke | Bodensatz' (NySz.); 4. 1585 'rondaság; szenny | Hässlichkeit; Schmutz' (Cal. 216); 5. 1740 'száraz növényi törmelék, ocsú; szalma, széna | Spreu, Afterkorn; Stroh, Heu' (SzT.) | <MN> 1478 ? 'alávaló; gonosz | niederträchtig; böse' # (↑), 1527 'ua.' (ÉrdyK. 94) **Sz:** ~**ság** 1621 *Gazság* 'szenny; alávalóság | Schmutz; Schurkerei' (Szenczi Molnár: Dict.)

■ Jövevényszó, de az átdó nyelv vitatott. | 1. Szláv jövevényszó. | (≡) Blg. (R.) *zozd* 'erdő'; szln. *gozd* 'ua.'; a.-szorb. (R.) *gozd* 'száraz talajú erdő, erdővel borított hegy'; le. (R.) *gozd* 'sűrű erdő'; stb. [indoeurópai eredetű; vö. ném. *Quast* 'ágnyaláb; pamacs'; albán *gëde* 'lomb, gally']. (⊕) A szóvégi z-t tartalmazó változatok bizonyára a kicsinyítő képzőnek felfogott d elhagyásával keletkeztek; vö. →*jegenye*, →*medve* stb. 2. Oszét jövevényszó. | (≡) Osz. *gad*, *gäd*, (Ny.) *γada*, *γädä*: 'élő fa, faanyag; erdő' [tisztázatlan eredetű]. (⊕) A szóvégi osz. d > m. z hangváltozáshoz vö. →*büz*. Nehézséget jelent, hogy az oszét szónak nincs megfelelője, mivel az átvétel maga ellentétes irányban is végbemehetett. ■ (⊕) Mindkét származtatás nagyon problematikus: a magyarban feltételezhető eredeti 'erdő, erdővel borított hegy' jelentés bizonyossággal csak a 19. sz.-ból adatható. A melléknévi jelentése elvont. – Idetartoznak: a *begazol* 'beszennyez; nadrágjába piszkít; megijed' 1621 összetétel; a *gizgaz* 'értéktelen; (mindenféle) gyom, gaz, burjánzó növényzet' (1701: MNy. 80: 127) ikerszó. – Ötörök származtatása kevésbé valószínű. – A magyarból: rom. N. *goz* 'pelyva, hulladék <gabonáé>; gyom, gaz.'

EtSz.; TESz., *begazol* a. is, *gizgaz* a. is; NyK. 72: 431; MSFOu. 151: 261; MNy. 81: 96; EWUng.; Róna-Tas-Berta: WOT. • Vö. *gazember*

gáz A: 1789 *Gázzal* (MNy. 13: 307); 1825 k. *gász* (MNy. 13: 307); NYI. *gajsz*, *gájz* (ÚMTsz.) J: 1. 1789 'légnemű anyag | Gas' # (↑); 2. 1891 'petróleum | Petroleum' (Nyr. 20: 46); 3. [~van] 1972 'baj, veszély, kellemetlenség | Gefahr; Unannehmlichkeit' (ÉKsz.)

■ Nemzetközi szó. | (≡) Ném. *Gas*; ang. *gas*; flam. *gas*; fr. *gaz*; stb.: 'gáz'. A flamandban keletkezett [tudatos szóalkotás a lat. *chaos* 'káosz' (→*káosz*) vagy a flam. *geest* 'gőz, pára' szóból]. A megnevezés a flamand vegyészről, J. B. van Helmonttól (1577–1644) származik. (⇒) A magyarba főleg német közvetítéssel került át. (⊕) A szó belseji j részben szervesen járulékhang, részben a szlk. *gajst* 'gáz' hatására keletkezett. A túlnyomórészt a keleti magyar nyelvváltozatokban ismert 2. jelentés a rom. *gaz* 'gáz; petróleum' szóra megy vissza. (⊖) Magyarítási kísérletei a 'légnemű anyag' jelentésre: *gőzszesz* (1803: Szily: NyÚSz.); *levegő-szesz* (1823: Szily: NyÚSz.); *légszesz* (1832: Szily: NyÚSz.); stb.

EtSz.; TESz. *gáz*² a.; EWUng. • Vö. *káosz*

gazda A: 1177/ ? *Gastateluke* [HN.] (NévtÉ. 6: 32); 1372 u./ *gazda* (JókK. 26); 1517 *kazdaya* (DomK. 199) J: 1. 1372 u./ 'a ház feje, házigazda | Hauswirt' # (↑); 2. 1544 '(gazdasági) felügyelő | Verwalter' (Oklsz.); 3. 1570 'vminek a tulajdonosa, birtokosa | Eigentümer, Besitzer, Inhaber' # (SzT.); 4. 1570 'kenyéradó; munkaadó | Brotgeber; Arbeitgeber' (SzT.); 5. 1609 'férj, férfi | Gemahl, Mann' (SzT.); 6. 1720 'egy fajta régi kártyajáték | Art Kartenspiel' (NSz.); 7. 1752 'földműves | Landwirt' # (SzT.); 8. 1894 'az az állat v. növény, amelyen élősködő telepedett meg | Wirtstier, Wirtspflanze' (PallasLex.); 9. [jelzői értékben is] 1897 'gazdag, vagyonos ember | Reicher' (Nyr. 26: 427) Sz: ~**lkodik** 1456 k. *gazdalcodot* 'vendégül lát | bewirten' (SermDom. 2: 266); 1759 [sz.] ? 'gazdasági munkával való foglalkozás | wirtschaftliche Arbeit betreiben' (NSz.); 1789 'ua.' (NSz.) | ~**kodó** 1470 *gazdalkodok* 'vendégszerető | gastfreundlich' (SermDom. 2: 374); 1912 'földműves gazda | Landwirt' (Kelemen B.: IdSz.) | ~**ság** 1544 *gazdasagaert* 'vkinek gazdasági felügyelőként való működése | Wirkung als Verwalter' (Oklsz.); 1593 '(mező)gazdasági tevékenység | Wirtschaften' (SzT.); 1770–1780 'a gazdálkodás alapját alkotó termelőegység, birtok | Landgut' (NSz.) | ~**tlan** 1750 *gazdátlan* [sz.] 'barátságtalan, éjjeli szállást megtagadó | unfreundlich, Nachtquartier verweigernd' (Wagner: Phras. *Inhospitalitas* a.); 1835 'senkihez sem tartozó | herrenlos' (Tzs. *Herrenlos* a.) | ~**sági** 1752 *Házi-gazdasági* (NSz.) | ~**ságos** 1776 *gazdaságos* 'bőkezű | freigebig' (NSz.); 1795 'hasznos, kifizetődő | nützlich, rentabel' (NSz.) | ~**sz** 1840

gazdászok (HasznMul. 1840. jan. 11.: 15) | ~**szat** 1840 *gazdász* (BibliogrÉrt. 1840. aug. 31.: 49)

■ Szláv jövevényszó. | (≡) Óe. szl. *gospoda* 'vendégfogadó'; szbhv. *gospoda* 'urak, uraságok'; cseh (N.), (R.) *hospoda*, (R.) 'házigazda, háziasszony', (N.) 'fogadó, kocsmá; fogadás, kocsmáros'; or. (e.), (R.) *zocnoda* [többes szám] 'urak; hatalom; vendégszeretet; szálláshely', or. *zocnoda* [többes szám] 'uraim'; stb. [tisztázatlan eredetű]. (△) A *gazda* alak az átvett szláv szó második, nyílt szótagi magánhangzójának kiesésével, az így létrejött mássalhangzó-torlódás egyszerűsítésével, majd pedig *szd* > *zd* zöngésüléssel keletkezhetett; vö. még →*vajda*. A *kazda* változat a *kazdag* (→*gazdag*) hatására keletkezett. A 9. jelentés is a →*gazdag* hatására utal. A 8. jelentés a ném. *Wirt* '(házi)gazda; gazdaállat; gazdanövény' mintájára keletkezett. (△⇒) A magyarból (részben esetleg visszakölcsönzésként): szbhv. *gazda* 'házigazda; vendéglátó; nagygazda; stb.'; szlk. *gazda* 'földműves, gazdálkodó; birtokos, tulajdonos'; stb.; rom. *gazdă* 'házigazda, vendéglátó; szálláshely'; stb.

📖 NyK. 33: 458; EtSz.; Kniezsa: SzlJsz. 640; TESz.; EWUng. • Vö. *mező*⁻², *orgazda*, *szék*-

gazdag A: 1372 u./ *kazdag* (JókK. 37); 1380 k. *Gazdak* (KönSzj. 76.); 1391 *Gazdag*h [SZN.] (Oklsz.) J: <MN> 1. 1372 u./ 'sok pénzzel, nagy vagyonnal rendelkező | reich' # (↑); 2. 1476 k. 'értékes; drága | wertvoll; teuer' (SzabV.); 3. 1495 e. 'bőséges; vmiből sokat tartalmazó | reichlich; reichhaltig' # (GuaryK. 50) | <FN> 1391 'gazdag ember | Reiche(r)' # (SermDom. 2: 450) Sz: ~**ság** 1372 u./ *kazdagfagokot* (JókK. 70) | ~**ul** 1372 u./ *kazdagolnj* [sz.] 'gazdaggá válik | reich werden' (JókK. 70) | ~**ságú** 1416 u./¹ *kazdagfégő* 'nagyon gazdag | sehr reich' (BécsiK. 13) | ~**ít** 1416 u./³ *kazdageitanod* (AporK. 53) | ~**ságos** 1495 e. *cazdagfagos* 'nagyon gazdag | sehr reich' (GuaryK. 50) | ~**odik** 1510 k. meg *kazdagodek* (Gl.)

■ Valószínűleg iráni jövevényszó. | (≡) Osz. (K.) *qāzdyg*, (Ny.) *γāzdug*; hvárezmi *γazdak*: 'gazdag' [< iráni **γazd* 'gazdagság, bőség'; vö. digór *γāzdä* 'ua.']. (△) Átadó nyelvként elsősorban az alán jöhet szóba, de a horezmi eredetet sem lehet kizárni. A szó eleji mássalhangzó a magyarban a →*gazda* hatására is zöngésedhetett.

📖 EtSz.; TESz.; MSFOu. 151: 261; Ligeti: TörK. 165; EWUng.

gazella A: 1794 *Gazellának*, *Gazellét*-is (NSz.); 1834 *gazéla* (NSz.); 1843 *gazell*-termet (NSz.) J: 'antilop fajú kérődző emlősállat | Gazelle'

■ Nemzetközi szó. | (≡) Ném. *Gazelle*; ang. *gazelle*; fr. *gazelle*; sp. *gacela*; stb.: 'gazella'. Vö. még lat. (ú.) *gazella* 'ua.'. Főleg a spanyolból terjedt el [< arab (N.) *ġazāla* 'antiloptehén']. (△) A magyarba elsősorban a németből került át, nyilván szóvégi hanghelyettesítéssel.

📖 EtSz.; TESz.; EWUng.

gazember A: 1611 *Gazember* (Szenczi Molnár: Dict.) J: 'alávaló, gonosz ember (különösen férfi) | Schurke, Bösewicht' # – De vö. 1597 Mennél *gazzab ember* ... 'hitvány ember | böser Mensch...' (NySz.)

■ Összetett szó. | (△) A →*gaz* 'aljas, gonosz' + →*ember* jelzős alárendelő összetétele. (⊖) Hasonló szemlélethez vö. *gazi nép* 'alávaló, hitvány nép' (1549: LevT. 1: 57); (N.) *gyimgyom ember* 'alávaló ember' (MTsz.); stb. Egyéb összetételhez, amelynek az előtagja értéktelen növényre utal, vö. még →*fűzfapoéta*.

📖 EtSz. *gaz* a.; TESz.; EWUng. • Vö. *ember*, *gaz*

gázol [1] **A:** 1493/ *Wýzgazlo* [sz.] [szN.] (MNY. 10: 79); 1517 *gazol* vala által (DomK. 94) **J:** 1. 1493/ '⟨sekély vizen stb.⟩ átlábol, gyalog átkel | waten' # (↑); 2. 1568 'tapos, tipor | mit den Füßen treten' # (NySz.); 3. 1619 'megy ⟨átvitt értelemben is⟩; jut, kerül | gehen ⟨auch abstr.⟩; kommen, gelangen' (NySz.); 4. 1748 '⟨állandósult szókapcsolatokban:⟩ vkit becsületében stb. sérteget | in den Staub zerren ⟨jmds Ehre usw.⟩' # (NySz.); 5. 1783 '⟨mozgó jármű stb.⟩ feldönt és megsebesít, elüt | überfahren, niederfahren' # (NSz.) **Sz:** **gázló** 1493/ [szN.] (↑); 1590 *Gaazlo* 'folyó áthatolható, átlábolható szakasza | Furt' (Szikszai Fabricius: LatMSzj. 225)

■ Déli szláv jövevényszó. | (≡) Blg. *gaza*; szbhv. *gaziti*; szln. *gaziti*: '⟨vízben, sárban, hóban stb.⟩ megy, lábol; tapos, tipor, letapos' [ismeretlen eredetű]. vö. még or. (e.) *uzazumu* 'tönkretesz, elpusztít'. (⊖) Ugyanerre az etimonra megy vissza: (R.) *gáz* 'gázló ⟨folyón⟩' (1689: MNY. 80: 130); ez valószínűleg a szbhv. *gaz* 'ua.' átvétele.

EtSz.; Kniezsa: SzJsz. 188; TESz.; EWUng.

gázsi **A:** 1707 *gaschiban* (EWUng.); 1707 *gázsi* [ʔ ɔ: *gázsi*] [✓] (StSl. 27: 326); 1722 *gásia* (MNY. 60: 114); 1745 *Gagyét* (MNY. 70: 225); 1756 *gagéjok* (EWUng.); 1764 *gázsija* (MNY. 60: 114) **J:** 1. 1707 'havi fizetés | Monatsgehalt' (↑); 2. 1793 'fellépési díj | Auftrittsgeld' # (NSz.)

■ Német jövevényszó. | (≡) Ném. *Gage* 'fizetés; fellépési díj; zálog' [< fr. *gage* 'zálog; zsold']. (≈) Megfelelői: ang. *gage* 'zálog, biztosíték, foglaló'; cseh *gáza* 'bérezés'; stb. – A szóvégi *i* a bajor-osztrák kiejtésen alapul; vö. →*bubi*, →*módi* stb. A szóvégi *e* a francia-német írásmódon nyugszik. (⊖) A (R.) *gázs* 'bérezés, bérfizetés' (1875: NSz.) megfelel a francia szó (↑) kiejtésének.

EtSz.; TESz.; EWUng.

gazsulál → **gazsulíroz**

gazsulíroz Δ **A:** 1816 *Kázsolérozni* [sz.] (Gyarmathi: Voc.); 1926 *Gazsuliroz* (Horovitz: IdSzMagy.) **J:** 'hízeleg, kedvében jár | schmeicheln, zuvorkommen'

gazsulál **A:** 1897 *gazsulált* (UjIdők 1897. febr. 14.: 170) **J:** 'hízeleg, kedvében jár | schmeicheln, zuvorkommen'

■ A szócsalád alapja, a **gazsulíroz** német jövevényszó. | (≡) Ném. (R.) *kajolieren*, (N.) *kascholieren*: 'hízeleg' [< fr. *cajoler* 'ua.']. (≈) Megfelelői: ang. *cajole*; cseh *kašulírovat*, (R.) *kažulovat*; le. *kažolować*; stb.: 'ua.'

■ A **gazsulál** származékszó. | (⊕) A *gazsulíroz*-ból keletkezett képzőcserével; vö. →*blamíroz*, →*flangíroz* stb. A szó eleji *k* ~ *g* váltakozáshoz vö. →*kalucsni*, →*kamásli* stb.

TESz. *gazsulál* a.; EWUng.

gebe **A:** 1566 *gebet* (NySz.); 1856 *gibelóval* (NSz.) **J:** 1. 1566 'hitvány ló | Schindmähre' # (↑); 2. 1602 ? 'sovány, göthös ember | magere, kränkliche Person' (SzT.), 1917 'ua.' (MNY. 13: 311)

■ Valószínűleg fiktív töből keletkezett származékszó szófajváltásának eredménye. | (⊕) Valószínűleg egy -e képzős folyamatos melléknévi igenév főnevesülésével keletkezett; vö.

→*cinege*, →*penge* stb. A *tő* azonos a →*gebed* és →*gebeszkedik* tövével. A 2. jelentés tréfás metafora. (A) A →*göbe*¹, →*gömb* stb. szavakkal való egyeztetése téves.

TESz.; EWUng. • Vö. *gebed*, *gebeszkedik*

gebed **A**: 1604 *Gebedec* (Szenczi Molnár: Dict. *Mórior* a.); 1777 *gebbed* (NyF. 50: 30); 1832 *gibedve* [sz.] (NSz.) **J**: 1. [ma főleg *meg~*] 1604 'meghal; döglik, dögglőfélben van | sterben; im Begriff sein zu verrecken' (↑); 2. 1784 'dermed, gémberedik | erstarren' (Baróti Szabó: KisdedSz. 19); 3. 1832 'ágaskodik, pipiskedik | sich auf die Zehen stellen' (↑)

■ Fiktív töből keletkezett származékszó. | (A) A *tő* bizonytalan, esetleg onomatopoeitikus eredetű, és azonos a →*gebe* és →*gebeszkedik* tövével. A végződés kezdő-gyakorító képző. A 2. jelentés lehetett az eredeti; vö. →*gémberedik*. Az 1. és 3. jelentés metonímia. (A) A →*göb*, →*gömb* stb. szavakkal való egyeztetése téves.

MNy. 61: 403; TESz.; EWUng. • Vö. *gebe*, *gebeszkedik*, *gémberedik*

gebeszkedik × **A**: 1787 *gebeszkedett* (NSz.); 1808 *Gibbeſzkedni* [sz.] (Sándor I.: Toldalék); 1813 *gebeszkedik* [▽] (NSz.); 1864 *gibbeszkedik* (CzF. *gibbeszkedik* a.); NYJ. *gebickodik* (ÚMTsz.) **J**: 1. 1791 'ágaskodik; csimpaszkodik | sich auf die Zehen stellen; sich klammern' (↑); 2. 1838 'feszít, pöffeszkedik | sich spreizen' (Tzs.); 3. 1864 'zsugorodik, összehúzódik | zusammenschrumpfen' (↑); 4. 1864 'berzenkedik (állat) | sich sträuben (Tier)' (CzF.); 5. 1864 'erőlködik | sich anstrengen' (CzF.)

■ Relatív fiktív töből keletkezett származékszó. | (A) A relatív *tő* -sz gyakorító képzővel keletkezett. Az abszolút *tő* eredetéhez vö. →*gebed*. A végződés -*kedik* gyakorító-visszaható képző. (A) A →*göb*, →*gömb* stb. szavakkal való egyeztetése téves.

EtSz. *gebed* a.; TESz.; EWUng. • Vö. *gebe*, *gebed*

gébics **A**: 1793 *Szarka-gébits* (EtSz.); 1833 *Gebets* (Kassai: Gyökerésző 2: 266); 1840 *szarka-gebic* (MTsz.); NYJ. *gébics* (ÚMTsz.); *gebös* (Nyatl. *töviszűrő gébics* a.); *gibics* (ÚMTsz.) **J**: 'egy fajta kisebb feregirtó madár | Würger (Vogel) (Laniidae)'

■ Hangrendi átcsapás eredménye. | (A) A →*gábos*-ból, ill. ennek *gábics* változatából keletkezett. A *gebic* változat feltehetőleg a →*bíbic* hatására utal. (A) A *Géb* [SZN.] származékaként való magyarázata téves.

EtSz.; TESz.; EWUng. • Vö. *gábos*

gebin **Δ** **A**: 1925 *gebintben* (PestiH. 1925. nov. 8.: 26); 1925 *gebint* (PestiH. 1925. júl. 17.: 19) **J**: 'pontosabb elszámolási kötelezettség nélküli vendéglátóipari vállalkozás; ilyen üzlethez való jog, engedély | Gaststätte ohne genauere Abrechnungspflicht; Recht, Erlaubnis zum Betrieb solcher Gaststätte' **Sz**: ~**es** 1953 *gebinesekre* (SzocVas. 1953. nov. 14.: 2)

■ Német jövevényszó. | (≡) Ném. *Gewinn* 'nyereség, haszon' [< ném. *gewinnen* 'elér, elnyer, megnyer; győz(edelmeskedik)']. (A) Az átvétel részletei tisztázatlanok, de a ném. (baj.-osztr.) *β* > m. *b* hangváltozás bajor-osztrák közvetítésre utal. A magyar szó keletkezésében valószínűleg a Budapesten beszélt, bajor-osztrák színezetű németnek is szerepe volt.

TESz.; EWUng. • Vö. *vendég*

geci A: 1841 *gëci* (MTsz.); 1864 *geczy* (CzF.) **J:** 'ondó, sperma | Sperma'

■ Belső keletkezésű, valószínűleg köznévvé vált tulajdonnév. | ☐ A magyar *Geci* [szn.]-ből keletkezett (ez talán a *Gergely* [szn.] becézett alakja); vö. 1364 *Gechy* [szn.] (KállayOkl. 2: 117); vö. még *Geci* [szn.] (1598: Nyr. 80: 455). Hasonló köznevesüléshez vö. →*pete*; vö. még or. *Μαλαφεύ* [szn.] > (N.) *μαλαφεύκα* 'sperma'. ☐ A vulgáris nyelvhasználat szava.

☞ TESz.; EWUng.

gég Δ **A:** 1075/ ? *Gegu* [HN.] (MonStrig. 1: 55); 1138/ ? *Geugu, Gugu* [szn.] (MNY. 32: 132, 133); 1566 ? *gőgeséggel* [sz.] (NySz.); 1575 *gőgét* (NySz.); 1797 *gég* (NSz.); 1828 *Gógágak* (NSz.) **J:** 'gégefő | Kehlkopf'

gége A: 1493 k. *gëgëyekben* (FestK. 40) **J:** 1. 1493 k. 'légső, nyelőcső | Luftröhre, Speiseröhre' (↑); 2. 1550 k. 'gégefő | Kehlkopf' (KolGl.); 3. 1560 k. 'artéria | Arterie' (GyöngySzt. 2132.); 4. 1748 'cső | Röhre' (NySz.); 5. 1939 'egy fajta tésztaétel | Art Mehlspeise' (ÚMTsz.) **Sz:** ~sz 1869 *gégész* (Bolond Miska 1869. jan. 31.: 19) | ~szet 1869 *gégészeti* [sz.] (OrvH. 1869. dec. 19.: 863)

■ Valószínűleg a szócsalád alapja, a **gég** belső keletkezésű, valószínűleg onomatopoetikus eredetű. | ☐ Eredeti igenévszó lehetett ('kiáltás; kiált' jelentésben), különféle madarak, főleg ludak hangjának utánzására. A *gég* az igenévszó névszói értékű tagja lehet. Az adatolt 'torok, gége' jelentés az eredeti jelentésből metonimikusan fejlődhetett ki. Az igei értékű taghoz vö. →*gágog*, →*gőgicsél*; vö. még *gégerez* 'gágog' (1810 k.: MNY. 61: 104); *gegeg* (1827: MNY. 16: 50): 'ua.'. A *gőgeséggel* származékban (↑) található *gög* változat a →*gögös*-höz is tartozhat.

■ A **gége** megszilárdult jeles alakulat lehet. | ☐ A *gég*-ből keletkezhetett az -e E/3. személyű birtokos személyjellel; más testrészeknevek hasonló keletkezésmódjához vö. →*epe*, →*vese*, →*zúz*² stb. Ugyanakkor nem zárható ki az sem, hogy a *gége* ugyanezen igenévszó igei értékű tagjának -e képzős folyamatos melléknévi igenevéből keletkezett főnevesüléssel; vö. →*csibe*, →*göbe* stb. ☐ Idetartoznak: *gëga, góga* 'gégefő' (1833: Kassai: Gyökerésző 2: 49, 267); (N.) *gága, gëga, giga* (ÚMTsz.): 'ua.'; *gégő* (Nyatl.): stb.: 'ua.'.

☞ MNY. 6: 263, 23: 129, 52: 42, 167; TESz. *gége* a.; EWUng. • Vö. *gágog, gőgicsél, gögös*

gége → *gég*

gejzír A: 1860 *geyzirek* (BpSzemle 10/33–34: 344); 1875–1878 *geysir*-tevékenység (NSz.); 1886 *gejzirek* (Balassa J.: MNYSzót.); 1940 *gejzír* (Balassa J.: MNYSzót.) **J:** 'vulkáni tevékenység következtében keletkezett meleg szökőforrás | Geiser'

■ Nemzetközi szó. | ☐ Ném. *Geiser, Geysir*; ang. *geyser, geysir*; fr. *geyser, geiser*; stb.: 'gejzír'. Az angolból terjedt el [< izl. *Geysir* 'forrásnév' < izl. *geysa* 'önt, feltör, lövell']. ☐ A magyarba főleg német közvetítéssel került át.

☞ TESz.; EWUng. • Vö. *fúzió*

gelét Δ **A:** 1553 *gleth* (OklSz.); 1577 k. *Glythnek* (OrvK. 625); 1666 *Glétért* (SzT.); 1690 *gelét* (NySz.) **J:** 'edénymázként használt' ólomoxid | Bleiglätte'

glettel A: 1924 *glettelő* [sz.] (FrissU. 1924. dec. 2.: 6); 1952 *glettelő* [sz.] (NSz.) **J:** 1. 1952 'formál, alakít | modeln, gestalten' (↑); 2. 1960 'festendő falat' simít, egyenget | glätten (Mauer)' (NSz.)

■ Német jövevényszók. | (⊕) Ném. (szil.) *glēt, glette* 'zománc', (szász Sz.) *glēt* 'ua.', (szász E.) *glit, glēt* 'ua.', (kfn.) *glete* 'ua.', (kor. úfn.) *glett* 'ólomoxid', – ném. *Glätte* 'simaság; politúr, zománc' [< ném. *glatt* 'sima'] | ném. *glätten* 'simít; kivasal'. (⊗) A *gelét* megfelelői: szb hv. *gleta* 'zománc'; szlk. *glejt* 'ólomoxid'; le. *glejta* 'ua.'; stb. (⊙) A *glettel* építőipari szakszóként a köznyelvben is viszonylag elterjedt szó.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *gilisza, glazúr, piskolc*

gém A: 1138/ ? *Gemedi* [sz.] [SZN.] (MNY. 32: 205); 1388 ? *Geem* [SZN.] (Oklsz.); 1395 k. *gem* (BesztSzj. 1200.); 1549 *ghem* (MNYTK. 8: 14) **J:** 1. 1395 k. 'a gólyánál kisebb, szürke színű gázlómadár | Reiher (Ardeiformes)' # (↑); 2. 1510 k. 'rúd, cölöp | Stange, Pfahl' (Gl.); 3. 1522 'felvonóhíd; sorompó | Zugbrücke; Schlagbaum' (Oklsz.); 4. 1528 'emelőgép; emelőszerkezetnek a terhet tartó része | Hebezeug; Hebearm' (MNY. 31: 126); 5. 1566 'puska alkatrésze | Teil des Gewehrs' (RMNY. 2/2: 189); 6. 1589 'kútgém, a gémeskút része | Brunnenschwengel' (SzT.) **Sz:** ~es 1476 *Gemestho* [HN.] (Nyr. 93: 118)

■ Ismeretlen eredetű. | (⊕) A 2–4. és a 6. jelentés metafora az 1. jelentés alapján. Az 5. jelentés keletkezés módja nem világos. A *gémes* származék ma a *gémeskút* (1688: HOklSzj. 50) összetételben él. (⊗) Esetleg idetartozik: (N.) *gemecs* 'jég alatti halászatnál használt kampós bot' (1838: Tsz.), amely talán a *gém*-ből keletkezett kicsinyítő képzővel.

📖 TESz., *gemecs* a. is; EWUng. • Vö. *macska*-¹

gémberedik A: 1577 *megh gömbörödöt* (KolGl.); 1590 *gembörödes* [sz.] (Szikszai Fabricius: LatMSzj. 168); 1604 *Gemberedem, Giberedem* [▽] (Szenczi Molnár: Dict.); 1636 *meg-gémberedett* [sz.] (NySz.); 1763 *Gíberedni* [sz.] (NSz.); 1833 *Dímberedik* (Kassai: Gyökerésző 1: 433); 1864 *gibérédik* (CzF.); NYJ. *kömöröd-ik* (MTsz.) **J:** 'hidegtől merevvé válik | vor Kälte erstarren, steif werden' #

gémberít Δ A: 1617 *giberittő* [sz.] (NySz.); 1828 *göböríti* (NSz.); 1838 *Gémberít* (Tzs.); 1864 *gibèrit* (CzF.) **J:** 'dermeszt, merevít | starr, steif machen'

gémberég Δ [1] A: 1662/ *gembergeni* [sz.] (NySz.); 1851 *gémberegtem* (NSz.) **J:** 'gémberedik | erstarren'

■ Relatív fiktív töből keletkezett származékszók. | (⊕) A relatív tö -r gyakorító képzővel keletkezett. Az abszolút tö eredetéhez vö. →*gebed*; a szó belseji *m* valószínűleg szervesetlen járulékhang. A végződéses különféle igeképzők. A *dímberedik* változat szókezdő hangjához vö. →*dédelget*. (⊕) A →*göb*, →*gömb* stb. szavakkal való egyeztetése téves.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *gebed*

gémberég → *gémberedik*

gémberít → *gémberedik*

gemkapocs A: 1924 *Gemkapocs* (Corvina 1924. máj. 31.: 90); 1958 *gemkapocs* (Eckhardt: MFrSz.) **J:** 'iratkapocs | Büroklammer'

■ Szóösszevonódás. | (⊕) A "*Gem*" *iratkapocs* (1967: Nyr. 91: 73) szószerkezetből. A szószerkezet részfordítás angol példa alapján; vö. ang. *GEM paper clips* 'ua.', tkp. 'drágakő-

kapocs' [< ang. *GEM* 'márkanév'; vö. ang. *gem* 'drágakő, nemeskő, metszett drágakő']. (△) A *gémkapocs* változat népetimológiával keletkezett.

📖 TESz.; NytudÉrt. 93: 147; EWUng. • Vö. *gemma*, *ír*¹, *kapocs*

***gemma* A:** 1644–1671/ *gyemmák* (NySz.); 1805/ *gemma* (NSz.) **J:** '(vésett) drágakő | (geschnittener) Edelstein'

■ Latin jövevényszó. | (≡) Lat. *gemma* 'rügy, bimbó; (csiszolt) drágakő, gyöngy', (h.) 'drágakő, nemeskő; jellegzetes, rendkívüli ékszer' [ismeretlen eredetű]. (≈) Megfelelői: ném. *Gemme* 'csiszolt drágakő, nemeskő'; fr. *gemme* 'csiszolt drágakő, nemeskő; rügy, bimbó'; ol. *gemma* 'csiszolt drágakő, nemeskő; rügy, bimbó'. (△) A korábbi változatok szó eleji *gy*-s kiejtéséhez vö. →*gyehenna* stb. A *g*-s alak másodlagos keletkezésű, a klasszicizáló latin, ill. a német kiejtés(ek) alapján; vö. →*geometria*, →*gíra* stb.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *gemkapocs*

***gén* A:** 1918 *gének* (ÁllatKözl. 17: 87) **J:** 'öröklődést biztosító kromoszómarészecske | Gen'

■ Nemzetközi szó. | (≡) Ném. *Gen*; ang. *gene*; fr. *gène*; stb.: 'gén'. A németből terjedt el [tudatos szóalkotás a gör. *γένος* 'nem, ivar; származás; eredet' alapján]. (⇒△) A magyarba leginkább a német nyelvből került át. (⊙) Biológiai műszó, amely a legújabb időkben az irodalmi nyelvben is elterjedt.

📖 EWUng. • Vö. *generális*¹, *hidrogén*, *nitrogén*, *oxigén*

***generáció* A:** 1789 *generatio* (NSz.); 1803 *generátziók* (NSz.) **J:** **1.** 1789 'nemzetség, család | Geschlecht, Familie' (↑); **2.** 1803 'nemzedék | Generation' (↑)

■ Latin jövevényszó. | (≡) Lat. *generatio* 'nemzés, nemzedék', (k.) 'nemzedék, nemzetség', (e.) 'az ugyanabban az időben élő emberek összessége, nemzedék', (h.) 'ua.; nemzedék; nemzetség, család' [< lat. *generare* 'előállít, létrehoz']. (≈) Megfelelői: ném. *Generation* 'nemzedék'; fr. *génération* 'ua.; nemzés'; ol. *generazione* 'ua.'.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *degenerált*, *generális*¹

***generális*¹ Δ A:** 1540 *generalis* (KL. 195); 1669/ *Gyenerális* (SzT.); 1819/ *generális* (NSz.); 1838 *Genyerális* (SoprSz. 38: 84) **J:** **1.** 1540 'fő-, felső- | Haupt-, Ober-' (↑); **2.** 1578 'ország-, állam- | Landes-, Staats-' (SzT.); **3.** 1587 'általános érvényű | generell' (MNy. 79: 125)

***generalizál* A:** 1843 *generalisálni* [sz.] (ProtestEIL. 1843. júl. 1.: 309); 1867 *generalizál* (NSz.) **J:** 'általánosít | generalisieren'

■ A szócsalád időrendben korábbi tagja a →*generális*¹ latin jövevényszó. | (≡) Lat. *generalis* 'általános; általános érvényű; egy fajtát vagy egy nemet érintő' [< lat. *genus* 'nem, faj']. (≈) Megfelelői: ném. *generell*; fr. *général*; stb.: 'általános, egyetemes'. A korábbi változatoknál is előforduló szó eleji *gy*-s kiejtéséhez, ill. a szóvégi *s*-hez vö. →*gyehenna* stb., ill. →*brutális* stb.; a *g*-s alakhoz vö. →*gemma* stb.

■ A ***generalizál*** német jövevényszó. | (≡) Ném. *generalisieren* 'általánosít' [< fr. *généraliser* 'ua.']. (≈) Megfelelői: ang. *generalize*; ol. *generalizzare*; stb.: 'generalizál, általánosít'. (◡) Idetartozik: *generáloz* 'nagyjavítást, generáljavítást végez' (1953: Ország: MAngSz.); a *generáljavítás* 'nagyjavítás, generáljavítás' összetétel előtagjából képzett származékszó; végső soron német vagy angol mintájú részfordítás; vö. ném.

Generalüberholung; ang. *general overhaul*: 'ua.'. ☉ A *generalizál* filozófiai műszóként is használatos, a *generáló* a technikai nyelvben él.

📖 TESz. *generális*² a.; EWUng. • Vö. *dzscentri*, *gén*, *generáció*, *generális*², *generátor*, *génusz*, *inzsellér*, *náció*, *zsandár*

generális² Δ **A**: 1568 *Gyeneralisval* (SzT.); 1576/ *generálisunkra* (Horváth M.: NEL.); 1601 *General* (Horváth M.: NEL.); 1702–1764 *gjenélar* (SzT.); 1731 *Gyénealistul* (SzT.); 1805 *gyēnērális* (NSz.); 1816 *gyenyeralis* (Gyarmathi: Voc. *Generalis* a.); NYJ. *gyeneráris* (UMTsz.) **J**: 1. 1568 ? 'tábornok | General' (↑), 1576/ 'ua.' (↑); 2. 1570 'vmely férfi szerzetesrendnek rendszerint Rómában székelő feje | oberster Vorsteher eines geistlichen Ordens' (MNY. 74: 509); 3. 1651 'egyházmegyei közgyűlés | superintendente Generalversammlung' (SzT.)

■ Latin jövevényszó, német közvetítéssel is. | ☐ Lat. (k.), (h.) *generalis* 'tábornok, hadvezér', (e.), (h.) *generalis (ordinis)* 'rendfőnök, generális'; – vö. még ném. *General* 'legmagasabb rangú katonatiszt'. A latinban lat. *generalis* 'nemhez, nemzetséghez tartozó; általános' (vö. → *generális*¹); vö. még lat. (k.), (h.) *dux generalis* 'főparancsnok, hadvezér', (e.), (h.) *abbas generalis ordinis* 'vmely szerzetesrend (rend)főnöke'. Megfelelői: ang. *general* 'tábornok, hadvezér'; fr. *général* 'tábornok'; ol. *generale* 'tábornok'. ☹ A (R.) *generalissimus* 'generalisszimusz' (1621/: MNY. 79: 125) a lat. (kés.), (h.) *generalissimus* 'ua.' szóból ered.

📖 Nyr. 43: 384; TESz. *generális*¹ a.; EWUng. • Vö. *generális*¹

generalizál → *generális*¹

generatív → *generátor*

generátor **A**: 1833 *generátor* (NytudÉrt. 93: 36) **J**: 1. 1833 'gőzkazán | Dampfkessel' (↑); 2. 1881 'gázfejlesztő | Gasgenerator' (MagyLex. 8: 144); 3. 1894 'áramfejlesztő | Stromerzeuger' (PallasLex.)

generatív **A**: 1957 *generatív* (Halász: MNSz.) **J**: 'a beszédtevékenység mechanizmusát modelláló (nyelvészeti irányzat) | generativ (in der Linguistik)'

■ Nemzetközi szó. | ☐ Ném. *Generator* 'generátor'; ang. *generator*; fr. *générateur*; stb.: 'generátor; valaminek a létrehozója'; – vö. még lat. *generator* 'előállító, létrehozó, nemző, teremő' [< lat. *generare* 'nemz, (meg)szül; terem, létrehoz'] | ném. *generativ*; ang. *generative*; fr. *génératif* stb.: 'generatív (nyelvészeti tekintetben)'. Az angolból terjedt el. ☐ A magyarba leginkább német, ill. angol közvetítéssel került át.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *generális*¹

gengszter **A**: 1920 *gangsterek* (Világ 1920. ápr. 21.: 4); 1935 *Gangszter* (RévaiLex. 21: 373); 1938 *gengszter* (ÚjLex. *gangster* a.) **J**: 'szervezett bűnözőbanda tagja | Gangster'

■ Nemzetközi szó. | ☐ Ném. *Gangster*; ang., (am.) *gangster*; fr. *gangster* stb.: 'bűnöző banda tagja, gengszter'. Az amerikai angol nyelvi hatás által vált elterjedté [< ang. *gang* 'csoport, csapat, banda']. ☐ A magyarba főleg az angol nyelvből került.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *gang*

génusz **A:** 1619/ *Genius* (MNy. 79: 125); 1790 *Gyénusok* (NSz.); 1793 *Génuszt* (NSz.); 1794/ *genusz* (NSz.); 1822 *Gyéniosz* (NSz.) **J:** 1. 1619/ 'szellem; sugallat | Geist; Eingebung' (↑); 2. 1807/ 'szárnyas ifjú mint jelképes szoboralak | geflügelter Jüngling als Symbol' (NSz.); 3. 1819/ 'belső szellemi erő | immanente Geisteskraft' (MNy. 78: 267); 4. 1837/ 'lángész | Genie' (NSz.)

■ Latin jövevényszó. | (≡) Lat. *genius* 'védőszellem, nemtő', tkp. '(éltető) szellem', (h.) 'szellemi erő; védő, védelmező istenség' [< lat. *gignere* 'nemz, alkot, terem; megszülni, világra hoz, létrehoz']. (≈) Megfelelői: ném. *Genius*; ol. *genio*; stb.: '(vezérlő) szellem; lángész'. (△) A korábbi változatok *gy*-vel, ill. *s*-sel való kiejtéséhez vö. →*gyehenna*, →*ámbitus* stb.; a *g*-s, ill. *sz*-es alakhoz vö. →*gemma*, →*cirkusz* stb.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *generális*¹, *zseni*

genti † **A:** 1286 *Ganti* (Oklsz. *genti* a.); 1344 *Genti* (AnjOkm. 4: 418) **J:** 'egy fajta kelme | Art Tuch'

■ Egy flamand tulajdonnévből való származékszó. | (≡) A flamand *Gent* [HN.] 'flandriai város' nevéből (vö. (1757: FNESz. *Gent* a.)) -i melléknévképzővel. Ebben a városban készítették ezt a fajta anyagot. (≈) Megfelelői: sp. (R.) *gante* 'egy fajta durva szövet'; cseh (R.) *genske* 'egy fajta szövet, vászon' stb.

📖 Gáldi: Contr. 53; EWUng.

genyett **Δ A:** 1456 k. *geneth* (SermDom. 1: 301); 1495 e. *genette* (GuaryK. 5); 1560 k. *Genyeth* (GyöngySzt. 34.); 1566 *gyennyet* (Heltai: Fab. 121); 1585 *gönyetség* [sz.] (Cal. 216); 1593 *Genyedseg* [sz.] (Ver. 93.) **J:** <MN> 1456 k. 'alávaló, gyalázatos (személy) | niederträchtig, nichtswürdig (Person)' (↑) | <FN> 1470 'genny; rothadó, bomló testi váladék | Eiter; Eiterung' (SermDom. 2: 660) **Sz:** ~**ség** 1456 k. *ghenethfehre* 'alávalóság, gonoszság | Niederträchtigkeit, Bosheit' (SermDom. 2: 542); 1470 'rothadó, bomló testi váladék; genny | faulendes Sekret; Eiter' (SermDom. 2: 660)

genny **A:** 1763 *Göny* (NSz.); 1805 *genny* (NSz.); 1828 *geny* (NSz.) **J:** 'gyulladástól keletkezett sárgás váladék emberi, állati testen | Eiter' # **Sz:** ~**es** 1833 *gennyes* (TudGyűjt. 17/6: 78); 1835 *genyes* (Tzs. *Eiterig* a.) | ~**e(d)zik** 1853–1854 *genyezés* [sz.] (NSz.)

gennyed **A:** 1805 *gennyed* (NSz.); 1835 *genyedni* [sz.] (NSz.) **J:** 'gyulladt testi szövet váladékozik | eitern'

■ A szócsalád alapja, a **genyett** bizonytalan eredetű, esetleg szláv jövevényszó. | (≡) Vö. óe. szl. *gniti*; szbhv. *gnjiti*; szlk. *hniť*; or. *гнѣть* stb.: 'rothad, poshad, mállik, (el)korhad' [esetleg indoeurópai eredetű; vö. ném. (ófn.) *gnītan* 'szétdörzsöl, szétmorzsol'; lett *gnīde* 'érdes, ótvaros, rühes bőr'; stb.]. (△) A magyarba átkerült alakja: **gnit*. A származtatás nehézségét az a körülmény okozza, hogy ez az igenév a szláv nyelvekből nem adatható. A tárgyatlan alapjelentésű igéből melléknévi igenév egy szenvedő melléknévi igenév képzőjével csak kivételképpen alakulhatott volna, de vö. cseh (R.) *ohnítý peň* 'korhadt fatönc'. A jelentések alátámasztják a származtatást; vö. még →*gané*, amely ugyanarra az etimonra megy vissza.

■ A **genny** elvonás eredménye. | (△) A **genyett** szóból jött létre. Nem sokkal a felbukkanása után a hasonló jelentésben lévő →*ev* háttérbe szorult.

■ A **gennyed** elvonás eredménye. | (△) A **genyett** szóból keletkezett oly módon, hogy a **genyett** szóvégi *tt* hangjait úgy fogták fel, mint egy -*d* képzővel ellátott igét és egy -*t* (befejezett) melléknévi igenévképző összekapcsolódását, amely által az utóbbi eltűnt.

▣ A SZÓCSALÁDHOZ MÉG | ☐ A *genny gennye(d)zik* származékszava tulajdonképpen a *gennyed* analógiájára alakult ki.

📖 Pais-Eml. 392; TESz. *genny* a.; EWUng. • Vö. *gané, henyél*

genny → *genyett*

gennyed → *genyett*

geometria **A:** 1575 *Geometriát* (Heltai: Krón. 177b); 1725 *gyéometria* (Farkas: GLEl.); 1767 *Gyeométriát* (Pápai Páriz–Bod: Dict. *Tueor* a.); 1796 *Geométriából* (NSz.) **J:** 'mértan | Geometrie'

■ Latin jövevénytyszó. | ☐ Lat. *geometria* 'földmérés(tan), geodézia; geometria, mértan' [< gör. *γεωμετρία* 'földmérés; geometria, mértan']. ☐ Megfelelői: ném. *Geometrie*; fr. *géométrie*; stb.: 'geometria, mértan'. Tudományos műszóként terjedt el. ☐ A korábbi változatok szó eleji *gy-*s kiejtéséhez vö. → *gyehenna* stb.; a *g-*s alakhoz vö. → *gemma* stb.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *méter*

gép → *gépely*

gépely × **A:** 1475 *Gappel* (ABpL. 2: 63); 1528 *Gepelesch* [sz.] [szn.] (MNy. 7: 173); 1591 *Kepeljes* [sz.] [szn.] (SzT.); 1591 *gépelyes* [?] [sz.] (MNy. 61: 486); 1614 *gyepely* (ABpL. 2: 63); 1623 *Gebel* (ABpL. 2: 63) **J:** 'járgány; emelőgép | Göpelwerk; Hebemaschine'

gép **A:** 1807 e. *gép* (Révai: ElGr. 3: 235) **J:** 'energiát átalakító és így munkát végző szerkezet | Maschine' # **Sz:** ~**ész** 1838 *gépész* (Szily: NyÚSz.) | ~**ezet** 1838 *gépezetnél* (Athenaeum 1838. júl. 12.: 69)

■ A szócsalád alapja, a **gépely** német (feln.) jövevénytyszó. | ☐ Ném. (baj.-osztr.) *göppel*, (szász E.) *gepal*, *gēpal*, (szász Sz.) *geyppel* (korai úfn.) *gepel*, *göpel*, – ném. *Göpel* 'emelőgép <bányában>; igavonó állattal mozgatott szerkezet a munkagép (meg)hajtására' [valószínűleg nyugati szláv eredetű; vö. cseh (R.) *hýbadlo* 'mozgó eszköz, szerszám, járgány'; f.-szorb *hibadlar* 'mozgató'; stb.]. ☐ Megfelelői: szbhv. (N.) *gēpl*; szlk. *gápel*, *gepel* stb.: 'járgány(mű)'. ☐ A magyar szó elterjedésénél a felvidéki bányavárosok és az erdélyi szász városok német nyelvjárásai fontos szerepet játszottak.

■ A **gép** elvonás eredménye. | ☐ A nyelvújítás korában jött létre a *gépely*-ből; vö. *cikk* (→ *cikkely*).

📖 TESz. *gép* a.; ABpL. 2: 61; EWUng. • Vö. *gépkocsi, géppuska*

gépkocsi **A:** 1842 *gépkocsiról* (Regélő 1842. júl. 31.: 559) **J:** 'motorral hajtott személy- vagy teherszállító közúti jármű | Kraftwagen' #

■ Tudatos szóalkotással keletkezett összetett szó. | ☐ A → *gép* + *kocsi* szavakból; (jelzői) alárendelés. Az → *autó*, → *automobil* magyarosítására alkották meg. Ehhez különböző összetételek szolgálnak analógiaként, amelyek → *gép* előtagjának melléknévi funkcióban 'gépi, gép által működtetett' jelentése van; vö. *gépágyú* 'gépágyú; könnyű légvédelmi ágyú' (1894:

PallasLex.); *gépakna* 'olyan akna, amelybe vízemelő gép van beépítve; gépakna, vízemelő akna' (1894: PallasLex.) stb.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *gépely, kocsi*

géppuska **A:** 1850 *géppuskával* (Hölgyfutár 1850. máj. 2.: 426) **J:** 'sorozatlövésre is alkalmas önműködő lőfegyver | Maschinengewehr' #

■ Német mintára alkotott tükörfordítás, összetett szó. | (≡) Vö. ném. *Maschinengewehr* 'automatikus gyorstűzelésű fegyver'. (≈) Megfelelője: ang. *machine-gun* 'ua.'. (△) A magyarban: →*gép* + →*puska*. (⊖) Más megnevezés ugyanezzel az előtaggal: *gépfegyver* (1908: NSz.); ugyancsak német mintára alkotott tükörfordítás; az utótag: →*fegyver*.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *gépely, puska*

géra × **A:** 1631/ *Geraba(n)* [HN.] (SzT.); 1808 *gérás* [sz.] (SzT.); 1864 *gera* (CzF.) **J:** 1. 1631/ ? 'vízből kicsapódott só | Salzpräzipitat' (↑), 1808 'ua.' (↑); 2. 1631/ 'sóaknákból kihányt föld- és sóelegy | mit Erde vermischtes Salinensalz' (↑), 1838–1845 'ua.' (MNYTK. 107: 21); 3. 1935 'vékony jégréteg | dünne Eisschicht' (ÚMTsz.)

■ Ismeretlen eredetű. | (△) A változatok és a jelentések időrendi viszonya tisztázatlan. A metaforikus 3. jelentéshez vö. (N.) *begérázik* 'vékonyan befagy <víz>' (1878: Nyr. 7: 282). (△) A →*kéreg*-ből szóhasadással való magyarázata téves.

📖 TESz.; NyTudÉrt. 105: 23; EWUng.

gercsa × **A:** 1786 *gértsája* (NSz.); 1887 *gërdzsa* (Nyr. 16: 476); 1908 *gercsa* (Nyr. 37: 374); NYJ. *girtya, gircsa* (ÚMTsz.) **J:** 1. 1786 'nyak és mell közötti ránc {szarvasmarhánál, pulykánál} | Wamme {beim Rind, Truthahn}' (↑); 2. 1900 'ádámcsutka | Adamsapfel' (ÚMTsz.); 3. 1908 'golyva | Kropf' (↑)

■ Valószínűleg szláv jövevényszó, feltehetőleg egy déli szláv nyelvből. | (≡) Az eredetéhez vö. →*görcs*. (△) A jelentések a szláv megfelelő 'görcs' jelentése alapján magyarázhatók. (⊖) Valószínűleg ugyanerre az etimonra megy vissza: (N.) *giltyán, girtány, girtyán* 'ádámcsutka, torok, gége' (Márton–Péntek–Vöő: RKsz.); ezek a rom. *gîrcléan, gîrteán* 'torok, gége, nyak' szóból erednek. A *gercsa* változataira ezek is hatással lehettek. (△) Hangutánzó-hangfestő értelmezése, ill. a →*gerinc*-cel való összefüggése kevésbé valószínű. (⊖) A (N.) *gërdzsa* '(hát)gerinc' aligha tartozik ide.

📖 TESz.; Bakos F.: REL. 333; EWUng. • Vö. *görcs*

geréb¹ † **A:** 1364/ *Greb* (OkI Sz.); 1408 *Gereb* [SZN.] (OkI Sz.); 1559 *Gerebtol* (SzT.) **J:** 1. 1364/ 'községi elöljáró, soltész, bíró | Schultheiß' (↑); 2. 1561 'esküdt | Geschworener' (SzT.)

■ Német (szász E.) jövevényszó. | (≡) Ném. (k.-ném.) *grābe, grēbe* 'falu, község elöljárója, bíró', (E.) *grēf, grēw, greeb* 'falusi bíró, a falu, község bírása' [< lat. (k.) *gravius* '(a királyi) udvari bíróság elnöke']. (△) Az erdélyi nyelvjárásokból való származtatását a ném. (E.) *Hoffgräb, Fawenstgreb* családnevek támasztják alá. Manapság már csak családnévként ismert.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *gróf, morkoláb*¹, *seriff*

geréb² × **A:** 1611 *Geréb* (Szenczi Molnár: Dict.); 1722 *grébi* (MNY. 75: 379); 1808 *Göréb* (Sándor I.: Toldalék); NYJ. *gëréb* (Nyr. 75: 121) **J:** 1. 1611 'töltés, gát; akadály | Damm, Deich; Hindernis' (↑); 2. 1722 'csigolya | Wirbelbein' (↑); 3. 1742 'hátgerinc | Rückgrat' (Magyary-Kossa: OrvEml. 2: 318); 4. 1801 'száraz ág | dürrer Zweig' (NSz.); 5. 1864 'ajtózár | Türverschluß' (CzF.)

■ Bizonytalan eredetű, esetleg fiktív töből keletkezett származékszó. | (≡) A szótó ismeretlen eredetű és a →*gerinc*, →*gernye*, →*girbic* stb. töveivel függhet össze. A végződés névszóképzőnek tűnik. A 2., 3. jelentések lehetnek az eredetiek; az 1. jelentés feltehetőleg ezekből fejlődött ki metaforikusan. A 4., 5. jelentés metafora az 1. jelentés alapján. (△) Hangutánzó-hangfestő értelmezése téves.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *gerinc*, *gernye*, *girbic*

gereben × **A:** 1294 ? *Gerebenes* [sz.] [HN.] (MNY. 10: 79); 1405 k. *gereben* (SchlSzej. 2108.); 1470 *Gerebenyes* [sz.] [SZN.] (OkLSz.); 1671 *gerebin* (MNY. 80: 127); 1673 *Gerebelek* (MNY. 80: 127); 1761 *garabeny* (MNY. 80: 127); 1790 *gerebelly* (SzT.); 1793 *gerebën* (NSz.); 1807 *Gerben* (NytudÉrt. 80: 9); NYJ. *gërebën* (ÚMTsz.) **J:** 1. 1405 k. 'kender stb. fésülésére használt eszköz, amely deszkába vert vasfogakból áll | Hechel' (↑); 2. 1508 'vasfogakkal ellátott kínzószerszám | hechelartiges Folter-gerät' (NádK. 507); 3. 1590 'fésű | Kamm' (Szikszai Fabricius: LatMSzj. 187); 4. 1807 'egy fajta gomba, amelynek termőteste alján tüskeszerű képződmények vannak | Stachelpilz' (↑); 5. 1864 'kaparókés | Schabmesser' (CzF.)

■ Déli szláv vagy szlovák jövevényszó. | (≡) Blg. *zpeōen* 'fésű; gereben; kakastaréj; hegygerinc'; szbhv. *greben* 'ua.; sziklazátony; a ló marja'; szln. *greben* 'ua.', (R.) 'vasfogakkal ellátott, gereblyeszerű kínzóeszköz'; szlk. *hrebeň* 'fésű; gereben; kakastaréj; stb.' [< szláv **greb-* 'kapar; ás, kiás']. Vö. még le. *grzebień* 'fésű; gereben; kakastaréj', (R.) 'vasfogakkal ellátott, gereblyeszerű kínzóeszköz'; or. *zpeōeň* 'fésű; gereben; kakastaréj; stb.'; stb. (△) Egyes változatok a →*gereblye* hatását tükrözik, amely végső soron ugyanerre az etimonra megy vissza. A 4., 5. jelentés metafora. (◡) A *gereb* 'gereben' (1734: MNY. 80: 127) a *gereben* határozóragként értelmezett szóvégeinek elhagyásával keletkezett.

📖 Kniezsa: SzlJsz. 189; TESz.; EWUng. • Vö. *gereblye*

gereblye **A:** 1319 ? *Garabla* [HN.] (OkLSz.); 1395 k. [*g*]ereblye (BesztSzej. 482.); 1418–1422 [*g*]rewle (Gl.); 1533 *Ghereble* (Murm. 1961.); 1556 ? *Karaplat* (OkLSz.); 1577 *gőreobleō* fa (KolGl.); 1585 *geréblye* (Cal. 443); 1597 *Vas garablia* (OkLSz.); 1726 *gerebjélték* [sz.] (SzT.); 1766 *geráblya* (NSz.); 1779 *Gérébje* (SzT.); 1793 *grábla* (EWUng.); 1794 *gerbelyét* (NSz.); 1819 *krábla* (EWUng.); NYJ. *gërebë, grábli* (ÚMTsz.) **J:** 1. 1395 k. 'fésűszerűen fogazott nyeles mezőgazdasági szerszám | Harke, Rechen' # (↑); 2. 1528 'gereben | Hechel' (MNY. 31: 126); 3. 1710 'úsztatott fák felfogására készített kerítésféle | Wasserrechen zum Aufhalten des gefloßten Holzes' (TörtTár 1881. 1: 372); 4. [főként *fogatlan* ~] 1788 'vénenber, vénasszony | Greis(in)' (NSz.); 5. [jelzői értékben is] 1888 'sovány ember | magerer Mensch' (NSz.); 6. 1903 'gebe | Schindmähre' (Népkgy. 9: 319) **Sz:** ~1 1560 k. megh *gereblelly* [sz.] 'gerebenez | kämmen' (GyöngySzt. 3950.) | ~2 1834 *gereblyézni* [sz.] (NSz.)

■ Déli szláv vagy szlovák jövevényszó. | (≡) Blg. (R.) *zpaōa* 'gereblye', *zpaōnu* [többes szám] 'gereben'; szbhv. *grablje* [többes szám] 'gereblye'; szln. *grablje* [többes szám] 'ua.; gereben; úsztatott fák felfogására való kerítésféle; stb.', (V.) *grable* [többes szám] 'gereblye'; szlk. *hrable* [többes szám] 'ua.; úsztatott fák felfogására való kerítésféle' [< szláv **grab-* 'kapar; ás, kiás'; vö. még lett *greblis* 'kapa'; litv. *grėblỹs* 'gereblye']. Vö. még cseh *hrábě* [többes szám]; or. *zpaōnu* [többes szám]; stb.: 'ua.'. (△) A változatok hangrendi kiegyenlítődéssel keletkeztek; vö. →*család* ~ →*cseled*. A 4–6. jelentés tréfás metafora.

gerely A: 1395 k. *kerel* (BesztSzej. 138.); 1405 k. *gerel* (SchlSzej. 610.); 1494 *Gerelyes* [sz.] [szn.] (MNY. 10: 183); 1604 *Gerelly* (Szenczi Molnár: Dict.); 1794 *Geréllyes* [sz.] (NSz.); 1805 *gërél* (NSz.); 1879 *gerej* (NSz.) J: 1. 1395 k. 'hajító dárda; lándzsa | Wurfspeer; Lanze' (↑); 2. 1806 'gólyaorr (növénynév) | Storchschnabel (Bot) (Geranium)' (NSz.); 3. 1811 'halászhorgász használt nyársféleség | Fischspieß' (MNY. 70: 225); 4. 1869 'sportgerely | Speer (in der Athletik)' # (Bánhidi: Sportny. 239)

■ Német (feln.) jövevényszó. | (≡) Ném. (kfn.) *grel* 'a hal leszúrásához használt villa; kopja, dárda, lándzsa, nyárs', – ném. *Ger* 'germán hajítódárda, gerely; sporteszköz', *Gehre* 'halászhorgász' [indoeurópai eredetű; vö. óind *hesa* 'nyíl, lövedék'; gör. *γαῖσον* 'nehéz, vasból készült hajítódárda, gerely'; stb.]. (⊕) A 2. jelentés metafora az 1. jelentés alapján.

📖 TESz.; Mollay: NMÉR.; EWUng.

gerencsér × A: († 1109) [1296 e.] ? *Grincear* [HN.] (Györffy: DHA. I: 366); 1109 ? *Girinchar* [HN.] (MNL (OL) DL. 11); 1330 *Gerencer* [HN.] (Györffy: ÁMTF. 2: 386); 1588 *gerenchyer* (NySz.); 1790/ *Göröntfér* (NSz.); 1808 *Gölöntsér* (NSz.); 1833 *Gelentsér* (Kassai: Gyökerésző 2: 154); NYJ. *gëlencsír* (Nyatl. *fazekas* a.) J: 'fazekas | Töpfer'

■ Szláv esetleg déli szláv jövevényszó. | (≡) Blg. *грѣнчар*; szbhv. *grnčar*; – óe. szl. *grъnъčarъ*; szlk. *hrnčiar*; or. *гончар* stb.: 'fazekas' [< szláv **grъnъcъ* 'kis fazék, edényke']. (⊕) Az első szótörténeti adat talán a szláv névadáson nyugszik. A gyakran használt *gelencsér* változat elhasonulással keletkezett.

📖 NyK. 39: 20; Kniezsa: SzlJsz. 190; TESz. *gelencsér* a.; EWUng.

gerenda A: 1320 *Gerenda* [HN.] (FNESz.); 1395 k. *gerenda* (BesztSzej. 535.); 1416 u.² *gèrendat* (MünchK. 25); 1552 *grendác* (Heltai: Dial. G3a); 1577 *gerindan* (NySz.); 1805 *gërënda* (NSz.); NYJ. *girinda* (MTsz.) J: 1. 1320 'megmunkált vastag szálfa | Balken' # (↑); 2. 1827 'egy fajta tornaszer | Schwebebalken' (Bánhidi: Sportny. 239)

■ Szláv jövevényszó. | (≡) Szbhv. *greda*; szlk. *hrada*; or. (R.) *гряда*; stb.: '(tartó)gerenda' [< szláv **gręda* 'gerenda'; indoeurópai eredetű; vö. óész. germ. *grind* 'kerítés; keret; állvány'; litv. *grindis* 'padlódeszka; padlózat'; stb.]. (⊕) A szó belseji *n* vagy arra utal, hogy a szó még a 10. sz. vége előtt, vagy pedig egy bolgáros szláv nyelvváltozatból a 12. sz. végéig került a magyarba; vö. →*abroncs*, →*bolond* stb. A 2. jelentés a ném. *Schwebebalken* 'tornaeszköz' hatására keletkezett. (⊖) A (R.) *gerend* 'erős (tartó)gerenda' (1611: Szenczi Molnár: Dict.) talán külön átvétel az egyik szláv nyelvből; vö. szln. *gred* 'tyúkülő; gerenda (tornaszer)'; cseh *hřad* 'tyúkülő'; or. (R.) *гряда* '(tartó)gerenda'.

📖 Kniezsa: SzlJsz. 191; TESz.; EWUng.; H.Tóth-Eml. 383 • Vö. *gerendely*

gerendely × A: [1259 e.] *Gerendul* [HN.] (Wenzel: ÁÚO. 7: 506); 1363 *Gerendelpatak* [HN.] (Oklsz.); 1482 *Gerendel* (Oklsz.); 1581 *Gerendely* fat (SzT.); 1590 *gerendölyt* (Oklsz.); 1596 *Grendel* fatt (SzT.); 1736 *Gerendelly* (SzT.); 1781 *gerendélyt* (SzT.); 1782/ *gerendejnek* (SzT.); 1788 *gerendöre* (MNY. 46: 95); 1808 *Göröndő* (Sándor I.: Toldalék); 1864 *gërëndély* (CzF.); NYJ. *gërëndal*, *girindely* (MTsz.) J: 1. [1259 e.] ? 'a malomkerék tengelye | Welle des Mühlrades' (↑), 1482 'ua.' (↑); 2. 1587 'a tulajdonképpeni ekét az eketaligával összekötő rúd | Pflugbalken' (SzT.); 3. 1799 ? 'gerenda | Balken' (SzT.), 1816 'ua.' (Gyarmathi: Voc. *Gerenda*

a.); 4. 1872 'egy fajta rúd mint a szövőszék alkatrésze | Art Stange als Bestandteil des Webstuhls' (Nyr. 1: 281)

■ Szláv jövevényszó. | (≡) Szln. *gredelj* 'ekegerendely; a malomkerék tengelye'; szlk. *hriadel* 'ekegerendely; henger; tengely, forgótengely'; or. *грядиль* 'ekegerendely'; stb. [*<* szláv **grędilь* 'ekegerendely'; esetleg germán eredetű; vö. ném. (ófn.) *grintil*, *grindil* '(tartó)gerenda; szekérrúd stb.'; aln. (kaln.) *grendel* 'keresztgerenda; retesz']. (⊕) A szó belseji *n* vagy arra utal, hogy a szó még a 10. sz. vége előtt, vagy pedig egy bolgáros szláv nyelvváltozatból a 12. sz. végéig került a magyarba; vö. →*abroncs*, →*dorong* stb.

📖 Kniezsa: SzlJsz. 192; TESz.; EWUng.; H.Tóth-Eml. 383 • Vö. *gerenda*

gerezd A: 1395 k. *zelew gerezd* (BesztSzj. 806.); 1405 k. *gerizd* (SchlSzj. 1487.); 1585 *Görőzd* (Cal. 902 [c: 892]); 1635 *gerézd* (NySz.); 1695 *girizdes* [sz.] (OklszPótl.); 1805 *gëřezd* (NSz.); 1818 *gerizdet* (NSz.); NYJ. *Grízdenként* (ÚMTsz.) **J: 1.** 1395 k. 'szőlőfürt | Weintraube' (↑); **2.** 1590 'csigolya | Wirbel(bein)' (NySz.); **3.** 1591 'szelet, cikk | Schnittchen, Spaltchen' (SzT. *gerezdes* a.); **4.** 1603 'cikkely {fokhagymaé stb.} | Zehe {des Knoblauches usw.}' # (MNy. 77: 256); **5.** 1632 'a boronaház gerendáinak kiálló vége | Kopfende der Balken von einem Balkenhaus od. Brunnenkranz' (SzT.); **6.** 1876 'a háztető gerince; a házeresz széle | Dachfirst; Rand des Traufdaches' (Nyr. 5: 36, MTsz.); **7.** 1893 'kereszt alakú rakás szalma- v. gabonakévéből, fából | kreuzförmiger Haufen aus Stroh- od. Getreidegarben, aus Holz' (MTsz.)

■ Déli szláv jövevényszó. | (≡) Blg. *грозд* 'szőlő(fürt)', (N.) *грезд* 'hordódugó'; szbhv. *grozd*, (Kaj) *grězd* 'szőlő(fürt)'; szln. *grozd* 'ua.'; – óe. szl. *grozdb* 'ua.' [valószínűleg indoeurópai eredetű; vö. ném. (ófn.) *gras* 'fű, fűféle'; lett *gręzns* 'kakastarék'; stb.]. Megfelelői más szláv nyelvekben is megtalálhatók. (⊕) A 3. jelentés feltehetőleg a bolgárból származik; vö. blg. (N.) *грезда* 'bevág, beró, bemetsz; rovátkol, hornyol'. Egyes jelentések keletkezésére a →*gerinc* is hatással lehetett.

📖 Kniezsa: SzlJsz. 193; TESz.; EWUng. • Vö. *grisván*, *herbárium*

gerezna A: 1395 k. *vidra bergerezna* (BesztSzj. 1079.); 1405 k. *gerozna* (SchlSzj. 1200.); 1510 k. *gerwzna* (Gl.); 1570 k. *geleznath* (MNy. 55: 542); NYJ. *gëľžnyabundát* (ÚMTsz.) **J: 1.** 1395 k. 'szörme készítésére való nyersbőr | Pelzfell' (↑); **2.** 1560 'egy fajta bunda; guba | Art Pelzmantel; Flausrock' (Radvánszky: Csal. 1: 138)

■ Szláv jövevényszó. | (≡) Szb. (e.) *krъzno* 'beszegett, díszített kabát, köpeny', szbhv. *krzno* 'prém, szörme, szörmeáru'; szlk. (R.) *grzno* 'ua.'; or. (R.) *кързно* 'egy fajta kabát, palást'; stb. [talán egy keleti nyelvből; vö. szogd *křžkh*; osz. *käre*: 'prém, szörme']. (⊕) A szó eleji szláv *k* > m. *g* hangváltozáshoz vö. →*gálna*, →*guzsaly* stb. (⊙) Ma leginkább bőr-, ill. szörmeipari műszóként él.

📖 MNy. 6: 445; Kniezsa: SzlJsz. 194; TESz.; EWUng.

gergelice × A: 1775 *gergeliczés* [sz.] (SzT.); 1795 *Gergeritzés* [sz.] (SzT.); 1832 *Gergeritza* (SzT.); 1880 *gërgëlicze*, *görgölicze* (Nyr. 9: 235); NYJ. *gargalica* (ÚMTsz.); *gëľgërica*, *gîrgîrica* (MNy. 57: 480) **J: 1.** 1775 'gabonaszizsik | Kornwurm' (↑); **2.** 1880 'poloska | Wanze' (↑)

■ Román jövevényszó. | (≡) Rom. *gărgăriță*, [végartikulussal] *gărgărița*, (N.) *gîrgăriță*, *gărgăliță*, *gălgăriță*: 'gabonaszizsik' [hangutánzó-hangfestő]. (≈) Megfelelői: blg. *гъргеу*, *гъргуца* 'ua.'; szbhv. *gagrica* 'féreg, kukac, kullancs'. (⊕) A magyarba a különböző román változatok többszörös átvételével kerültek. – A szóvégi *a*-s változathoz vö. →*áfonya*. A 2. jelentés valószínűleg metafora.

gerilla A: 1812 *Guerillások* [sz.] (MKurir 1812. jan. 31.: 411); 1832 *guerillák* (MNy. 69: 500); 1833 *guérilla-caponak* (NSz.); 1849 *Gverilla* (MNy. 65: 330); 1904 *gerilla* (Radó: IdSz.)
J: 1. 1832 'szabadharcos | Freischärler' (↑); **2.** 1833 'szabadcsapat | Freischar' (↑)

■ Nemzetközi szó. | (≡) Ném. *Guerilla* [nőnem] 'szabadcsapat; gerillaharc, szabadharcosok', *Guerilla* [hímnem] 'szabadcsapatos, partizán'; ang. *guer(r)illa* 'ua.'; fr. *guérilla* 'ua.; szabadcsapat'; sp. *guerilla* 'szabadcsapat'. A spanyolban keletkezett [< sp. *guerra* 'harc, háború']. Főként a francia nyelvi hatás által vált elterjedté. (⇒△) Az átadó nyelv tisztázatlan.

📖 TESz.; EWUng.

gerinc A: 1373 ? *Gerynthus* [? ♂: *Gerynychus*] [sz.] [HN.] (Csánki: TörtFöldr. 2: 750); 1468 ? *Gerencesfewlde* [sz.] [HN.] (Csánki: TörtFöldr. 2: 750); 1575 *hati gerentzhőz* (NySz.); 1577 k. *hat gerec* (OrvK. 50); 1585 *Hatagerincz* (Cal. 1115); 1604 *Gerétz* (Szenczi Molnár: Dict.); 1616 *girinczes* [sz.] (NySz.); 1656/ *hátagerintsijig* (Magyary-Kossa: OrvEml. 2: 317); 1692 *háta grince* (EWUng.); 1820 *Göröncznek* (NSz.); 1855 *gérinczei* (NSz.); NYJ. *gërënc* (MTsz.); *hädgëricc* (ÚMTsz.); *hädgirindzsa* (Nyatl. *hätgerinc* a.) **J: 1.** 1575 'a gerincesek testében a háti oldalon végighúzódnó csigolyák sora | Wirbelsäule' # (↑); **2.** 1782 'csigolya | Wirbel' (NSz.); **3.** 1803 'valamely hegység legmagasabb pontjainak vonulata | Bergkamm' # (I.OK. 30: 260); **4.** 1835 '〈háztetőn〉 az a kiemelkedő él, amelyben a két lap találkozik | First' # (Tzs. *Firste* a.); **5.** 1899 'egy gondolatmene, tegy mű stb. lényege | Kernstück eines Gedankenganges, Werkes usw.' (AkÉrt. 10: 101) **Sz:** ~**es** 1373 ? [HN.] (↑); 1585 *Gerinczes* 'hátgerinccel rendelkező | Rückgrat habend' (Cal. 1115); 1906/ 'öntudatos, önérzetes | charakterfest' (NSz.); 1858 [csak többes számban] 'a gerincesek altörzsébe tartozó állat | Wirbeltier (Vertebrata)' (NSz.) | ~**telen** 1837 *gerincztelenek* (Tudtár 2/2: 221); 1857 *Gerincetlen* 'hátgerinccel nem rendelkező | wirbellos' (Ballagi M.: MNMSz.); 1900 'önérzet nélküli, megalkuvó | ohne Rückgrat {abstr.}' (NSz.); 1894 [csak többes számban] 'gerinctelen állatok | wirbelloses Tier' (PallasLex.)

■ Belső keletkezésű, valószínűleg egy fiktív töből keletkezett származékszó. | (△) A szótó ismeretlen eredetű és a →*gernye*, →*girhes*, →*görnyed* stb. töveivel függ össze. A végződés valószínűleg -c kicsinyítő képző játszi funkcióban; az alaktanához vö. →*girbic*, →*gömböc*. Az eredeti változatok feltehetőleg nem tartalmaztak szó belseji *n*-t; a szervetlen *n* beillesztéséhez vö. →*barlang*, →*bogáncs* stb. Az 1. jelentés lehetett az eredeti; A 2. jelentés metonímia; a 3–5. jelentés metafora. (◡) Még ugyanerre a töre mennék vissza: (N.) *géra*, 'sovány' (MTsz.); (N.) *gersó* 'ua.' (ÚMTsz.). (△) Hangutánzó-hangfestő értelmezése téves.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *geréb*², *gernye*, *girbic*, *girhes*, *görnyed*

gerjed A: 1372 u./ *gerjede* meg (JókK. 71); 1416 u./¹ *gërièdè* (BécsiK. 17); 1470 *meggyerjedeth* (SermDom. 2: 104); 1506 *gheridoz* *valae* [sz.] (WinklK. 274); 1513 *gorjédetqzth* [♂: *gorjédetqsth*] [sz.] (CzechK. 28v); 1535 k. Neky *Kewryednek* wala (Zay: Lánd. 22) **J: 1.** 1372 u./ 'hirtelen indulat vesz erőt rajta; 〈indulat, érzés〉 hirtelen keletkezik | sich aufregen; entstehen 〈Regung, Gefühl〉' (↑); **2.** 1416 u./² '〈tűz〉 lángra kap; 〈tűzbe került tárgy〉 meggyullad | entbrennen 〈Feuer〉; Feuer fangen' (MünchK. 141); **3.** 1815 '〈áram〉 keletkezik | erregt werden 〈Phys〉' (Szily: Adal. 36) **Sz:** ~**et** 1372 u./ *gerjedetynec* 'hirtelen indulat | Entflammen' (JókK. 93) | ~**és** 1456 k. *gherjedefe* (SermDom. 1: 332) | ~**etes** 1456 k. *gerjedetws* 'hirtelen érzelmeket keltő | flammend 〈vor Gefühl〉' (SermDom. 2: 186) | ~**etesség** 1493 k. *gerjédethewssegeewel* (FestK. 169–170) | ~**ez** 1495 e. *geriedqz nec* (GuaryK. 63)

gerjeszt **A:** 1416 u.¹ *mëggëriëztëttëkuala* (BécsiK. 97); 1513 *gorjèzze* [*görjeszt* □] (CzechK. 95–96); 1568 *gierieztes* [sz.] (NySz.) **J:** 1. 1416 u.¹ 'tűzet' gyújt, lángra lobbant; 'éghető tárgyat' felgyújt | zünden (Feuer); anzünden' (↑); 2. 1416 u.¹ 'érzést, indulatot' felkelt | erwecken (Gefühl)' (BécsiK. 27); 3. 1568 'fizikai, kémiai anyagot, jelenséget' előidéz, fejleszt | erregen (Phys, Chem)' (↑) **Sz:** ~et 1416 u.¹ *geriëztët* <FN> 'illatos füst | duftiger Rauch' (BécsiK. 129)

■ Fiktív többől keletkezett származékszavak. | (⊕) A szótő ismeretlen eredetű. A végződés -d kezdő-gyakorító képző, ill. -szt műveltető képző; az alaktanához vö. →*apad*, →*marad* stb. Mindkét szó eredeti jelentése konkrét volt és a tűz meggyújtására, ill. lángra lobbanására vonatkozhatott. Az elvont jelentések metaforikusan keletkeztek.

📖 Bárczi: SzófSz.; TESz.; MNyTK. 140: 161; EWUng.

gerjeszt → *gerjed*

gerla † **A:** 1395 k. *gerla* (BesztSzj. 490.); 1416 u.² *gírla* (MünchK. 148) **J:** 'egy fajta űrmérték | Art Hohlmaß'

■ Latin jövevényszó. | (≡) Lat. (k.) *gerla* 'borosedény, palack, üveg; egy fajta kosár', *gerula* 'háton hordozott szállítóeszköz; borosedény', (h.) *gerla* 'egy fajta kosár; háton hordozott szállítóeszköz; űrmérték' [< lat. *gerere* 'visz, hord, szállít']. (⊕) A szó eleji g-t gy-ként ejtették ki. A g-s alak a betű szerinti olvasat eredménye.

📖 MNy. 54: 463; TESz.; EWUng. • Vö. *gesttus*, *lajstrom*, *szuggerál*

gerle **A:** 1830 *gerle* (NSz.); NYJ. *gëlle* (ÚMTsz.); *gille* (MTsz.) **J:** 'a galambhoz hasonló, de nála kisebb, szürkésbarna tollú madár | Turteltaube'

■ Vitatott eredetű. | 1. Szóösszerántás eredménye. | (⊕) A →*gerlice* nyomán jött létre. 2. Déli szláv jövevényszó. | (≡) Szbhv. *grlja*; szln. *grla*: 'gerle' [szláv eredetű; vö. még →*gerlice*]. (⊕) E származtatás nehézsége a szó kései adatoltsága, noha lehetséges, hogy nyelvjárási elemként hosszú ideig a szóbeliségben lappangott.

📖 Kniezsa: SzlJsz. 194; TESz. *gerlice* a.; EWUng. *gerlice* a.; StEtCr. 14: 58 • Vö. *gerlice*

gerlice **A:** 1372 u./ *gerliczeket* (JókK. 145); 1416 u.² *gōrlīcet* (MünchK. 56rb); 1519 *ghýrlýceet* (JordK. 130); 1558 *gilicének* [✍] (Magyary-Kossa: OrvEml. 3: 194); 1595 *Gellicze* (Ver. 109.); 1846 *gōrice* (MTsz.); NYJ. *gëlyice* (MTsz.); *gilica* (ÚMTsz.) **J:** 1. 1372 u./ 'szürkésbarna tollazatú, galambformájú, de kisebb madár, amely erdőkben, ligetekben él | Turteltaube' (↑); 2. 1819 'kedveskedő megszólításként:) szerelmesem, kedvesem | mein Schatz, mein Täubchen (als liebkosende Anrede)' (NSz.)

■ Szláv, talán déli szláv jövevényszó. | (≡) Blg. *гърлица*; szbhv. *grlica*; szln. *grlica*; – óe. szl. *grblica*; cseh (R.) *hrdlice*; or. *горица*; stb.: 'galamb, gerle' [< szláv **gr̥dlo* 'torok, nyak']. (⊕) A 2. jelentéshez vö. →*galamb*. (⊖) A *gilice* változatból való elvonás eredményeként idetartozik a *gili* 'gerle, gerlice' (1830: Szily: NyÚSz.)

📖 Melich: SzlJsz. 1/1: 108; AkNyÉrt. 20/3: 41; Kniezsa: SzlJsz. 194; TESz.; EWUng. • Vö. *gerle*

germán **A:** 1800 *Germánnok* (NSz.); 1840 *german* (NSz.); 1844/ *indogermán* [?✍] (NSz.) **J:** <FN> **1.** 1800 ? 'az indoeurópai nyelveken beszélő népek egyik nyugati csoportjához tartozó személy | *Germane*' (↑), 1881 'ua.' (NSz.); **2.** 1800 ? 'német ember | *Deutscher*' (↑), 1848 'ua.' (NSz. *germánfaló* a.) | <MN> **1.** 1837 'a germánokkal kapcsolatos, rájuk vonatkozó | *germanisch*' (NSz. *indogermán* a.); **2.** 1840 'német | *deutsch*' (NSz.)

germanizmus **A:** 1806/ *germanismus* (NSz.); 1882 *germanizmus* (NSz.) **J:** 'a német nyelvre jellemző kifejezés(mód) | *Germanismus*'

germanizál **A:** 1815/ *germanisáljunk* (Kazinczy: Lev. 14: 503); 1841 *germanizálás* [sz.] (NSz.) **J:** **1.** 1815/ 'német(es) kifejezéseket használ | *Germanismen gebrauchen*' (↑); **2.** 1841 'németesít | *der deutschen, österreichischen Kultur, Politik (gewaltsam) angleichen*' (NSz.)

germanista **A:** 1846 *Germanisták* (MNY. 69: 500) **J:** 'a germán nyelvek és irodalmak szakembere | *Germanist*'

■ Nemzetközi szók. | (≡) Ném. *Germane*; ang. *German*; fr. *Germain*; stb.: 'germán ember'; – vö. még lat. (k.), (h.) *Germani* [többes szám] 'germánok', *Germanus* 'germán <fn és mn>' [tisztázatlan eredetű] | ném. *Germanismus*; ang. *Germanism*; fr. *germanisme*; stb.: 'germanizmus' | ném. *germanisieren*; ang. *germanize*; fr. *germaniser*; stb.: 'germanizál' | ném. *Germanist*; ang. *Germanist*; fr. *germaniste*; stb.: 'germanista'. (⇒△) – A magyarba főleg német közvetítéssel került át, részben latin végződéssel; vö. még lat. (h.) *germanismus* 'germanizmus', *germanisare* ~ *germanizare* 'germanizál', *germanista* 'germanista'. (△) A *germán* alakhoz vö. →*baskír*. (⊖) A (R.) *germánus* 'germán <mn>' (1816: Hübner: Lex. 2: 348) valószínűleg a hazai latinságból (↑) származik.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *pán-*

germanista → *germán*

germanizál → *germán*

germanizmus → *germán*

gernye × **A:** 1395 ? *Gernyezeg* [HN.] (Csánki: TörtFöldr. 5: 706); 1592 *Gernyet* (SzT.); 1816 *Görnye* (Gyarmathi: Voc. 98 [v: 106]); 1823/ *gérnye* (Kreszn.); 1833 *Gerenye* (Kassai: Gyökerésző 2: 260); 1863 *Gérnye* (Kriza [szerk.] Vadr. 500); NYJ. *gërënya* (MTsz.) **J:** <MN> **1.** 1395 ? 'kiszáradt | *vertrocknet, dürr*' (↑), 1599 'ua.' (SzT.); **2.** 1816 'szikár | *hager*' (↑); **3.** 1816 'kicsi; könnyű | *klein; leicht*' (↑) | <FN> **1.** 1592 'rözsze | *Reisig*' (↑); **2.** 1863 'hátgerinc | *Rückgrat*' (↑)

■ Belső keletkezésű, valószínűleg fiktív töből keletkezett származékszó. | (≡) A szótó ismeretlen eredetű és a →*gerinc*, →*girbic*, →*görnyed* stb. töveivel függ össze. A szó belseji *ny* mozzanatos képzőnek látszik. A végződés valószínűleg *-e* (folyamatos) melléknévi igenévképző. A 'sovány és (hát)gerinc' jelentések jelentéstani viszonyához vö. →*gerinc*. (△) Hangutánzó-hangfestő értelmezése téves.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *geréb*², *gerinc*, *girbic*, *görhe*, *görnyed*

gersli A: 1770 *Gerslit* (MNY. 60: 228); 1891 *gerstli* (Nyr. 21: 17) **J:** 'árpagyöngy | Rollgerste'

■ Német (au.) jövevényszó. | (≡) Ném. (au.) *Gerstel*, (N.) *gerscht'l* 'árpagyöngy(kása); árpagyöngy' [< ném. *Gerste* 'egy fajta gabona']. (≈) Megfelelője: szlk. *gersla* 'árpagyöngy(kása)'. (△) A *li* végződéshez vö. →*cetli*, →*hecsedli* stb.

📖 TESz.; EWUng.

gésa A: 1894 *gésák* (VasárnapiU. 41/8: 120); 1899/ *gésa* (NSz.) **J:** 'hivatásos japán táncosnő, énekesnő, társalgónő | Geisha'

■ Nemzetközi szó. | (≡) Ném. *Geisha*; ang. *geisha*; fr. *geisha*, *gesha*; stb.: 'gésa'. A japán nyelvben keletkezett; vö. japán *geisha* 'énekesnő mint társalkodónő' [< japán *gei* 'művészet' + *-sha* 'valamivel foglalkozó személy']. Az angolból terjedt el. (⇒△) Az átadó nyelv tisztázatlan; a magyar szó belseji *é* leginkább a francia, ill. német ejtésmódra utal.

📖 TESz.; EWUng.

geszt A: 1213/ *Geft* [HN.] (VárReg. 265.); 1326/ *Keztus* [SZ.] [HN.] (Györffy: ÁMTF. 2: 386); 1833 *gesztü* [SZ.] (Kassai: Gyökerésző 1: 436); 1858/ *gesztjein* (NSz.) **J:** 1. 1213/ ? 'gyümölcs fás héja | holzige Schale einer Frucht' (↑), 1833 'ua.' (↑); 2. 1885 'a fa testének belső része | Kernholz' (Nyr. 47: 69)

■ Ismeretlen eredetű. | (⊙) Ma csak 2. jelentésében él mint növényteni és erdőgazdasági szakszó.

📖 TESz.; EWUng.

gesztenye A: 1244/ *Guestene* [HN.] (Smičiklas: CD. 4: 249); 1268 *Gezteneberche* [HN.] (Oklsz.); 1291/ *Gestone* potoka [HN.] (Györffy: ÁMTF. 2: 543); 1364 *Geztenyefa* (Oklsz.); 1417 *Gezthwnye* [HN.] (Csánki: TörtFöldr. 2: 609); 1533 *Geztöne* (Murm. 1312.); 1575 *geštenó* Binů (Heltai: Krón. 108a); 1577 k. *Geztýne* (OrvK. 237); 1583–1584 *göztinye* (MNY. 44: 152); 1591 *kgeztenyet* [? ɔ: *keztenyet*] (SzT.); 1620 *geskene* zorro (HOklszj. 171); 1769 *Gestenyé* szín (SzT.); 1791 *kesztenyere* (SzT.); 1796 *geszténye* (NSz.); 1805 *gëszténye* (NSz.) **J:** 1. 1244/ 'szelídgesztényefa | Edelkastanienbaum' (↑); 2. 1364 'szelídgesztényefa termése | Edelkastanie' # (Oklsz.); 3. [főleg *vad~*] 1803 'vadgesztenyefa termése | Roßkastanie' # (Márton J.: MNSz.–NMSz. *Roßkastanie* a.); 4. 1838 'vadgesztenyefa | Roßkastanienbaum' (Tzs. *Vadgesztenye* a.) **Sz:** ~s 1593 *gheztenies* <MN> 'gesztenyével kapcsolatos, abból készült | Kastanien-' (SzT.); 1652 *Gesztieniesb*<en> [HN.] <FN> 'gesztenyefákkal benőtt terület | Kastanienwäldchen' (SzT.)

■ Német (baj.-osztr.) jövevényszó. | (≡) Ném. (ófn.) *kestina* 'szelídgeszténye', (kfn.), (R. baj.-osztr.) *kestene* 'ua.', (baj.-osztr.) *kést-n* 'szelíd- és vadgesztenye', (h. baj.-osztr.) *kesten* 'ua.', – ném. *Kastanie* 'szelíd-, vadgesztenye <termés, fa>' [< lat. *castanea*, ill. (kés.) *castinea*: 'gesztenye' < gör. *κάπυα κασάνεια* 'a gesztenyefa termése']. (≈) Megfelelői: holl. *kastanje*; ol. *castagna*; szbhv. *kesten*; stb.: 'gesztenye'. (△) A szó eleji ném. *k* > m. *g* hangváltozáshoz vö. →*gallér*, →*gantár*, →*gitt* stb. A 3. jelentés metafora a 2. alapján. Az átvétel a 13. században történhetett, amikor közép-bajor területről származó német bevándorlók érkeztek Magyarországra. (≈) Tisztázatlan idetartozású: *gesztenye* 'tarsolyfű, tarsóka' (1590: Szikszai Fabricius: LatMSzj. 29).

📖 MNY. 38: 297; Kniezsa: SzlJsz. 644; NyttudÉrt. 40: 249; TESz.; EWUng.

gesztikulál **A:** 1828/ *gesticulált* (NSz.); 1857 *gesztikulálva* (NSz.) **J:** 'beszédét (élénk) taglejtésekkel kíséri | gestikulieren'

■ Nemzetközi szó. | (≡) Ném. *gestikulieren*; ang. *gesticulate*; fr. *gesticuler*; stb.: 'gesztikulál'. vö. még lat. *gesticulare* 'mimikával, ill. gesztusokkal kifejez, művésziileg így ad elő' [< lat. *gesticulus* 'gesztus, kifejező kézmozdulat' < lat. *gestus* 'gesztus']; vö. →*gesztus*. (⇒△) A magyarba a latinból és németből került át. (⊖) Idetartozik a (R.) *gestál* 'gesztikulál' (1800: Nyr. 111: 461), ez a lat. *gestus* (↑) átvétele magyar képzéssel; az alaktanhoz vö. →*brigadéros*, →*kocsmáros* stb.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *gesztus*

gesztus **A:** 1620 *gestusaval* (MNy. 74: 509); 1698/ *gestussal* (MNy. 64: 353) **J:** 1. 1620 'taglejtés; kézmozdulat | Gebärde; Handbewegung' (↑); 2. 1891 'vmilyen magatartásra, álláspontra mutató megnyilatkozás, tett | Äußerung, Tat, die eine Stellungnahme andeutet' (NSz.)

■ Latin jövevényszó. | (≡) Lat. *gestus* 'mozdulat, taglejtés; testmozdulat', (h.) 'ua.; tett, cselekedet; tevékenység, cselekvés' [< lat. *gerere* 'visz, hord, szállít; viselkedik']. (≈) Megfelelői: ném. *Geste*; fr. *geste*; stb.: 'gesztus'. (△) A korábbi változat szó belseji *s*-sel való kiejtéséhez, ill. a szóvégi *s*-hez vö. →*árestál*, →*ámbitus* stb.; a szó belseji *sz*-es alakhoz vö. →*amnesztia*, →*adminisztrátor* stb.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *gerla*, *gesztikulál*

gettó **A:** 1814 *Ghetto* [ES. NEM M.] (HazKülfTud. 1814. okt. 19.: 247); 1843 *ghetto* (MNy. 69: 500); 1881 *getóba* (MTSZ. 8474007); 1913 *gettó* (RévaiLex. 8: 512) **J:** 'zsidók lakta, elkülönített városnegyed | Getto'

■ Nemzetközi szó. | (≡) Ném. *Getto*, *Ghetto*; ang. *ghetto*; fr. *ghetto*; ol. *ghetto*; stb.: 'gettó'. Forrása esetleg a héber (talm.) *ghet* 'elkülönülés, elválasztás, különválasztás'. Az olaszból terjedt el: elsőként a velencei zsidónegyedet nevezték így. (⇒△) Az átadó nyelv tisztázatlan. (△) A 2. és 3. jelentés metafora.

📖 TESz.; EWUng.

géz **A:** 1817 *gaze* (Hübner: Lex. 336); 1904 *géz* (Radó: IdSz.) **J:** 'pamutból készült sebkötöző pólya | Verbandmull'

■ Nemzetközi szó. | (≡) Ném. *Gaze*; ang. *gauze*; fr. *gaze*; stb.: 'fátyolszövet, géz'. vö. még lat. (k.) *garza*, *gazzatum*, *gazze* 'egy fajta leheletvékony kelme <fátyolhoz stb.>'. Forrása valószínűleg az újperzsa *kāž*, *gāž* 'nyersselyem, hulladékselyem', feltehetőleg az arab *qazz* 'ua.' közvetítésével. (⇒△) A magyarba német közvetítéssel került át téves angol kiejtéssel. (⊖) Ugyanerre az etimonra megy vissza a (R.) *gáz* 'ritka szövésű, áttetsző selyemanyag' (1749: MNy. 30: 32), 'könyvkötővászon' (1936: NyomdLex. 160); ez a németből (↑) származik. (≈) Tisztázatlan idetartozású a (R.) *gazir* 'egy fajta selyemszövet' (1669: OklSz.).

📖 EtSz. 2. *gáz* a.; TESz., *gáz*¹ a. is; EWUng.

gezemice **A:** 1470 k. *gezemicze* (CasGl. 18.); 1645 *gezemize* (NySz.); 1759 *gezemíze* (NSz.); 1792 *gezemiza* (NSz.); 1801 *gezemuzát* (SzT.) **J:** <FN> 1. 1470 k. 'pásztortáska <növénynév> | Hirtentäschel <Pflanze>' (↑); 2. 16. sz. 'egy fajta vérzést elállító fű | Art

blutstillendes Kraut' (MNY. 39: 392); **3.** 1801 'száraz ághulladék, szemét, giz-gaz | trocken Abfallholz, Unkraut' (↑); **4.** 1805 'értéktelen holmi, lim-lom | Kleinkram, Gerümpel' (NSz.); **5.** 1873 'kotyvalék; vegyes savanyúság, csalamádé | Pampf, Gekoch; Art Mixpickles' (Bálint: SzegSz.) | <MN> 1645 'ócska; silány | schäbig; mickerig' (↑)

■ Belső keletkezésű, valószínűleg játszi szóalkotással keletkezett ikerszó. | (△) A *geze* szóból jöhetett létre; kialakulásmódjához vö. → *csigabiga*, *csonkabonka* (→ *csonka*) stb. Az önálló szóként nem adatolt *geze* ismeretlen eredetű. A *gezemice* eredetileg egy fajta gyógy-, ill. gyomnövényt jelölhetett, a további jelentések metaforikusak. A szó leginkább a főnévi 5. jelentésében használatos. (△) Az a magyarázat, amely szerint a (N.) *geze-guza* 'giz-gaz' (MTsz.) szóból keletkezett volna, téves.

📖 MNY. 4: 295; Bárczi: SzófSz.; TESz.; EWUng.

gézenszűz A: 1594 *gezen* [*guzok*] (Eckhardt: Tel. 55); 1598 *gezongúz* (NySz.); 1599 *gezen gwz* (MNY. 9: 130); 1621 *Gézenszűz* (Szenczi Molnár: Dict.); 1725 *gizen-gúz* (MNY. 4: 295) **J:** <FN> 1594 'rakoncátlan kölyök; semmirekellő ember | Fratz, Schlingel; Spitzbube, Nichtsnutz' (↑) | <MN> 1599 'hitvány, semmirekellő | nichtsnutzig' (↑)

■ Játszi szóalkotással keletkezett ikerszó. | (△) Az önálló szóként nem adatolt, ismeretlen eredetű *gúz*-ból jöhetett létre. Az előtag talán *-n* határozóraggal keletkezett; vö. → *fánton-fánt*. (△) A → *gaz*-zal való összefüggése kevésbé valószínű.

📖 MNY. 4: 294; TESz.; EWUng.

giccs A: 1894–1895 *giccsel* (UjIdők 1895. máj. 12.: 403) **J:** 'ízléstelen, olcsó hatású műalkotás | Kitsch' **Sz:** ~**es** 1905 *giccses* (Alkotmány 1905. nov. 5.: 9)

■ Német jövevényszó. | (≡) Ném. *Kitsch* 'művészietlen munka, látszatművészet' [< ném. (N.) *kitschen* 'szétmázol; (az utca sarát) összekaparja']. Vö. még ném. *Gekitschtes* 'elkent, elmázolt sár'. A megnevezés azon a véleményen alapul, amely a hitványnak tartott festményt a szétkent sárhoz hasonlítja. (≈) Megfelelői: szbhv. *kič*; cseh *kýč* stb.: 'giccs'. (△) A szó eleji *g* délnémet ejtéssajátságot tükröz.

📖 TESz.; EWUng.

gida A: 1211 ? *Guedeu* [SZN.] (PRT. 10: 510); 1613 *Gýdo* (MNY. 80: 127); 1618 *Gedő* [? ✓] (MNY. 80: 127); 1627 *Geda* (MNY. 80: 127); 1782 *Gidátul* (MNY. 57: 490); 1808 *Gödő* (NSz.); 1833 *Gede* (Kassai: Gyökerésző 2: 266); 1864 *gedu* (CzF.); NYJ. *dida* (ÚMTsz.); *gëda* (MTsz.); *gëda* (ÚMTsz.) **J:** **1.** 1211 ? 'kecske kicsinye, gödölye; kisebb testű kérődzők (zerge, öz) kicsinye | Zicke, Kitzlein; Junges von kleineren Wiederkäuern, Kitz' # (↑), 1613 'ua.' (↑); **2.** 19. sz. második fele 'kecske | Ziege' (ÚMTsz.)

■ Származékszó. | (△) Az alapszóhoz vö. (N.) *gid* 'malachivogató szó' (ÚMTsz.). A szóvég kicsinyítő képző. Hasonló megnevezések, amelyek állathívogató szóra mennek vissza: ném. *Kitz* 'kisebb kérődző állatok kicsinye'; albán *k'ith* 'fiatal bak'; stb. (◡) Ugyanebből a töből másik kicsinyítő képzővel jött létre: *gedi* ~ *gidi* '(nőstény) kiskecske, (öz)suta, özgida; gida, gödölye' (1816: Gyarmathi: Voc.). (≈) Tisztázatlan idetartozású: *Gede* (1246: Györffy: ÁMTF. 2: 498). (△) A *Gedeon* személynévből való magyarázata kevésbé valószínű.

📖 NytudÉrt. 1: 19; TESz.; EWUng. • Vö. *dédelget*, *gödölye*

gigantikus → **gigász**

gigász **A:** 1547/ *gyigafoc* (HoffgreffÉn. Hh4a); 1803/ *Gigásra* (NSz.); 1821 *Gigászi* [sz.] (NSz.); 1865 *gigans* (Babos: KözhSzt.) **J:** 'óriás | Gigant' **Sz:** ~i 1821 (↑)

gigantikus **A:** 1866 *gigantikus* (MNv. 1866. márc. 25.: 183) **J:** 'óriási, hatalmas | gigantisch'

■ A szócsalád korábbi tagja, a **gigász** latin jövevénytyszó. | (≡) Lat. *Gigas, Gigantis* [birtokos eset] 'óriás', (h.) *gigas, gigans* 'ua.; nagy növésű ember' [< gör. *Γίγας* 'óriás <mitológiai óriások megnevezéseként>']. (≈) Megfelelői: ném. *Gigant*; ol. *gigante*; stb.: 'óriás'. (△) A korábbi változatok szó eleji gy-jének, ill. szóvégi s-ének kiejtéséhez vö. →gyehenna, →fakultás stb.; a g-s, ill. sz-es alakhoz vö. →gemma, →cirkusz stb.

■ A **gigantikus** német jövevénytyszó. | (≡) Ném. *gigantisch* 'óriási' [< ném. *Gigant* (↑); vö. még gör. *γίγαντικός* 'óriási, gigászi']. (≈) Megfelelői: ang. *gigantic*; cseh *gigantický*; stb.: 'ua.'. (△) A magyar szóvég latinosítás eredménye.

📖 TESz.; EWUng.

gigerli △ **A:** 1889 *gigerlikre* (MSzemle 1889. okt. 13.: 520) **J:** 'piperkőc ember | Modegeck'

■ Német (au.) jövevénytyszó. | (≡) Ném. (au.) *Gigerl* 'piperkőc, jampec, divatbolond' [jelentéselkülönülés a ném. (N. au.) *gigerl* 'kakas' szóból]. (≈) Megfelelői: szbhv. *gigerl*; cseh (N.) *gigrle*; stb.: 'divatbolond, piperkőc'. (△) A *li* végződéshez vö. →cetli, →hecsedli stb.

📖 TESz.; EWUng.

gikszér **A:** 1844 *kixer* (MNy. 69: 500); 1854 *gikszerék* (NSz.) **J:** 1. 1844 'hiba; melléfogás | Fehler; Fehlgriff' (↑); 2. 1854 'hangbicsaklás az énekben | Umschnappen der Stimme beim Singen' (↑); 3. 1900 'hibás lökés <a biliárdban> | Fehlstoß <im Billardspiel>' (Tolnai: MagySz.)

■ Német (au.) jövevénytyszó. | (≡) Ném. (au.) *Gickser* 'hangbicsaklás az énekben', (N.) *kickser* 'elhibázott lökés <a biliárdban>' [< ném. (N.) *gicksen* 'gyengén felsikolt; megbök, meglök <hogyan> az illető kiáltson>; megbicsaklik <hang>'; onomatopoetikus eredetű]. (≈) Megfelelői: szbhv. *gikser*; le. *kiks*; stb.: 'hiba, tévedés; baklövés'.

📖 TESz.; EWUng.

giling-galang **A:** 1876 *giling galang* (Üstökös 1876. máj. 27.: 257); 1901 *kilin-kálán* (ÚMTsz.) **J:** <MSZ> 1876 'csengő hangjának utánzására' | <Schallw für den Glockenklang>' (↑) | <FN> 1901 'csengettyű | Glöcklein' (↑)

■ Onomatopoetikus eredetű. | (△) Ikerszó az önállóan nem adathozható *giling* és *galang* elemekből, magasabb tónusú harangszó utánzására, mint a mélyebb →bim-bam.

📖 TESz.; EWUng.

giliszta **A:** 1395 k. *gelufta* (BesztSzj. 1122.); 1405 k. *galizta* (SchlSzj. 1705.); 1525 k. *Gylzth* (MNy. 11: 81); 1533 *Ghelezta* maras (Murm. 997.); 1595 *galiztyakat* (NySz.); 1595 *Gelezte* (Ver. 57.); 1644–1671/ *gilyisza* (NySz.); NYJ. *gaisza* (MTsz.); *gələstájja* (ÚMTsz.) **J:** 1. 1395 k. 'hengeres testű gyűrűs féreg, amely a földben él | Regenwurm' # (↑); 2. 1520 k. 'bélféreg | Darmwurm' (MNy. 11: 135)

■ Szláv jövevényszó. | (≡) Szbhv. *glista* 'földigilisztá; bélféreg'; szlk. *hlista* 'ua.'; or. *zlucm*, *zlucma* 'bélféreg', (N.) 'földigilisztá'; stb. [indoeurópai eredetű; vö. ném. (ófn.) *glītan* 'siklik, csúszik'; litv. *glītūs* 'sima, síkos, csúszós'; stb.].

📖 Kniezsa: SzlJsz. 195; TESz.; EWUng. • Vö. *gelét*

gilva × **A**: 1228 ? *Giluad* [sz.] [szn.] (Oklsz. *golyva* a., *gilva* a.); 1405 k. *gilua* (SchlSzej. 957.); 1673 *gelyvác* (NySz. *golyva* a., *gelyva* a.); 1838 *Gejva*, *giva*-gomba (Tsz.); NYJ. *gějva*, *gělva* (MTsz. *golyva* a.) **J**: 'egy fajta lemezesgomba; laskagomba | Art Blätterpilz; Seitling'

■ Szláv jövevényszó. | (≡) Szbhv. *gljiva*, (N.) *gliva* '(lemezes)gomba'; szlk. *hliva* 'laskagomba'; ukr. *zluva* 'egy fajta bükkfatapló, taplógomba'; stb. [indoeurópai eredetű; vö. ném. (ófn.) *klīwa* 'korpa'; lett *glīwe* 'zöldes nyálka a vízben; iszap, sár, üledék']. (⊕) A magyar hangalak a szókezdő mássalhangzó-torlódás feloldásával, majd a második nyílt szótagbeli magánhangzó kiesésével keletkezett.

📖 Kniezsa: SzlJsz. 195; TESz.; EWUng. • Vö. *golyva*

gím Δ **A**: 1113 *Gimes* [sz.] [hn.] (Fejérpataky: KKOkI. 60); 1395 k. *gím* (BesztSzej. 1056.); 1549 *gém* [?] (MNYTK. 8: 14); 1860 *gyim* (NSz.) **J**: 'nöstény szarvas; rőt vad | Hirschkuh; Rotwild'

■ Ismeretlen eredetű. | (⊕) A jelentés a 18. századra fokozatosan elhomályosult, ezzel magyarázható, hogy később 'szarvasbika' (1792: MNY. 69: 280) jelentésben is használták. Legismertebb irodalmi előfordulása Arany János Rege a csodaszarvasról c. költeményében található. (⊙) Ma csak állattani szakszóként él a *gímszarvas* 'egy fajta szarvas' (1860: Nyr. 101: 234) összetételben.

📖 TESz.; EWUng.

gimnazista → *gimnázium*

gimnázium **A**: 1616 *gymnasium* (MNY. 79: 125); 1710 *gymnásium* (Farkas: GLEI.); 1787 *Gymnázium* (NSz.); 1793 *Gymnazium* (SzT.); 1804 *Gymnáziumnak* (NSz.); 1816 *Gimnazsiom* (Gyarmathi: Voc.); 1881 *Gimnázium* (MagyLex. 8: 182) **J**: 'általános műveltséget adó középiskola | Art Mittelschule: Gymnasium'

gimnazista **A**: 1829 *Gymnazista* (Koszorú 9: 70); 1877 *gymnásistáig* (NSz.); 1881 *gimnazistáknak* (MagyLex. 8: 182) **J**: [jelzői értékben is] 'gimnáziumi tanuló | Gymnasiast(in)'

■ Latin jövevényszók. | (≡) Lat. *gymnasium* 'sporttér; a filozófusok gyülekezőhelye', (k.) 'egy fajta középiskola', (h.) 'gyakorlótér; (közép)iskola' [< gör. *γυμνάσιον* 'az a hely, ahol testgyakorlatokat végeznek (ruhátlanul); testi, szellemi gyakorlat, gyakorlás; iskola'; ez a gör. *γυμνός* 'meztelen, fedetlen' melléknévre megy vissza] | lat. (h.) *gymnasia* 'középiskolás diák'. (≈) A *gimnázium* megfelelői: ném. *Gymnasium*; ang. *gymnasium*; fr. *gymnase*; stb.: 'testgyakorló tér', a németben 'egy fajta középiskola' is. A 'középiskola' jelentés a humanizmus korában terjedt el, leginkább a németből; vö. még cseh *gymnasium*, *gymnasia*; le. *gimnazjum*, *gimnazista*; stb.: 'gimnázium', 'gimnazista'. (⊕) A *gimnázium* korábbi változatainak szó eleji g-y kiejtéséhez vö. →*gyehenna*, →*gyömbér* stb.; a g-s alakhoz vö. →*gemma*, →*gipsz* stb. A korábbi változatok hangzóközi zs-s kiejtéséhez vö. →*bazsalikom*, →*muzsika* stb.; a z-s alakhoz vö. →*ambrózia*, →*bazilika* stb. (⊖) Ugyanerre az etimonra megy vissza a *gimnasztika* 'testgyakorlás, torna' (1793: Bánhidi: Sportny. 239); ez a lat. (h.) *gymnastica* 'ua.' átvétele.

📖 MNy. 29: 234; Nyr. 76: 461; TESz., *gimnasztika* a. is; EWUng.

gipsz **A:** 1604 *gibsből* [🔪] (MNy. 61: 486); 1636 *gipsot* (NySz.); 1644–1671/ *gyipszet* (NySz.); 1664 *gypfuft* (Wagner: Phras. 2: 227); 1791 *Gipsz* (NSz.) **J:** **1.** 1604 'szénsavas mészevegyület, ill. az ebből égetett, őrölt fehér por | Gips' (↑); **2.** 1857 'gipszkötés | Gipsverband' (OrvH. 1857. okt. 22.: 325), 1881 'gipszkötés | Gipsverband' (MagyLex. 8: 183)

■ Latin jövevényszó, német közvetítéssel is. | (≡) Lat. *gypsum*, (h.) *gypsum*, *gypsus*: 'gipsz'; – vö. még ném. *Gips* 'ua.'. A latinban a gör. *γύψος* 'ua.; kréta' átvétele. (≈) Megfelelői: ang. *gypsum*; fr. *gypse*; or. *zunc*; stb.: 'gipsz'. (△) A korábbi változatok *gy-s*, ill. *s-es* kiejtéséhez vö. →*gyehenna*, ill. →*abszolút*, →*ámbitus* stb. A 2. jelentés a *gipszkötés* 'egy fajta rögzítő pólya' (1857: OrvH. 1857. okt. 22.: 325) összetételből önállósodással alakult ki.

📖 TESz.; EWUng.

gíra † **A:** 1416 u./¹ *girat* (BécsiK. 56); 1470 *geraual* (SermDom. 2: 728); 1693 *Giráját* (SzT.); 1778 *gyíráddal* (NySz.) **J:** **1.** 1416 u./¹ '(különböző korokban más-más értékű) pénzegység | Art Münzeinheit' (↑); **2.** 1507 'súlymértékfajta | Art Gewichtsmaß' (SzT.)

■ Latin jövevényszó. | (≡) Lat. (e.), (h.) *gira* 'pénzegység'. Forrása a héber *gērā* 'héber pénz- és súlyegység'. (≈) Megfelelői: ném. (R.) *gera*, *gerah*; ang. (R.) *gerah*: 'ua.'. (△) A szó eleji *g* eredeti *gy-s* kiejtéséhez vö. →*gyehenna*, →*gyömbér*. A *g* kezdetű forma betűjejtés eredménye.

📖 MNy. 11: 47, 12: 95; TESz.; EWUng.

gírbic × **A:** 1838 *Görbicze* [□] (Tsz.); 1863 *Gérbincsés* [sz.] (Kriza [szerk.] Vadr. 388); 1863 *girbincs* (Kriza [szerk.] Vadr. 388); 19. sz. vége *girbic* (ÚMTsz.); NYJ. *gérbic*, *giberics* (MTsz.) **J:** <MN> **1.** 1838 'görbe növésű, púpos | krummwüchsig; krüppelig' (↑); **2.** 1873 'sovány | mager' (Nyr. 2: 135) | <FN> 1876 'gebe | Schindmähre' (Nyr. 5: 35)

■ Belső keletkezésű, valószínűleg fiktív töből keletkezett származékszó. | (△) A tö ismeretlen eredetű, és összefügg a →*gerinc*, →*gernye*, →*görnyed* stb. tövével. A szóvég játszi funkcióban álló kicsinyítő képző lehet; vö. →*gerinc* és esetleg →*nyápic*. A szó belseji *b* is talán névszóképző; vö. →*geréb*². A melléknévi 1. jelentés keletkezését a →*görbe* is elősegíthette. A főnévi jelentés a ló soványságával kapcsolatos. (△) Onomatopoetikus magyarázata téves.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *geréb*², *gerinc*, *gernye*, *girhes*, *görnyed*

girhes **A:** 1322/ *Gurhes* [SZN.] (MNy. 10: 79–80); 1505 *Gewrhes* [SZN.] (Oklsz. *görhes* a.); 1561 *görhes* [🔪] (NádLev. 69); 1799 *görhös* (Márton J.: MNSz.–NMSz. *Mähre* a.); 1865 *girhes* (NSz.); NYJ. *girgēs* (ÚMTsz.) **J:** <MN> 1322/ ? 'betegesen sovány, nyiszlett; göthös | mickerig; kränklich' (↑), 1561 'ua.' (↑) | <FN> 1799 'gebe | Schindmähre' (↑)

■ Belső keletkezésű, valószínűleg fiktív töből keletkezett származékszó. | (△) A tö ismeretlen eredetű, és összefügg a →*gerinc*, →*girbic*, →*görnyed* stb. tövével. A szó belseji *h* igeképzőnek látszik. A szóvégi *-s* melléknévképző. A jelentések viszonyához vö. →*girbic*. (◡) Hangalakjukat és jelentésüket tekintve idetartoznak: *geher* (1833: Kassai: Gyökerésző 2: 146); (N.) *gerhám*, *gerhenya*: 'sovány, beteges, gyenge, kicsi' (MTsz.). (△) Onomatopoetikus magyarázata téves.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *gerinc*, *girbic*, *görhe*, *görnyed*

girland **A:** 1793 *Girlándok* (NSz.); 1835 *Guirland* (Kunoss: Gyal.); 1853–1854 *girlandként* (NSz.) **J:** 'virágfüzér | Girlande'

■ Nemzetközi szó. | (≡) Ném. *Girlande*; ang. *garland*; fr. *guirlande*; ol. *ghirlanda*; stb.: 'virágfüzér, lombfüzér; koszorú'. Vö. még lat. (k.) *garlanda* 'koszorú, füzér'. Az olaszból terjedt el [< prov. (óprov.) *guirlanda* 'aranszállal, aranyfonállal díszített koszorú, korona']. Forrása esetleg az ófrank **wiara* 'aranszállakból készített dísz, ékesség, egy fajta zsinór, szegélydísz'. (⇒△) A magyarba a francia és a német nyelv közvetítésével került át.

📖 TESz.; EWUng.

gitár **A:** 1803 *gitarrájoknak* (NSz.); 1806/ *ghitárom* (Kazinczy: Lev. 160); 1807 *Gitározott* [sz.] (SzT.); 1814 *guitarr* (Gáldi: Szótir. 34) **J:** 'általában hat húrú, lapos testű pengetőhangszer | Gitarre' # **Sz:** ~**oz** 1807 (↑)

■ Nemzetközi szó. | (≡) Ném. *Gitarre*, (R.) *guitarra*; ang. *guitar*; fr. *guitare*; stb.: 'gitár'. Főleg a franciából terjedt el [< sp. *guitarra* 'ua.']. Forrása a gör. *γῦθάρα* 'citera, pengetős hangszer', amely az arab *kitara* 'gitár' közvetítésével került a spanyolba. (⇒△) A magyarba német és francia közvetítésével került át.

📖 Bárczi: SzófSz.; TESz.; EWUng. • Vö. *citera*

gitt **A:** 1807/ *kitt* (NSz.); 1882 *Gitt-farcz* (NSz.) **J:** 'egy fajta kenhető anyag, gyurma tárgyak összeragasztására, ablaküveg rögzítésére | Kitt' #

■ Német jövevényszó. | (≡) Ném. *Kitt* 'gitt' [indoeurópai eredetű; vö. óind *jātu* 'lakk, gumi, mézga'; lat. *bitumen* 'kátrányszerű anyag'; stb.]. (≈) Megfelelői: rom. *chit*; le. *kit*; stb.: 'gitt'. (△) A szó eleji g a magyarban keletkezett. A *kitt* változat különböző szaknyelvek szavaként fordul elő.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *bitumen*

glazúr **A:** 1783 *Glazúr* (NSz.); 1865 *glasura* (Babos: KözhSzt.); 1910 *glazúra* (Kelemen B.: IdSz.) **J:** 'üvegszerű máz, bevonat | (glasähnlicher) Überzug'

■ Német jövevényszó. | (≡) Ném. *Glasur* 'üvegszerű máz, bevonat' [< ném. *Glas* 'üveg', a ném. *Lasur* 'egy fajta áttetsző festék' szövegének analógiás hatására]. (≈) Megfelelői: fr. *glacure*; szln. *glazura*; le. *glazura*; stb.: 'zománc, fényezés'. (△) A szövegi *a* talán latinósított végződés. (◡) Idetartozik: (R.) *glaziroz* 'zománcoz, zománccal bevon' (1823–1830: SzT.); ez a ném. *glasieren* 'ua.' átvétele.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *gelét, gleccser, klázli, piskolc*

gleccser **A:** 1793 *Gletserjén* (NSz.); 1899 *gleccsereinek* (NSz.) **J:** 'a jéggé összefagyott hónak a völgyekben lassan lefelé csúszó tömege | Gletscher'

■ Német jövevényszó. | (≡) Ném. *Gletscher* 'jégár a magashegységben' [egy újlatin alpesi nyelvjárásból; vö. fr. (wallisi) *glacier*; ol. (tessini) *giascei*: 'ua.' ezek a < lat. *glacies* 'jég' szóra mennek vissza]. (≈) Megfelelői: svéd *gletscher*; le. *gleczer*; stb.: 'gleccser'. (⊙) Földtani szakszóként is használatos.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *glazúr, zselatin*

gléda Δ **A:** 1743 *Klidben* (EWUng.); 1779 u. *glédába* (NSz.); 1863 *gelédába* (NSz.) **J:** 'egymás mellett álló személyek, különösen katonák sora, rendje | Reihe Nebeneinanderstehender'

■ Német jövevényszó. | ⊕ Ném. *Glied* '(test)rész; (vég)tag; egymás mellett álló személyek, dolgok sora' [indoeurópai eredetű; vö. gör. *ὀλένη* 'könyök'; gót *lipus* 'tag'; stb.] ⊗ Megfelelői (esetleg magyar közvetítéssel): szbhv. (N.), (R.) *glída*; szlk. (R.) *glieda*; stb.: 'tag; sor'. ⊕ A szóvégi *a* megjelenésének oka tisztázatlan, esetleg latinosítás eredménye; vö. →*garancia*, →*garnitúra* stb. A magyarba katonai szóként került át. Ma már csak a *glédába(n) áll* 'sorba(n), rendbe(n) áll' (1779 u.: NSz.) szó szerkezetben használatos a választékos nyelvhasználatban.

📖 TESz.; EWUng.

glét Δ **A:** 1492 *gleyteth* (MNY. 37: 203); 1575 *glit* (NySz.); 1607 *gléth* (NySz.); 1639 *gelyth* (NySz.) **J:** 1. 1492 'kísérő- v. oltalomlevél, menlevél | Geleitbrief' (↑); 2. 1750 'szerződés, egyetértés | Vertrag' (NSz.) – De vö. 1541 *gelet leuelet* 'kísérőlevél | Geleitbrief' (KL. 232.); 1566 *gelyth lewelek* 'ua.' (Werböczy: MDecr. I2b)

■ Belső keletkezésű, valószínűleg egy összetétel előtagjának önállósulása. | ⊕ A *glétlevél* (↑) szóból keletkezhetett. Ez a ném. *Geleitbrief* 'kísérőlevél' részfordítása [a ném. *geleiten* 'oltalmat, kíséretet ad, nyújt' és *Brief* 'levél' alapján]. ⊗ Az előtag megfelelői: cseh (R.) *glejt*; le. (R.) *glejt* stb.: 'kísérő v. oltalomlevél, menlevél'. ⊕ A magyarázat nehézsége, hogy az önálló *glét* az összetett szónál jóval korábbról adatolható.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *lajt*, *levél*

glettel → *gelét*

glicerín **A:** 1839 *glycerin* [ES. NEM M.] (Társalkodó 1839. febr. 6.: 44); 1874 *glycerin* (MTSZ. 8607002); 1877 *gliczerint* (NSz.); NYJ. *griczenéros* [sz.] (ÚMTsz.) **J:** 'szirupszerű szerves vegyület | Glycerin'

■ Nemzetközi szó. | ⊕ Ném. *Glyzerin*; ang. *glycerine*; fr. *glycérine*; stb.: 'glicerín'. A franciában keletkezett [tudatos szóalkotás a gör. *γλυκερός* 'édes' alapján, a kémiai szaknyelvben gyakori *-in(e)* képzővel]. ⊕ A magyarba főleg a németből került át.

📖 TESz.; EWUng.

globális → *glóbus*

glóbus **A:** 1531 *globÿs* (ÉrsK. 349); 1620 *globusa* (MNY. 69: 364); 1815 *glóbuszaidat* (NSz.); 1822/ *glóbissának* (NSz.); 1878 *glóbus-ról* (NSz.) **J:** 1. 1531 'dicsfény, fénykoszorú | Glorie' (↑); 2. 1620 'földgolyó | Erdball (Himmelskörper)' (↑); 3. 1791 'léggömb; léghajó | Ballon; Luftschiff' (NSz.); 4. 1815 'földgömb mint szemléltető eszköz | Weltkugel' (↑)

globális **A:** 1882 *globális* (VasútiKK. 1882. nov. 17.: 826) **J:** 1. 1882 'a részekkel szemben) az egészre vonatkozó | global' (↑); 2. 1928 'az egész Földet, emberiséget érintő | auf die ganze Erde, Menschheit bezüglich' (FöldrKözl. 56/7–8: 153)

■ A szócsalád legkorábbi tagja, a **glóbus** latin jövevényszó. | ⊕ Lat. *globus* 'gömb, golyó', (ú.) 'földgolyó; bolygó, planéta', (h.) 'gömb, golyó; karika, gyűrű, kör' [indoeurópai eredetű;

vö. ném. (ófn.) *kolbo* 'husáng, bunkó'; litv. *glėbỹs* '(át)ölelés; gombolyag'; stb.]. (≈) Megfelelői: ném. *Globus* 'földgolyó (modellje)'; ang. *globe* 'gömb, golyó; földgolyó; lámpabúra'; ol. *globo* 'gömb, golyó; bolygó, planéta'; stb. (△) A szóvégi *s*-hez a magyarban vö. →*ámbitus*, →*árkus* stb. Az *sz*-ező változat klasszicizáló olvasásmód eredménye; vö. →*himnusz*, →*mirtusz* stb. A *glóbis* változat a →*golyóbis* hatását mutatja. A latin szó más irányú változásához vö. →*golyóbis*.

■ A **globális** nemzetközi szó. | (≡) Ném. *global*; ang. *global*; fr. *global*; stb.: 'globális'. A franciából terjedt el [< fr. *globe* 'gömb, golyó' < lat. *globus* (↑)]. (⇒△) A magyarba német, esetleg még francia közvetítéssel kerülhetett át. (△) A szóvég latinositás eredménye.

📖 TESz., *globális* a. is; EWUng. • Vö. *galuska*, *golyóbis*, *klub*

glória A: 1557 *gloriawal* (LevT. 1: 241); 1641 *glóriát* [?] (MNY. 64: 353); NYJ. *golija*, *gória*, *gróliát* (ÚMTsz.) J: 1. 1557 'dicsőség | Ruhm' (↑); 2. 1809 'dicsfény; fénykoszorú | Heiligenschein, Strahlenkranz' (NSz.)

■ Latin jövevényszó. | (≡) Lat., (e.) *gloria* 'dicsőség', (h.) 'ua.; örök élet; dicsérő ének, dicsőhimnusz' [tisztázatlan eredetű]. (≈) Megfelelői: ném. *Gloria*, *Glorie*; ang. *glory*; fr. *gloire*; stb.: 'dicsőség; dicsfény, fénykoszorú'. A 'dicsfény' jelentés a szentek képzőművészeti ábrázolásával kapcsolatban alakult ki. (⊙) Elsősorban vallási szóként használatos. (⊖) Idetartozik: *glorifikál* 'dicsőít; magasztal' (1861: NSz.); ez a lat. (e.) *glorificare* 'ua.' [lat. *gloria* 'dicsőség' + *facere* 'tesz, csinál'] átvétele; vö. ném. *glorifizieren*; fr. *glorifier*; stb.: 'dicsőít'.

📖 TESz.; EWUng.

glossza A: 1372 u./ *glofanalkewl* (JókK. 124); 1585 *glossalas* [sz.] (Cal. 1016 [v: 1032]); 1803 u. *glosszák* (MTSZ. 7163021) J: 1. 1372 u./ 'szó-, ill. szövegmagyarázat | Wort- bzw. Texterklärung' (↑); 2. 1707 'megjegyzés; jegyzet | Bemerkung; Anmerkung' (MNY. 68: 339); 3. 1870 'mások versrészleteit tartalmazó költemény | Strophendichtung mit eingesetzten Versen einer anderen' (NSz.); 4. 1957 'rövid (, ironikus hangú) (újság)cikk | kurzer, meist kritischer Zeitungskommentar' (Bakos F.: IdSz.)

glosszárium A: 1815 *Glosszárium* (MTSZ. 7163070); 1817 *Glossariumba* (MKurir 1817. okt. 24.: 287) J: '(magyarázó) szójegyzék | Glossarium'

■ Latin jövevényszók. | (≡) Lat. *glos(s)a* 'olyan elavult v. idegen szó, amelynek értelme magyarázatra szorul', (k.) 'magyarázat', (h.) *glossa* 'szó; nyelv, beszéd; magyarázat' [< gör. *γλῶσσα* 'nyelv, beszéd; tájszó(lás)'] | lat. *glos(s)arium* 'szójegyzék, szószedet', (h.) 'bibliamagyarázattal ellátott könyv'. (≈) Megfelelőik: ném. *Glosse*, *Glossar*, *Glossarium*; fr. *glose*, *glosaire*; stb.: 'megjegyzés, kommentár; magyarázó szójegyzék, szószedet'. (△) A *glossza* korábbi változatainak szó belseji *s*-éhez vö. →*mise*, →*passió* stb.; az *sz*-es alakhoz vö. →*asszisztál*, →*eszencia* stb.

📖 TESz.; EWUng.

glosszárium → *glossza*

gnóm A: 1824 *Gnómjaimból* (MNY. 69: 500); 1837 *gnomi* [sz.] (NSz.) J: 1. 1824 'manó; törpe | Kobold; Zwerg' (↑); 2. 1831 ? 'torz, törpe testű ember | gedrungenen, mißgestalteter Mensch' (NSz.), 1900/ 'ua.' (NSz.)

■ Nemzetközi szó. | (≡) Ném. *Gnom*; ang. *gnome*; fr. *gnome*; stb.: 'törpe, manó'. Vö. még lat. (ú.) *gnomus* 'kobold, manó' [tisztázatlan eredetű]. A szó a svájci Paracelsus (1493–1541) műveiben jelent meg először. Főleg a franciából terjedt el. (⇒△) A magyarba leginkább német, esetleg még francia közvetítéssel is került át.

📖 TESz.; EWUng.

góbé × **A**: 1617 *gobaságát* [? ɔ: *gobeságát*] [sz.] (NySz.); 1649 *kobélkodás* [sz.] (NySz.); 1651 *gobélkodo* [sz.] (NySz.); 1670 *gobe* (NySz.) **J**: 1. 1617 ? 'tudatlan, együgyű ember | Einfaltspinsel' (↑), 1660 'ua.' (MNY. 48: 207); 2. 1649 ? 'csavaros eszű, ravasz ember | Schelm' (↑), 1651 'ua.' (↑); 3. 1893 'agyafúrt székely | spitzfindiger Szekler' (MTsz.)

■ Ismeretlen eredetű. | (△) Esetleg a →*kópé* szóval függhet össze, közöttük részleges szóhasadás mehetett végbe.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *kópé*

gobelin **A**: 1822 *Gobelin* szőnyegekkel (HasznMul. 7: 51); 1891 *gob'len* (Füredi: IdSz.); 1960 *goblejn* (ÉrtSz.) **J**: 'szövött falikárpit | Gobelin'

■ Nemzetközi szó. | (≡) Ném. *Gobelin*; ang. *Gobelin (tapestry)*; fr. *gobelin*; stb.: 'szövött falikárpit'. A franciából terjedt el [< fr. *Gobelin* családnév; ez egy, a 15. század vége óta ismert, francia kelmefestő család neve]. (⇒△) A magyarba német és francia közvetítéssel került át.

📖 MNY. 1: 372; TESz.; EWUng.

gobhal × **A**: 1544 *kop halat* (OkI Sz.); 1590 *Gob hal* (Szikszai Fabricius: LatMSzj. 81); 1604 *Gobhal* (Szenczi Molnár: Dict.); 1784 *göb-gob-hal* (Baróti Szabó: KisdedSz. 42) **J**: '(fenékjáró) küllő; botos kölönte | Gründling; Groppe (Gobio fluviatilis; Cottus gobio)' – De vö. 1544 *koppot* 'ua.' (OkI Sz.)

■ Összetett szó. | (△) A *gob* ~ *kopp* (↑) + →*hal*² tagok tautologikus összetétele. A *gob* német (f.-ném.) jövevényszó: ném. (kor. úfn.) *kopp*, (R.) *kob*, *kobe*, (N.) *gob*, *gobe*, (baj.-osztr.) *göb*: 'botos kölönte' [< lat. *gobius*, *gobio* 'fenékjáró küllő']. (△) A felnémetből való átvétel mellett a szó eleji *k* ~ *g* váltakozás szól. (⊂) Idetartozik a (N.) *goboly* 'ua.' (MTsz.); ez a ném. (N.) *gobel* 'ua.' átvétele.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *hal*²

góca **A**: 1792 *Gótz* (Baróti Szabó: KisdedSz.); 1799 *Góts* (NSz.); 1803 *gotzba* (SzT.) **J**: 1. 1792 'kemence; kemencezug | Ofen; Ofenwinkel' (↑); 2. 1835 'gyújtópont | Brennpunkt' (Tzs. *Brennpunkt* a.); 3. 1855 k./ 'középpont; (forgalmi) csomópont | Mittel-, Knotenpunkt' # (NSz.); 4. 1882 'betegség fészke | Herd (einer Krankheit)' # (NSz.)

■ Ismeretlen eredetű. | (△) A 2. jelentés metonímia az 1. alapján. A 3., 4. jelentés metafora az 2. jelentés alapján. A 4. jelentéshez vö. lat. (k.) *focus* 'betegség góca'. (⊙) Eredetileg székely nyelvjárási szó volt.

📖 TESz.; EWUng.

godolya × **A**: 1275 *Gudulamal* [HN.] (OkI Sz.); 1287 *Gudula* (OkI Sz.); 1290 *godolafa* (MNY. 13: 253); 1360 *Kerekgudulya* [HN.] (OkI Sz.); 1395 k. *godolýe* (BesztSzj. 849.); NYJ. *godona*

(MTsz.) **J: 1.** 1275 'körtefa | Birnbaum' (↑); **2.** 1290 'körte | Birne' (↑)

■ Szláv jövevényszó. | (≡) Szbhv. *dunja*, (N.) *gdünja*, *günja*, *künja* 'birs(alma, -körte), birsalmafa'; szlk. *dula*, (N.) *duľa*, *gdula* 'ua.'; or. (R.) *зодуня*, (N.) *зүнна* 'birs(alma, -körte)', *дўля* 'körtefajta; füge'; stb. [< lat. *cydonea (mala)* [többes szám] 'birs(alma, -körte)' < gör. *κυδώνια μάλα* [többes szám] 'ua.']. A szó a gör. *Κυδωνία* [HN.] -re megy vissza: ezt a krétai várost tartották a birs eredetvidékének. (≈) Megfelelői: ném. *Quitte*; ol. *cotogna*; stb.: 'ua.'

📖 MNy. 30: 52; NyK. 66: 62; TESz.; EWUng.

góg → **gógány**

gógány × **A:** 1786 *Gogány* (SzT.); 1792 *Gógány* (Baróti Szabó: KisdedSz.); 1797 *gogan* (SzT.) **J: 1.** 1786 'vesszőből font kémény | geflochtener Rauchfang' (↑); **2.** 1794 'kemence | Bauernofen' (SzT.)

góg × **A:** 1792 *Góg* (Baróti Szabó: KisdedSz.); 1816 *Gog* (Gyarmathi: Voc. 98) **J:** 'kemence | Bauernofen'

■ Ismeretlen eredetű szócsalád tisztázatlan viszonyú tagokkal. | (△) A tagok egymáshoz való viszonyában mind az elvonás, mind a képzés lehetséges. (↯) Nem tartozik ide: *Gogan* [SZN.] (1236: Wenzel: ÁÚO. 7: 17).

📖 TESz.; EWUng.

góhér × **A:** 1590 *Goher* (Szikszai Fabricius: LatMSzj. 48); 1677 *góhért* (OkI Sz.); 1723 *Gahér* (MNy. 80: 127); 1780 *Gohér* (MTSZ. 7360002) **J:** 'laza fürtű, hosszúkás bogyójú, korai csemegeszőlő | Art frühreifende Tafeltraube'

■ Bizonytalan eredetű, esetleg jövevényszó egy német (baj.-osztr.) szószerkezet alapján. | (≡) Egy egyelőre nem adatolt ném. (baj.-osztr.) *gāher wein* 'gyorsan érő szőlőfajta', tkp. 'gyors szőlő' szókapcsolattal függhet össze; vö. még ném. (baj.-osztr.) *gāch*, (kor. úfn.) *gōch*: 'hirtelen, heves, gyors' [< ném. (baj.-osztr.) *gachen* 'siet, igyekszik']. (△) A szó belseji *ó*-hoz vö. → *hóhér*, → *lóding* stb. A származtatás mellett szólhat a → *bajor*² szőlőfajta megnevezése is, amely egyrészt azonos lehet a bajorok magyar népnévvel (vö. → *bajor*¹), másrészt a *góhér* szinonimája is.

📖 TESz. *gohér* a.; Mollay: NMÉR.; EWUng. • Vö. *vincellér*

gój Δ **A:** 1829 *gojnak* (MNy. 69: 501); 1833 *Goim* [□] [ES. NEM M.] (MNy. 69: 501); 1843 *goyimok* (NSz.); 1918 *gójnál* (NSz.) **J:** 'nemzsidó személy | Goi'

■ Jiddis jövevényszó. | (≡) Jidd. *goj* 'nemzsidó személy' [< héber *goj*, *goyim* [többes szám] 'nép; pogányok']. (≈) Megfelelői: ném. *Goi*, *Gojim* [többes szám]; ang. (argó) *goyim* [többes szám]; fr. (argó) *goyim* [többes szám]; stb.: 'gój'.

📖 TESz.; EWUng.

gól **A:** 1879 *goal* (Bánhidi: Sportny.); 1900 *gól* (Bánhidi: Sportny.) **J:** '⟨labdajátékban:⟩ a labdának az ellenfél kapujába való juttatása | Tor ⟨im Sport⟩' #

■ Nemzetközi szó. | (≡) Ném. *Goal*; ang. *goal*; fr. *goal*; stb.: 'gól'. Az angolból terjedt el [jelentéselkülönüléssel az ang. *goal* 'cél' < ang. (kang.) *goal* 'határ; határvonal' nyomán]. (⇒△)

A magyarba az angolból került, esetleg német közvetítéssel is.

📖 TESz.; NytudÉrt. 93: 78; EWUng.

golf **A:** 1829 *Golf* (Európa 2: 223) **J:** 'egy fajta labdajáték | Golf (Ballspiel)' **Sz:** ~**ozik** 1898 *golfoznak* (BpHírlap 1898. márc. 27.: 6)

■ Nemzetközi szó. | (≡) Ném. *Golf*; ang., (sk.) *golf*; fr. *golf*; stb.: 'golf'. Az angolból terjedt el [< gael *gouf* 'csapás, ütés']. (⇒△) A magyarba az angolból került, esetleg német közvetítéssel is.

📖 TESz.; EWUng.

golgota △ **A:** 1825 k. *galgotafára* (NSz.); 1878 *golgotha* (NSz.) **J:** 'szenvedés, lelki fájdalom | Leid; seelischer Schmerz'

■ Köznevelés. | (△) A magyar *Golgota* helynévből keletkezett; vö. 1416 u.² *gólátanac* [HN.] 'annak a dombnak a neve, amelyen – az evangéliumok szerint – Krisztust keresztre feszítették' (MünchK. 34vb) [< lat. *Golgotha* [HN.]]. Forrása az arámi *gulgultā*, *gulgoltā* 'gömb, golyó; koponya'; a hely neve bizonyára a domb alakjára utal. (≈) Megfelelői: ném. *Golgatha*, *Golgotha* 'Golgota, a megfeszítettek dombja; szenvedés, szenvedésekkel teli élet, kálvária'; ang. *Golgotha* 'a Golgota-domb; temető, sírbolt, kriptá'; stb. (△) A szimbolikus jelentéshez vö. →*kálvária*. (⊂) Az idetartozó *golgotavirág* 'krisztusvirág' (1806: NSz.) és *golgota* 'ua.' (1807: MagyFüvészk. 1: 214) a lat. (tud.) *passiflora* 'ua.', tkp. 'szenvedésvirág' nyomán keletkezett; a megnevezés a virágzat alakjának és Krisztus töviskoszorújának hasonlóságán alapul; vö. még fr. *passiflore*, *fleur de la passion* 'ua.'.

📖 TESz.; EWUng.

gólya **A:** 1333 ? *Gola* [SZN.] (MNY. 10: 79); 1466 ? *Golya* [SZN.] (MNY. 10: 79); 1585 *Eztrag-golia* (Cal. 769); 1685 *Gyólya* Korso (MNY. 80: 127); 1708 *Gólya* (SzT.); 1753 *gollyának* (NSz.); 1787 *gója*-fiu (NSz.); NYJ. *góla* (ÚMTsz.); *gólla* (Nyatl.) **J:** **1.** 1333 ? 'hosszú, piros lábú és csőrű költöző madár | Storch' # (↑), 1585 'ua.' (↑); **2.** 1870 k. 'újjonc vmely közösségben; elsőéves egyetemi hallgató | Neukömmling in einer Gemeinschaft; Fuchs (in der Studentenspr)' (SzT.); **3.** 1889 'hosszú lábú, sovány ember | langbeinige magere Person' (NSz.); **4.** 1894 'kétágú fa, amelyen útközben az ekét csúsztatják | Pflugschleife' (Nyr. 23: 48); **5.** 1898 'ágasfa | mehrarmiger Pfahl' (NSz.); **6.** 1955 'egy fajta népi tánc | Art volkstümlicher Tanz' (ÚMTsz.)

■ Valószínűleg onomatopoetikus eredetű. | (△) Talán a madár hangjának utánzására jött létre. A szó alaki felépítése nem teljesen világos; nem zárható ki, hogy -a képzős főnevesült folyamatos melléknévi igenév; vö. →*csusza*, →*hulla* stb., továbbá szinonim megnevezésként →*cakó*, valamint (N.) *gagó* 'gólya' (MTsz.); ehhez vö. 1522 *Gago* [? SZN.] (MNYTK. 86: 68), *gagó* 'ua.' (1792: Baróti Szabó: *Kisdedsz. Eztrag* a.). A 2. jelentés esetleg azzal magyarázható, hogy a gólya mint költöző madár minden évben újonnan érkezettként, új jövevényként jelenik meg. A 3–5. jelentés metafora az 1. alapján; vö. ném. *Storch* 'gólya; hosszú lábú személy'; fr. *cigogne* 'gólya; hosszú lábú nő; csuklós emelő', továbbá →*daru*, →*gém*. A 6. jelentés onnan való, hogy a valószínűleg a 18. sz. végén keletkezett táncot a "Gólya, gólya, hosszú lábú gólyamadár" refrénű dalra táncolták.

📖 MNY. 49: 463; TESz.; EWUng. • Vö. *gólya*-

gólya-

~**hír A:** 1807 *gólyahír* (MagyFüvészk. 328) **J:** 'tavasszal nyíló aranyárga virágú növény | Dotterblume (*Caltha palustris*)' | ~**láb A:** 1833 *gólyalábaival* (NSz.) **J:** 1. 1833 'vékony cölöp | dünner Pfahl' (↑); 2. 1848 'ákombákom | Gekritzel' (NSz.); 3. 1848/ 'mocsaras területen gyalogos közlekedése v. egyéb célra, pl. játékszerűen használt, lábra erősített faléc | Stelzen' # (NSz.); 4. 1856 'hosszú, vékony emberi lábszár | langes, dünnes Bein' (NSz.)

■ Összetételi előtag, azonos a →*gólya* szóval. | ⊕ A *gólyahír* nyelvújítás kori tudatos szóalkotás. A megnevezés abból indult ki, hogy ez a növény tavasszal még a gólyák visszaérkezése előtt, mintegy ezek hírhozójaként kivirágzik (vö. →*hír*). – A *gólyaláb* 1., 3. és 4. jelentése a gólyának a testéhez képest aránytalanul vékony és hosszú lábához való hasonlítás alapján keletkezett. A 3. jelentéshez vö. még *faláb* (→*fa-*). A 2. jelentés a →*szarkaláb* 'irkafirka, ákombákom' analógiájára jöhetett létre.

📖 TESz. *gólyahír* a., *gólyaláb* a.; EWUng. • Vö. *gólya*, *hír*, *láb*

golyhó A: 1792 *Golyhó* (Baróti Szabó: KisdedSz.); 1795 k. *Golhó* (NSz.); 1877 *gojhó* (NSz.) **J:** <MN> 1792 'balga, bohó; mafla | töricht; tölpelhaft' (↑) | <FN> 1805 'együgyű, faragatlan személy, balek, együgyű fráter | Einfaltspinsel' (NSz.)

■ Ismeretlen eredetű. | ⊕ Tájnyelvi szóként a bizalmas nyelvhasználat eleme, de régies hatású irodalmi nyelvi szóként is előfordul. ⊕ Az a magyarázat, amely szerint a →*golyó* és a →*bohó* szavak vegyüléséből jött volna létre, kevésbé valószínű.

📖 TESz.; EWUng.

golyó A: 1629 *gulóját* (NySz.); 1647 *Tők goloja* (MNY. 7: 321); 1655 *golyói* (NySz.); 1850 *gajo* (SzT.); NYJ. *gollu* (ÚMTsz.) **J:** 1. 1629 'here | Hode' (↑); 2. 1668 'golyóbis; gömböcske | Kugel; Kügelchen' # (NySz.); 3. 1823 'lövedék | Kugel (Geschoß)' # (NSz.) **Sz:** ~**zik** 1834 *golyóznak* 'biliárdozik; golyózik | Billard spielen; Murmeln kugeln' (HasznMul. 1834. jan. 4.: 11); 1866 'kitol, kilök, eltávolít (kedvező helyzetéből) | ausschieben (aus einer günstigen Lage)' (NSz.) | **ki~z** 1873 *kifogyózzák* 'kilök, kitol; vkit kiközösít, kizár vhonnan | (her)ausstoßen, ausschieben; ächten, (ver)bannen' (MPolgár 1873. dec. 25.: [1])

■ Jövevényszó, valószínűleg olasz (É.) eredetű. | ⊕ Ol. (vel.) *cogion* 'here; ostoba, tökfilkó, fajankó', (bre.) *coio* 'ua.', – ol. (R.) *coglione* 'here' [lat. (kés.) *coleo*, *oleonem* [tárgyaset] 'ua.' < lat. *coleus* 'ua.']. ⊕ A szó eleji ol. *k* > m. *g* hangváltozáshoz vö. →*garaboly*, →*gesztenye* stb. Az olasz szó *n* végződése a magyarban határozóraggnak véltve maradt el. A 2. jelentés metafora. A 3. jelentésben a szó egy *puskagolyó* 'puskalövedék' típusú összetételből önnálósult. A *kigolyóz* származékhoz vö. *kigolyóbisz* 'kilök, kitol' (1799: NSz.).

📖 MNYTK. 73: 37; TESz.; EWUng. • Vö. *kujon*

golyóbis Δ A: 1493 *zakallusgolobis* (Oklsz. *szakállas-golyóbis* a.); 1508 *gol'obisoc* (NádK. 87); 1553/ *Golyobest* (Tinódi: Cronica X2b); 1557 *Gyolyobyfth* (RMNY. 3/2: 19); 1558 *globufnak* (MNY. 80: 127); 1563 *globofbol* (MNY. 80: 128); 1573 *gwlyobyst* (SzT.); 1575 *gilyobift* (Heltai: Krón. 109b); 1613 *ketske-golyóbist* (NySz.); 1676 *gyobis* (EWUng.); 1736 *gojóbics* (NySz.); 1858 *góbis* (NSz.); 1882/ *gelóbis* (TESz.) **J:** 1. 1493 'lövedék | Kugel als Geschoß' (↑); 2. 1527 'játékgolyó; golyókkal játszott játék | Spielkugel; Kugelspiel' (Heyden: Puerilium 51); 3. 1560 k. 'ürülékcsozó (főleg kecskebogyó) | Mistkugel (haupts. Ziegenkot)' (GyöngySzt. 3421.); 4. 1577 k. 'here | Hode' (OrvK. 322); 5. 1590 'mirigy | Drüse' (Szikszai Fabricius: LatMSzj. 172)

■ Latin jövevénytyszó. | (≡) A latin adatokhoz és ezek eredetéhez vö. →*glóbus*. (⊕) Az alakváltozatok a szó eleji mássalhangzó-torlódás különböző feloldásaival, ill. *l* > *ly* palatalizációval keletkeztek. A szóvégi lat. *us* > m. *is* ~ *ics* hangváltozáshoz vö. →*grádics*. (⊙) A nyelvhasználatban a *golyóbis*-t a →*golyó* szorította háttérbe.

📖 Bárczi: SzófSz.; TESz.; EWUng. • Vö. *glóbus*

golyva **A:** 1228 ? *Gihuad* [sz.] [SZN.] (Oklsz.); 1508 ? *Gylwas* [sz.] [SZN.] (Oklsz.); 1527 *valywas* [sz.] (ÉrdyK. 444); 1531 *voluayanac* (TelK. 143); 1570 *golwas* [sz.] (SzT.); 1577 k. *Gelywa* (OrvK. 523); 1585 *Golyua* (Cal. 139); 1749 *gélyvás* [sz.] (NSz.); 1763 *gajvásak* [sz.] (SzT.); 1805 *gélyva* (Gáldi: Szótir. 215); 1810 *gilvákka* (NSz.) **J:** 1. 1228 ? 'a pajzsmirigy daganatszerű megnagyobbodása | geschwulstartige Vergrößerung der Schilddrüse' (↑), 1527 'ua.' (↑); 2. 1604 ? 'begy <madaré> | Kropf <eines Vogels>' (Szenczi Molnár: Dict. *Polemónia* a.), 1794 'ua.' (NSz.); 3. 1708 'a nyirokmirigyek gümőkóros megbetegedése; kelevény | Skrofel; Geschwür' (Pápai Páriz: Dict. *Scröfűla* a.); 4. 1894 'daganatszerű növénybetegség | geschwulstartige Pflanzenkrankheit' (PallasLex.) **Sz:** ~s 1508 [? SZN.] (↑); 1527 (↑)

■ Szerbhorvát jövevénytyszó. | (≡) Szbhv. (Ča) *glīva*, (Kaj) *gljīva*: 'golyva' [< szbhv. *gljiva* 'galóca']. Vö. még szln. (N.) *glīva* 'kelevény, gennyes tályog a mandulán; golyva'. (⊕) A szó eleji *v*-s változat hasonulással keletkezett. A 2–4. jelentések metafora eredményei. (⇒) A magyarból származik a szlk. (N.) *gol'va* 'golyva'.

📖 MNy. 16: 5; Kniezsa: SzlJsz. 197; TESz.; EWUng. • Vö. *gilva*

gomb **A:** 1138/ ? *Gumba* [sz.] [SZN.] (MNy. 32: 133); 1211 *Gombos* [sz.] [SZN.] (Oklsz.); 1227/ *Gumb* [sz.] (Wenzel: ÁÚO. 6: 445); 1230 k. *gūb* (MNy. 77: 375); 1459 ? *Bungus* [sz.] [SZN.] (Oklsz.); 1494 *Gomb* (Oklsz.); 1551 *gombaiara* [*gomba* □] (NySz.); 1789 *gambat* (SzT.); 1863 *Bong* (Krizsa [szerk.] Vadr. 493) **J:** 1. 1211 ? 'ruházati kellék a ruhadarab stb. részeinek egybekapcsolására, olykor csupán díszként | Knopf <am Kleid usw.>' # (↑), 1230 k. 'ua.' (↑); 2. 1517 'görcs, csomó | Knoten' (DomK. 294); 3. [*fūle ~ja*] 1551 'fülcimpa | Ohrläppchen' (↑); 4. 1560 '(kis) golyó | Kugel; Kügelchen' (SzT.); 5. 1577 'buborék | Schaumblase' (KolGl.); 6. 1604 'gyümölcs; almaszerű apró gyümölcs | Obst; apfelähnliche kleine Frucht' (Szenczi Molnár: Dict.); 7. 1755 'hajfonadék, főleg férfihaj-fonadék csomója | zusammengeflochtener Haarbusch <haupts. der Männer>' (MNy. 70: 225); 8. [*szeme ~ja*] 1797 'szemgolyó | Augapfel' (NSz.) **Sz:** ~os 1211 [SZN.] (↑) | ~ol 1489 ? *Gombolo* [sz.] [SZN.] (Oklsz.); 1565 *gombolgtuan* [sz.] (NySz.)

■ Bizonytalan, talán onomatopoetikus eredetű. | (⊕) Egy eredeti, 'kerek, gömbölyű; kikerekedik, gömbölyödik' jelentésű igenévszó névszói értékű tagja lehet. A →*gombolyag*, →*gomolyít* szócsaládoknak és a →*guba*¹, →*guba*² szavaknak a rokonságához tartozik, a palatoveláris párhuzamosság alapján pedig összefügg a →*göb*, →*gömb* stb. szavakkal. A *gomb* és a →*gömb* tulajdonképpen egymás szóhasadásos párjai. Az eredeti változat egy szóvégi *m*-et vagy *b*-t tartalmazhatott. A *gomb* alak eszerint vagy a szó belseji *m*-nek, vagy a szóvégi *b*-nek a beillesztésével keletkeztetett. Az *m* ~ *b* váltakozás más, ehhez a szórokonsághoz tartozó szavaknál is kimutatható: →*gubó*, →*gumó* stb. A 2. jelentés lehetett az eredeti. Az 1. és a későbbiek ebből metaforikusan keletkeztek. (⊖) Idetartozik a *gombház* 'gombhurok, a ruha egyik oldalára varrt, zsinórból v. paszomántból készült hurok, amelybe a gombok kapcsolódnak' (1561: RMNy. 3/2: 44) összetétel, amelyben a →*ház* utótag 'burok, tok' jelentésű. (⊕) Finnugor egyeztetése, ill. a →*bog*-gal való összekapcsolása téves.

📖 NéNy. 8: 19; StSl. 12: 45; TESz., *gombház* a. is; EWUng. • Vö. *gabalyít*, *gombóc*, *gombolyag*, *gombóta*, *gomolyít*, *göb*, *göbe*¹, *gömb*, *göngyölít*, *guba*¹, *guba*², *gubacs*, *gubancos*, *gubbaszkodik*, *gubó*, *gumó*, *gümmő*

gomba A: 1138/ ? *Gumba* [szn.] (MNy. 32: 133); 1231/ *Gunbas* [sz.] [HN.] (Györffy: ÁMTF. 2: 162); 1280 *Gonbas* [sz.] [HN.] (Györffy: ÁMTF. 2: 162); 1395 k. *gomba* (BesztSzej. 431.); 1601 *gambaia* (Gombocz E.: BotTört. 118) J: 1. 1138/ ? 'spórakkal szaporodó telepes növény, amely nem tartalmaz klorofilt | Pilz' # (↑), 1231/ 'ua.' (↑); 2. 1833 'penészgomba | Schimmelpilz' (Sokféle 1833. nov. 29.: 764); 3. 1901 'élősködő gombák okozta bőr- v. körömbetegség | Hautpilz' (OrvK. 1901. dec. 29.: 840); 4. 1958 '(árusításra való,) kör alakú építmény | kreisförmiges Verkaufshaus' (NSz.) Sz: ~s 1231/ [HN.] (↑) | ~sodik 1655 *gombásodik* (NySz.) | ~zik 1771 *Gombazo* [sz.] [HN.] (SzT.) | ~szik 1856 *gombászni* [sz.] (KatolikusN. 1856. aug. 27.: 300)

■ Szláv jövevényszó. | ⊕ Óe. szl. *goba* 'szivacs'; szln. *goba* 'ua.; gomba; tapló'; szlk. *huba* 'gomba; szivacs'; or. *zyōa* 'taplógomba'; stb. [indoeurópai eredetű; vö. óész. germ. *kumpr* 'csomó, rög, darab'; litv. *gūmbas* 'kiemelkedés; dudor; kinövés élő szervezeten'; stb.]. ⊕ A szó belseji *m* vagy arra utal, hogy a szó még a 10. sz. vége előtt, vagy pedig egy bolgáros szláv nyelvváltozathoz a 12. sz. végéig került a magyarba; vö. →*csombor*, →*galamb* stb. A 2. jelentés metafora. ⊖ A (N.), (R.) *guba* 'lepra; penész' (1595: NySz.) a denazalizált szbvh. *guba* 'lepra; zuzmó, tapló' későbbi külön átvétele.

📖 Kniezsa: SzlJsz. 197; TESz.; EWUng.; H.Tóth-Eml. 383 • Vö. *tinor*, *vargánya*

gombóc A: 1296 ? *Gumbuch* [HN.] (Györffy: ÁMTF. 2: 160); 1351 ? *Gunbuch* [szn.] (MNy. 10: 79); 1422 *Gomboch* [szn.] (Oklsz.); 1577 *gombocz* (KolGl.); 1763 *Gombócz* (NSz.); 18. sz. vége Zsemle *gomboltcot* (EWUng.) J: 1. 1296 ? 'egy fajta hurka, kolbász | Art Wurst' (↑), 1577 'ua.' (↑); 2. 1671 'gömb alakúra formált ennivaló (főtt tészta, húsgombóc stb.) | Klobß {Speise}' # (MNy. 80: 128)

■ Származékszó. | ⊕ A →*gomb* 'csomó, bog' szóból jött létre -c, ill. -óc kicsinyítő képzővel; vö. →*gömböc*. Az 1351 *Gunbuch* [szn.] (↑) a →*gömböc*-höz is tartozhat. ⊖ Ugyanebből az alapszóból másik kicsinyítő képzővel keletkeztek: *gombóca* 'gombóc' (1784: Baróti Szabó: KisdedSz. 27); *gombica* 'ua.' (1882: NépkGy. 3: 221). ⊕ A magyarázat, hogy a címszó fiktív töből keletkezett, téves.

📖 MNy. 24: 105; TESz.; EWUng. • Vö. *gomb*, *gömböc*

gombolyag A: 1405 k. *gombolag* (SchlSzej. 2112.); 1422 ? *Gombolyak* [HN.] (Csánki: TörtFöldr. 3: 329); 1425 ? *Gomboliag* [HN.] (Csánki: TörtFöldr. 3: 329); 1503 ? *Bongolyag* [szn.] (Csánki: TörtFöldr. 2: 666); 1508 *gombol'agia* (DöbrK. 352); 1533 *Gonboliak* (Murm. 1890.); 1550 k. *gombalyag* (KolGl.); 1560 k. *gomboliegh* (GyöngySzt. 4328.); 1644 *gomgolyiogh* (MNy. 80: 128); 1742 *gombollyég* (SzT.); 1761 *Gombojég* (SzT.); 1765 *gombolyig* (SzT.); 1812 *gombéjég* (SzT.) J: <FN> 1. 1405 k. 'gömb alakú csomó, köteg (főleg fonalból) | Knäuel, Ballen' # (↑); 2. 1777 'gömb | Kugel' (MTSZ.); 3. 1798 'hernyó, főleg selyemhernyó gubója | Kokon' (MTSZ.) | <MN> 1560 k. 'kerek, gömbölyű | rund, kugelrund' (↑)

gombolyít A: 1533 *Bongoleito* [sz.] (Murm. 1891.); 1550 k. *gombaletto* [sz.]; *gomboletto* [sz.] (KolGl.); 1585 *Gombolytom* (Cal. 458); 1691 *gombolyító* [sz.] (SzT.); 1790 *Gombojittó* [sz.] (MNy. 46: 95) J: 1. 1533 'gombolyaggá teker | knäueln, haspeln' # (↑); 2. 1691 'gömb alakúvá formál, gömbölyít | rund machen' (↑)

gombolygat A: 1560 k. *Gombolgathny* [sz.]; Egybe *gombolygatny* [sz.] (GyöngySzt. 805., 394.); 1806 *gombojgatta* (NSz.) J: 1. 1560 k. 'gombolyaggá teker | knäueln, haspeln' (↑); 2. 1893 'a szájában forgat (ennivalót) | knabbern' (MTsz.)

gombolyodik A: 1784 *gombolyodom* (Baróti Szabó: KisdedSz. 86) J: 'gombolyaggá tekeredik; gömbölyödik | sich zusammenknäueln; rund werden'

■ Származékszók egy relatív fiktív töből. | (⊕) A relatív tö -l (> -ly) gyakorító képzővel keletkezett, és a palatoveláris párhuzamosság alapján összefügg a →*gömbölyű* szócsaládjával. Az abszolút tö egy feltehetőleg eredeti, 'kerek, gömbölyű; kikerekedik, gömbölyödik' jelentésű igenévszónak az igei értékű tagja, a névszói értékű tag pedig a →*gomb*. A szavak végződése -g névszóképző (vö. *gombolyag*), ill. különféle igeképzők. A szócsalád a →*guba*¹, →*guba*², →*gubó*, →*gumó*, ill. →*gömb*, →*gümő* stb. szórokonsághoz tartozik. (⊖) Idetartozik a szócsalád tagjaiból elvonással, tudatos szóalkotással létrehozott *gomboly* 'gombolyag' (1780: Szily: NyÚSz.) és a feltehetőleg a →*gömbölyű* analógiájára keletkezett *gombolyú* 'kerek, gömbölyű' (1808: Sándor I.: Toldalék). – Idetartoznak még: *gombolyog* 'örvénylik, kavarog, forog' (1801/: NSz.); *gombolyul* 'összeáll, csomósodik, halmozódik' (1847: NSz.); ezek igeképzővel jöttek létre a relatív töből. (⊕) Finnugor egyeztetése, ill. a →*bog*-gal való összekapcsolása téves.

📖 Nyr. 40: 299; TESz.; Benkő: FiktI. 99; EWUng. • Vö. *gabalyít*, *gomb*, *gomolyít*, , *göb*¹, *göbe*¹, *gömb*, *gömbölyű*, *guba*¹, *guba*², *gubó*, *gumó*, *gümő*

gombolygat → *gombolyag*

gombolyít → *gombolyag*

gombolyodik → *gombolyag*

gombóta × A: 1533 *Gombota* (Murm. 2097.); 1597 *Gomboda* (Gl.); 1708 *Gombóda* (Pápai Páriz: Dict.); 1784 *gombóta* (Baróti Szabó: KisdedSz. 27) J: 'gombóc | Kloß {Speise}'

■ Származékszó. | (⊕) A →*gomb* 'csomó, bog' szóból jött létre -óta kicsinyítő képzővel; vö. (N.) *gyomóta* 'gyom, gaz' (D. Bartha: Szóképz. 117); vö. még →*bóbita*. (⊖) Idetartozik: *gombáta* 'gombóc' (1878: NSz.). (⊕) Az a magyarázat, amely szerint fiktív töből keletkezett származékszó lenne, téves.

📖 NyK. 45: 20; MNy. 32: 226; TESz.; EWUng. • Vö. *gomb*

gomoly → *gomolyít*

gomolya A: 1577 *gomolia* (KolGl.); 1636 *gomolyó* (MonTME. 1: 45); 1666 *gömölyét* [?🔪] (EWUng.); 1736 *Gomollya* (SzT.); 1755 *gomoja* (SzT.); NYJ. *gomolya* (ÚMTsz.) J: 1. 1577 'gömbölyű csomó | Knäuel' (↑); 2. 1594 'édes juhtejből, a legegyszerűbb eljárással készített, gömbölyded alakú sajt | Klumpen von Schafkäse aus süßer Milch' (OkISz.)

■ Szláv, valószínűleg szerbhorvát vagy szlovén jövevényszó. | (≡) Szb hv. (N.) *gòmolja* 'egy fajta juhsajt'; szln. *gomolja* 'gömbölyű csomó', *gomolja sira* 'egy fajta juhsajt; egy egész sajt'; – szlk. *homola* 'süveg alakú csomó'; or. (e.) *гомола* 'gömbölyű csomó'; stb. [?onomatopoetikus eredetű]. (⊕) A *gömölye* változat hangrendi átcsapás eredménye, részben valószínűleg a →*gömbölyű* hatására. Mindkét jelentés az átadó nyelvből származhat, de lehetséges, hogy a →*gomolyít* szócsalád is hozzájárult ahhoz, hogy az 1. jelentés a magyarban jóval gyakrabban használatos 2.-ből kialakuljon. (⊖) A (R.) *hamalya* 'gomolyasajt' (1558: OkISzPótl. *homolya* a.)

és (N.) *homolya* 'ua.' (1522: OklSz.) külön átvétel a szlovákból; vö. szlk. *homôlka syra* 'egy fajta juhsajt; egész sajt'.

📖 Kniezsa: SzlJsz. 197; TESz.; EWUng.

gomolyag → *gomolyít*

gomolyít × **A:** 1513 *gomoloýtas* [sz.] (NagyszK. 75); 1784 *gomolyít* (Baróti Szabó: KisdedSz. 29); 1838 *gomojítani* [sz.] (Tsz. *Gomoja* a.) **J:** 'gombolyít; göngyölít | knäueln; einwickeln'

gomolyodik × **A:** 1630 *elgomolyodék* [▽] (EWUng.); 1655 *gomolyodot* [sz.] (NySz.) **J:** 1. 1630 'kóborol | sich herumtreiben' (↑); 2. 1655 'gombolyodik; összegöngyölödik | sich ballen; sich zusammenknäueln' (↑)

gomolyag **A:** 1736 *Gomollyakos* [sz.] (SzT.); 1756 *gomolyokba* (SzT.); 1768 *gomolyag* (SzT.); 1806/ *gomolyéki* (NSz.) **J:** <FN> 1. 1736 'gombolyag | Knäuel' (↑); 2. 1791/ 'gömb, golyó | Kugel' (NSz.); 3. 1806/ 'gomolygó füst- v. felhőtömeg | Rauch-, Nebelschwaden, Qualm' (↑) | <MN> 1808 'kerek, gömbölyű, golyó alakú | rund, kugelförmig' (Sándor I.: Toldalék)

gomolyog [1] **A:** 1784 *gomolyogni* [sz.] (Baróti Szabó: KisdedSz. 28); 1826 *gomolg* (NSz.) **J:** 1. 1784 'fetreng; láb alatt van | sich herumwälzen; jmdm unter den Füßen sein' (↑); 2. 1804 'kavarog | wirbeln, sich ballen' # (NSz.); 3. 1863 'émelyeg | es ist einem übel' (Krizsa [szerk.] Vadr. 500)

gomoly **A:** 1788 *gomolyai* (Szily: NyÚSz.) **J:** 1. 1788 'gömb; kerektség, kerekdedség | Kugel; Rundung' (↑); 2. 1804 'zűrzavar, káosz | Chaos' (NSz.); 3. 1811/ 'csomó, daganat | Geschwulst' (NSz.); 4. 1815 'gomolygó füst- v. felhőtömeg | Rauch-, Nebelschwaden, Qualm' (Nyr. 3: 452); 5. 1836 'köteg, bála | Ballen' (Szily: NyÚSz.); 6. 1844 'összevissza keveredett tömeg, tolakodás, tolongás | Gedränge' (NSz.); 7. 1883 'egy fajta virágzati forma | Blütenknäuel' (NSz.)

■ A szócsalád korábbi tagjai származékszók egy relatív fiktív töből. | (△) A relatív tö -l (> -ly) gyakorító képzővel keletkezett; vö. →*gömbölyű*. Az abszolút tö egy feltehetőleg eredeti, 'kerek, gömbölyű; kikerekedik, gömbölyödik' jelentésű igenévszó igei értékű tagja, a névszói értékű tag pedig a →*gomb*. A végződéses: -ít műveltető, -dik gyakorító-visszaható képző, -g névszóképző, -g gyakorító képző. A szócsalád a →*guba*¹, →*guba*², →*gubó* szavaknak, ill. a →*gombolyag*, →*gömbölyű* stb. szócsaládoknak a rokonságához tartozik. Az eredeti jelentések az abszolút tö jelentése alapján keletkeztek.

■ A **gomoly** elvonás. | (⌘) Nyelvújítási tudatos alkotásként hozták létre a szócsalád régebbi tagjai alapján.

■ A SZÓCSALÁDHOZ MÉG | (⊖) Tisztázatlan idetartozású a *homolyog* 'csavarog, kószál' (1832: NSz.).

📖 Nyr. 40: 299; NyK. 45: 6; TESz.; EWUng. • Vö. *gabalyít*, *gomb*, *gombolyag*, *göb*, *gömb*, *gömbölyű*, *guba*¹, *guba*², *gubó*

gomolyodik → *gomolyít*

gomolyog → *gomolyít*

gond A: 1273 k./ *Gundus* [sz.] [SZN.] (Wenzel: ÁÚO. 9: 46); 1372 u./ *gondokot* (JókK. 5) **J:** 1. 1273 k./ ? '(aggasztó, gyötrő, nyomasztó) gondolat | Sorge' # (↑), 1372 u./ 'ua.' (↑); 2. 1273 k./ ? 'gondoskodás; törődés vmivel | Fürsorge; Kümmern um etw' (↑), 1474 'ua.' (BirkK. 8); 3. 1525 'gondolat | Gedanke' (VitK. 59); 4. 1565 'dolog, (elintézésre váró) ügy | Sache, Angelegenheit' (SzT.); 5. 1575 'gondosság, pontosság | Sorgfalt' (SzT.); 6. 1629 'baj, rossz | Übel' # (SzT.) **Sz:** ~**os** 1273 k./ [SZN.] (↑) | ~**oskodik** 1540/ *gondoskodtunk* (MNY. 69: 364) | ~**atlan** 1581 *gondatlanfagban* [sz.] (Nyr. 91: 75) | ~**talán** 1708 *gondtalanság* [sz.] (NSz.) | ~**nok** 1838 *gondnoka* (HazKülfTud. 1838. máj. 16.: 299) | ~**oz** 1844 *gondozás* [sz.] (ProtestEIL. 1844. febr. 3.: 111)

■ Ismeretlen eredetű. | (△) A jelentések viszonya tisztázatlan, bár a kevésbé elvont 2. és 4. látszik eredetinek. (△) A → *gomolyít* szócsaládjának tövével való összefüggése kevésbé valószínű, szlovákból való származtatása téves.

📖 TESz.; Sauvageot-Eml. 89; NyttudÉrt. 89: 225; EWUng. • Vö. *gondol*, *gondviselő*

gondol A: 1372 u./ *gondolangyuk* (JókK. 30) **J:** 1. 1372 u./ 'vmi van az eszében, felbukkan a tudatában | denken' # (↑); 2. 1416 u./¹ 'eldönt | entscheiden' (BécsiK. 19); 3. 1416 u./³ 'meggondol, megfontol | bedenken' # (AporK. 74); 4. 1456 k. 'törődik vmivel | sich kümmern' (SermDom. 1: 289); 5. 1513 'elképzel | einbilden' (CzechK. 22r); 6. 1572 'tart vminek, vél | meinen' (SzT.) **Sz:** ~**ás** 1372 u./ *gondolafarwl* (JókK. 10) | ~**at** 1372 u./ *gondolatom* (JókK. 35) | ~**odik** 1416 u./² *gondolkodnac* uala (MünchK. 22va) | ~**hatatlan** 1495 k. meg *gondolhatatlan* (MNY. 6: 22–23) | ~**kozik** 1590 *Gondolkozuán* [sz.] (SzT.)

■ Származékszó. | (△) A → *gond* 'gondolat, vélemény; aggodalom' szóból keletkezett -l igeképzővel; vö. *énekel* (→ *ének*), *szól* (→ *szó*).

📖 Bárczi: SzófSz.; TESz. *gond* a.; EWUng. • Vö. *gond*

gondola A: 1612 *gundula* (Nyr. 73: 19); 1645 *gondula* (MNY. 80: 128); 1665/ *gondolában* (TörtTár 1883: 350); 1823 *gondolya* (Márton J.: MNSz.–NMSz. *Gondel* a.); 1835 *Gondella* [ES. NEM M.] (Kunoss: Gyal.) **J:** 1. 1612 'velencei csónak | venezianisches Boot' (↑); 2. 1645 'állványszerű rekeszes tartó | Art Behältnis' (↑); 3. 1805 'léghajó kosara | Korb am Ballon (Luftfahrzeug)' (NSz.) **Sz:** ~**zik** 1852 *gondolázni* [sz.] (NSz.)

■ Olasz (É.) jövevényszó. | (≡) Ol. (vel.), (v.-ven.) *gondola*, (R.) *gondolla*, *gondella*: 'velencei csónakfajta', – ol. *gondola* 'ua.; hőlégballon v. léghajó kosara' [ismeretlen eredetű]. (≈) Megfelelői: ném. *Gondel*; ang. *gondola*; fr. *gondole*; stb.: 'gondola'. (△) A 2. és 3. jelentés metafora.

📖 MNYTK. 73: 14; NyttudÉrt. 50: 101; TESz.; EWUng.

gondviselés → *gondviselő*

gondviselő [6] **A:** 1506 *gond vifeleye* (WinklK. 103); 1517 *gond viselevk* (DomK. 124); 1604 *Gondvifelő* (Szenczi Molnár: Dict.) **J:** 'vkiről, vmiről gondoskodó személy | Fürsorger, Pfleger'

gondviselés A: 1507 *go<ndv>yselesekre* (SzT.); 1517 *gond viselesere* (DomK. 46) **J:** 'tartós és mindenre kiterjedő gondoskodás | Obhut; (göttliche) Vorsehung'

■ A szócsalád korábbi tagja, a **gondviselő** szófajváltással keletkezett összetett szó. | (△) Főnevesüléssel jött létre a →*gond* 'gondoskodás, gondozás' + *viselő* 'vivő, hordozó' (< →*visel*) jelöletlen, tárgyas, alárendelő összetételéből.

■ A **gondviselés** összetett szó. | (△) A →*gond* + *viselés* 'vivés, hordás' (< →*visel*) jelöletlen, birtokos jelzős vagy tárgyas alárendelő összetétele.

▣ A SZÓCSALÁDHOZ MÉG | (△) Mindkét összetett szó a *gondot visel* 'gondoskodik', tkp. 'gondot hordoz, vállal' (1540: RMNy. 2/2: 36) szószerkezetre megy vissza. Ennek keletkezésében talán szerepet játszhatott a ném. *für etw Sorge tragen* 'gondoskodik', tkp. 'gondot hordoz' szószerkezet. (⊖) A (R.) *gondvisel* 'gondoskodik' (1782: MHírm. 122) elvonással keletkezett az összetett szavakból a nyelvújítás idején, de nem vált közkeletűvé.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *gond*, *visel*

gong **A:** 1838 *gong*' (HasznMul. 1838. máj. 19.: 310) **J:** 1. 1838 'korong alakú ütőhangszer | Gong' (↑); 2. 1898 'fémből készült, korong alakú jelzőkészülék | scheibenförmiger Signalapparat aus Metall' (NSz.)

■ Nemzetközi szó. | (≡) Ném. *Gong*; ang. *gong*; fr. *gong*; stb.: 'gong, gongütés'. Forrása a maláj *egung* 'vas- v. sárgaréz lemez' [onomatopoetikus eredetű]. Az angoltól terjedt el. (⇒△) A magyarba főleg német és angol közvetítéssel került át.

📖 TESz.; EWUng.

gonosz **A:** 1211 *Gunuzd* [sz.] [SZN.] (PRT. 10: 514); 1372 u./ *gonož* (JókK. 31) **J:** <MN> 1. 1211 ? 'erkölcsileg romlott, rossz | sittlich schlecht' # (↑), 1372 u./ 'ua.' (↑); 2. 1372 u./ 'káros, bajt okozó | unheilvoll, schlimm' (JókK. 146); 3. 1416 u./² 'beteg | krank' (MünchK. 10va) | <FN> 1. 1372 u./ 'baj; kár | Übel; Schaden' (JókK. 31); 2. 1416 u./² 'rossz cselekedet; bűn | Schandtät; Sünde' (MünchK. 43ra); 3. 1416 u./² 'ártó szellem; ördög | böser Geist; Teufel' (MünchK. 11vb); 4. 1416 u./² 'erkölcsileg romlott ember | sittlich schlechter, böser Mensch' (MünchK. 11vb) **Sz:** ~**ság** 1372 u./ *gonofagot* (JókK. 33) | ~**bít** 1416 u./² *gonožbeít* 'megbotránkoztat | Anstoß erregen' (MünchK. 91va) | ~**bodik** 1416 u./² *meggonožbodnac* uala 'megbotránkozik | Anstoß nehmen an etw' (MünchK. 20va) | ~**bul** 1416 u./² *megnē gonožboltatic* [sz.] 'ua.' (MünchK. 17ra) | ~**bulat** 1416 u./² *gonožbolat* 'botránkozás | Skandal' (MünchK. 23ra) | ~**kodik** 1416 u./³ *gonožkodnotok* [sz.] (AporK. 112) | ~**odik** 1495 e. *gonožodic* 'erkölcsi tekintetben megromlik | moralisch verderben <intr>' (GuaryK. 5)

■ Szláv jövevényszó. | (≡) Szbhv. *gnus* 'piszok, kosz, undorkeltő dolog'; szlk. *hnus* 'undor, utálat, iszonyat'; or. *гнуч* 'kártékony rovar', (e.) *гнучь* 'piszok, kosz, undorkeltő dolog'; stb. [valószínűleg indoeurópai eredetű; vö. gör. *χνόος* 'hulladék, forgács, vakarék'; óész. germ. *gnúa* 'dörzsöl']. Vö. még óe. szl. *gnusъnъ* 'undorító, undok, fertelmes'. (≈) Megfelelője: rom. (R.) *gunosí* 'undorodik, rosszul lesz vmitől'. (△) A magyarban lezajlott melléknevesüléshez vö. →*bolond*, →*csorba* stb.

📖 Kniezsa: SzlJsz. 198; TESz.; EWUng.

gór × **A:** 1800 *górták* (NSz.) **J:** 1. 1800 'szór; dobál | streuen; (herum)werfen' (↑); 2. 1877 'széttúr | zerwühlen' (Nyr. 6: 180)

■ Ismeretlen eredetű. | (△) A kései adatoltság ellenére korai szó lehet.

📖 TESz. *gór*¹ a.; EWUng.

gór-

I. ~kakas × **A:** 1595 *Gorkakast* (SzT.) **J:** 'egy fajta nagy testű kakas | Art großleibiger Hahn' | **~tyúk** × **A:** 1598 *gor-tyúk* (EWUng.) **J:** 'gyöngytyúk; egy fajta nagy testű tyúk | Perlhuhn; Art großleibiges Huhn' | **~lúd** × **A:** 1893 *gór-lúd* (MTsz. 1. *gór* a.) **J:** 'nagyobb fajta lúd | Art großleibige Gans' | ILYENÉK MÉG: **~lábú madár** 'egy fajta gázlómadár | Art Watvogel' (1807: Márton J.: MNSz.–NMSz.)

II. ~cső Δ **A:** 1836 *Górcső* (Szily: NyÚSz.) **J:** 'mikroszkóp | Mikroskop' | **~üveg** **A:** 1836 *gór-üveg* (TudGyűjt. 21/3: 106) **J:** 'nagyítóüveg | Lupe'

■ Összetételi előtag, azonos a népnyelvi **gór** szóval. | ⊕ A *gór* 'testes, nagy, hosszú; körbevágott' (1901: ÚMTsz.) ismeretlen eredetű. Az 1. csoportban az előtag a 'nagy, testes', a 2.-ban a 'magnagyobbító' jelentést képviseli. ☿ A 2. csoport tagjai tudatos szóalkotással keletkeztek a nyelvújítás korában.

📖 TESz. *gór*² a., *górcső* a.; EWUng. • Vö. *cső*, *kakas*, *lúd*, *tyúk*, *üveg*

gordon¹ × **A:** 1226 *Gordon* [HN.] (Wenzel: ÁÚO. 6: 433); 1257 *Gordun* [SZN.] (Wenzel: ÁÚO. 7: 470); 1456 k. *gordonkorokrol* (SermDom. 2: 558); 1577 *gardon* (KolGl.); 1668 *gurdallos* [sz.] (NySz.); 1734 *gurdolyban* (SzT.); 1759 *gurdinba* (OkISz.); 1762 *gurdályt* (SzT.); 1816 *Gurdé* (Gyarmathi: Voc. 98 [v: 106]); NYJ. *gordony* (MTsz.) **J:** 1. 1226 ? 'tüskés, bozotos növény; bogáncs | stachelige, buschige Pflanze; Distel' (↑), 1456 k. 'ua.' (↑); 2. 1226 ? 'bozotos, gáz terület | grasbewachsener, unwegetar Ort' (↑), 1577 'ua.' (↑); 3. 1949 'tüske | Stachel' (Nyr. 73: 381)

■ Jövevényszó, valószínűleg olasz (É.) eredetű. | ⊖ Ol. (fri.) *gárdón*, (svájci) *gardún*, (isztr.) *gárdo*, (R.) *cardon*, – ol. *cardo*, *cardone* 'bogáncs; vad articsóka; kártolóeszköz' [< lat. (vulg.), (k.) *cardo* 'bogáncs; vad articsóka' < lat. *carduus* 'ua.']. ⊗ Megfelelői: fr. *cardon* 'egy fajta hosszú levelű articsóka', (ófr.) *chardon*, *cardun* 'bogáncs'; prov. (óprov.) *cardon* 'ua.'; sp. *cardo* 'ua.'; stb. ⊕ A szó eleji zöngésedés esetleg a magyarban ment végbe; vö. →*gazdag*, →*guzsaly* stb. A szóvégi *n*, *ny* > *l*, *ly* hangváltozáshoz vö. →*fekély*, →*vőfély*. ⊗ Tisztázatlan idetartozásúak: *gurda*, *gurdal*, *gurdély* 'búvóhely, rejtékhely, szegényes kunyhó, viskó' (1516: OkISz.), valamint *berdő*, *berdő*, *bordó* 'üreges növény szár' (1790: MNy. 36: 200).

📖 MNy. 45: 193; TESz., *berdő* a. is; ÉFOu. 15: 243; EWUng. • Vö. *kartács*², *kártol*

gordon² Δ **A:** 1771 *gordon* hegedű (Nyr. 32: 92); 1771 *gordonyon* (NSz.); 1787 *Gardon* (NSz.); 1795 k. *gárdon* (NSz.); 1833 *Gordó* (Kassai: Gyökerész 2: 297) **J:** 1. 1771 'nagybögő | Baßgeige' (↑); 2. [jelzői értékben] 1796 'erős, mély durva <hang> | tief, rauh <Stimme>' (↑)

gordonka **A:** 1835 *gordonka* (Tzs. *Violoncello* a.) **J:** 'egy fajta vonóshangszer, cselló | Cello' **Sz:** ~s 1841 *gordonkás* (Athenaeum 1841. jún. 20.: 1162) | ~zik 1843 *gordonkázott* (Honderü 1843. szept. 30.: 414)

■ A szócsalád alapja, a **gordon** bizonytalan eredetű, talán olasz (É.) jövevényszó. | ⊖ Vö. ol. (giul.) *bordon*, (R.) *bordone*: 'a tamburinhoz hasonló, mély hangú hangszer; basszus' [onomatopoetikus eredetű]. Vö. még fr. *bourdon* 'zömmögés, dúdolás; mély hang'. ⊕ A származtatás fő nehézsége, hogy egy szó eleji ol. *b* > m. *g* hangváltozás nem magyarázható meg.

■ A **gordonka** származékszó. | ⊕ A *gordon*-ból jött létre kicsinyítő képzővel.

📖 Gáldi: Szótír. 25; TESz.; EWUng. • Vö. *burdó*

gordonka → *gordon*²

góré¹ × **A**: 1565 *goréba* (NySz.); 1686 *górihoz* [? ✎] (MonÍrók. 23: 419); 1818 *Góri-nak* (NSz.); 1819 *Góre* (SzT.); 1872 *koréba* (NépkGy. 1: 31) **J**: **1.** 1565 'magasan elhelyezett, őrhelyül szolgáló kis építmény; csőszkunyhó | kleiner Hochbau als Warte, Wachtposten; Feldhütte' (↑); **2.** 1587 ? 'könnyű kerti építmény; lugas | Lusthaus; Laube' (OkI Sz.), 1792 'ua.' (Baróti Szabó: KisdedSz.); **3.** 1757 'csöves kukorica tárolására használt, lécfalú építmény | Maisscheuer' (Balassa I.: Kukorica 266)

■ Ismeretlen eredetű. | (⊕) Jövevényszónak tűnik, habár nincsenek kimutatható megfelelői sem alakját, sem jelentéseit tekintve. Eredetileg valószínűleg egy katonai őrhelyül szolgáló, magasan fekvő deszkaépítményt jelölt. A ma is eleven 3. jelentés létrejöttét az magyarázza, hogy a csöves kukorica tárolására szolgáló szellős építmény is magasan, cölöplábazaton áll. (⊕) A → *filagória* szóból való magyarázata leginkább alaktani okok miatt kevésbé valószínű.

📖 Balassa I.: Kukorica 266; TESz.; NytudÉrt. 88: 39; EWUng.

góré² **A**: 1920 *Górénál* (Zolnay–Gedényi) **J**: **1.** 1920 ? 'üzletvezető (főleg a vendéglátóiparban) | Chef, Leiter (haupts. einer Gaststätte)' (↑), 1924 'ua.' (Szirmay: TolvSz.); **2.** 1920 ? 'főnök, elöljáró; munkavezető | Chef, Boß; Meister' (↑), 1926 'ua.' (Zolnay–Gedényi)

■ Cigány jövevényszó. | (⊖) Cig. (le.) *goro* 'földműves, paraszt, gazdálkodó', (ang.) *geero, gueri* 'ua.; a ház ura; nemcigány' [< óind *gaccha* 'család'; vö. még óind *gārhya* 'házi, ház-']. Vö. még cig. (h.) *górkinyeromnyi* 'gazdaasszony', *kherekhigori* 'háztulajdonos', *khángérokogóri* 'egyházgazda'. (⊕) A magyar forma a cigány szó vokatívuszi alakjának átvétele. (⊖) Tisztázatlan idetartozású a (N.), (R.) *góré* 'sovány; csupas; cigánygyerek' (1833: Kassai: Gyökerésző 2: 287), valamint az (argó) *gormi* 'tulajdonosnő' (1900: Jenő–Vető: TolvSz.).

📖 TESz.; EWUng.

gorilla **A**: 1856 *gorilla* (KMTTÉvJel. 1851–1856.: 41) **J**: **1.** 1856 'afrikai emberszabású majom | Gorilla' # (↑); **2.** 1964 '(polgári ruhás) testőr | Leibwächter in Zivil' (MNemzet 1964. okt. 16.: 2)

■ Nemzetközi szó. | (⊖) Ném. *Gorilla*; ang. *gorilla*; fr. *gorille*; stb.: 'gorilla'. Állattani műszóként a 19. sz.-ban a latinból terjedt el; vö. lat. (ú.) *gorilla* 'afrikai emberszabású majom' [< gör. *Γόριλλαι* [többes szám] 'afrikai, szőrös testű, emberszabású lények'; ennek forrása egy afrikai nyelv lehet]. (⇒⊕) A magyarba a természettudományi szakirodalom által a latinból vagy esetleg a német közvetítésével került át. (⊕) A 2. jelentés az argóból a bizalmas nyelvhasználatba áttért metafora a testőrök külseje és ereje alapján.

📖 TESz.; EWUng.

gornjik × **A**: 1658 *gornikok* (TelLev. 1: 144); 1679/ *Gornyikokat* (SzT.); 1882 *górnyak* (AkNyÉrt. 10/4: 21) **J**: **1.** 1658 'községi szolga, törvényszolga | Amtsdienner, Büttel' (↑); **2.** 1674 'erdőkerülő | Waldheger' (SzT.); **3.** 1679/ 'folyosó-, ill. mezőőr, csősz | Flur- bzw. Feldwächter' (↑)

■ Román jövevényszó. | (⊖) Rom. *gornic* 'erdőkerülő' [déli szláv eredetű; vö. szbhv. (N.), (R.) *gòrnîk* 'szőlőcsősz'; szln. *gornik* 'bányamester; szőlőműves'; stb.]. (⊕) A szó belseji m. *ny* román nyelvjárási ejtést tükröz. Az 1. és a 3. jelentés arra utal, hogy az erdőkerülőket rendőri, határőri és más közigazgatási feladatokkal is megbízták. (⊕) Erdélyi nyelvjárási szó.

goromba A: 1193 ? *Gorumbuca* [sz.] [HN.] (MNL (OL) Dl. 27); 1456 k. *goromba* (SermDom. 1: 479); 1624 *gromba* (NySz.) J: 1. 1456 k. 'műveletlen, tudatlan | ungebildet, unwissend' (↑); 2. 1510 'érdes, durva (tárgy, dolog) | rauh, grob (Gegenstand, Ding)' (MargL. 39); 3. 1667 'udvariatlan, modortalan (ember, viselkedés) | unhöflich, unartig (Mensch, Benehmen)' # (SzT.); 4. 1719 'kegyetlen | grausam' (NSz.); 5. 1760 'nagy; idomtalan | groß; formlos, plump' (NSz.); 6. 1906 'szigorú | streng' (NyF. 29: 30) Sz: ~s 1466 *Gorombas* [szn.] 'műveletlen, tudatlan | ungebildet, unwissend' (OkI Sz.) | ~skodik 1600 k. *Gorombaskodom* (BrassSzt. 16.) | **legorombít** 1873 lè *gorombitották* 'gorombán megszid | jn grob ausschimpfen' (Nyr. 2: 42)

■ Szláv jövevényszó. | (≡) Óe. szl. *grǫbъ*, -a, -o 'egyszerű, műveletlen, tudatlan'; szbhv. *grub*, -a, -o 'durva; modortalan'; szlk. *hrubý*, -á, -é 'vastag, nem finom; udvariatlan, modortalan; nagy'; or. *γρυβ(υῖ)*, -a, -o 'durva, érdes; udvariatlan, modortalan; hozzátétőleges, vázlatos'; stb. [indoeurópai eredetű; vö. ném. (ófn.) *krampf* 'görcs'; lett *grumbt* 'ráncossá válik'; stb.]. (Δ) A magyarba a szláv melléknév nőnemű (vagy semleges nemű) alakja került át. A szó belseji *m* vagy arra utal, hogy a szó még a 10. sz. vége előtt, vagy pedig egy bolgáros szláv nyelvváltozatból a 12. sz. végéig került a magyarba; vö. →*galamb*, →*gomba* stb. A 3–5. jelentések származhatnak az átadó nyelvből, de lehetnek belső fejlemények is. A 6. jelentés a magyarban keletkezett.

📖 Kniezsa: SzlJsz. 199; TESz.; EWUng. • Vö. *görbe*

gorond × A: 1330/ *Gorong* [HN.] (OkI Sz.); 1344 *Remethegorongia* [? d-j] [HN.] (OkI Sz.); 1346 *Gerend* [HN.] (OkI Sz. *gērēnda* a.); 1417/ *Hozywgorond* (OkI Sz.); 1423 k. *gorovnga* [□] (MNy. 77: 508); 1792 *gerindre* (NSz.); 1833 *Girind* (Kassai: Gyökerésző 2: 285); NYJ. *geréndēs* [sz.] (Nyr. 39: 188); *goronc*, *görönd* (MTsz.); *gorony* (Nyr. 40: 169) J: 1. 1330/ 'földhát, dombhát; sziget, félsziget a mocsárban | Anhöhe, Hügel; Halbinsel im Sumpf' (↑); 2. 1833 'mezsgye | Feldrain' (↑)

■ Jövevényszó egy nyugati szláv vagy keleti szláv nyelvből. | (≡) Szlk. (N.) *hrud*, *hrud'* 'göröngy, rög'; le. (N.), (R.) *grād* 'mocsaras réten emelkedő halom, földdomborulat; erdővel borított kiemelkedés'; f.-or. *γρυδ* 'domb, halom; kiszáradt völgy, aszó'; ukr. (N.) *γρυδ* 'kiemelkedés, domb'; stb. [indoeurópai eredetű; vö. gör. *βρένθος* 'büszkeség, gög'; lat. *grandis* 'nagy; fenséges, magasztos, jelentős'; stb.]. Vö. még blg. *γρυδ*; szbhv. *grudi* [többes szám]; or. *γρυδς*; stb.: 'női mell, kebel'. (Δ) A szó belseji *n* vagy arra utal, hogy a szó még a 10. sz. vége előtt, vagy pedig egy bolgáros szláv nyelvváltozatból a 12. sz. végéig került a magyarba; vö. →*abroncs*, →*bolond* stb. A *gerend* típusú változatok hangrendi átcsapással keletkeztek. A *gorongya* változat szóvégi *a*-ja elhomályosult birtokos személyjel; vö. *doha* (→*doh*), →*moha* stb. A *goronc* változat a →*gerinc* hatását tükrözi. (⊙) A szó leginkább a dunántúli és az északkelet-magyarországi nyelvjárásokban él.

📖 Nytud. 3: 3; Kniezsa: SzlJsz. 646; TESz.; EWUng.; H.Tóth-Eml. 383 • Vö. *grandiózus*

góstyán † A: 1575 *góstyánokat* (NySz.); 1792 *Gofztány* (Baróti Szabó: KisdédSz.) J: 'aranszemcse | Goldkörnchen'

■ Német (baj.-osztr.) jövevényszó. | (≡) Ném. (baj.-osztr.), (h. baj.-osztr.) *goltstān* 'drágakő, amely aranynak látszik', (kor. úfn.) *goltstein* 'ua.' [< ném. *Gold* 'arany' + *Stein* 'kő']. (Δ) A magyarba átkerült alakja **gócsstán* lehetett. A *stány* végződéshez vö. →*borostyán*².

gót A: 1351/ ? *Gwoth* [SZN.] (AnjOkm. 4: 534); 1358 ? *Goth* [SZN.] (AnjOkm. 4: 534); 1527 *gottos* (ÉrdyK. 359); 1575 *Gothufoc* (Heltai: Krón. 1b); 1786 *Gótus* (NSz.); 1813 *Góthfal* (Mondolat 65) **J:** <FN> 1351/ ? 'egy népvándorlás kori germán néphez tartozó ember | Gote' (AnjOkm. 4: 534), 1527 'ua.' (AnjOkm. 4: 534) | <MN> **1.** 1358 ? 'a gótokkal kapcsolatos, rájuk vonatkozó | die Goten betreffend, gotisch' (AnjOkm. 4: 534), 1575 'ua.' (Heltai: Krón. 10b); **2.** 1790/ 'szögletes törésű <betű>; evvel a betűtípussal írt <írás, (fel)irat> | eckig, gebrochen <Buchstabe>; mit gotischen Buchstaben <Schrift>' (NSz.); **3.** 1793 'gótikus <stílus, műalkotás> | gotisch <Stil, Kunstwerk>' (NSz.)

■ Latin jövevénytyszó. | (≡) Lat. *Gothus, Gothi* [többes szám], (k.), (h.) *Gotthi* [többes szám] 'egy népvándorlás kori germán néphez tartozó ember' [< gót *Gut-piuda* 'a gótok népe']. (≈) Megfelelői: ném. *Gote*; fr. *Goth*; stb.: 'gót ember, nép'. (△) A régi *gótus* változat szóvégi *s*-éhez vö. →*ámbitus*, →*glóbus* stb. A gót alakhoz vö. →*dán*.

EtSz. *dák* a.; MNy. 36: 153; TESz.; EWUng. • Vö. *gótikus*

gótika → *gótikus*

gótikus A: 1790 *Gotticus* (NSz.); 1802/ *gothicus* (I.OK. 30: 258); 1898 *gótikus* (NSz.) **J:** **1.** 1790 'gót betűkből álló <írásmód> | gotisch <Schriftart>' (↑); **2.** 1802/ ? 'csúcsíves <stílus, műalkotás> | gotisch <Stil, Kunstwerk>' (↑), 1898 'ua.' (↑)

gótika A: 1798/ *Gothika* (NSz.); 1876 *gótikának* (NSz.) **J:** <MN> 1798/ 'gótikus, a gótikára jellemző <stílus, műalkotás> | gotisch <Stil, Kunstwerk>' (↑) | <FN> 1876 'csúcsíves stílus | Gotik' (↑)

■ Nemzetközi szók. | (≡) Ném. *gotisch*; ang. *Gothic*; fr. *gothique*; ol. *gotico*; stb.: 'gót, gótikus <a gótokkal kapcsolatos, rájuk vonatkozó; egy fajta „gót betűs“ írásmód is>; – vö. még lat. (k.) *Gothicus* 'gót, gótikus' [< lat. *Gothi* [többes szám] 'a gótok'; vö. →*gót*] | ném. *Gotik*; ang. *Gothic*; fr. (*style*) *gothique*; ol. (*arte*) *gotica*: 'gótika'. A megnevezések onnan erednek, hogy az építészeti stílust és a fraktúrának nevezett (szögletes) írásmódot a gótoknak tulajdonították. (⇒△) A magyarba mindkét szó német és francia közvetítéssel került, latinosított szóvéggel. (⊙) Művészettörténeti és tipográfiai szakszók.

TESz.; EWUng. • Vö. *gót*

göb × A: 1724 *Göbkötők* (NSz.) **J:** **1.** 1724 'gomb <a ruhán> | Knopf am Kleide' (↑); **2.** 1790/ 'púp; csomó, daganat | Buckel; Knoten, Beule' (↑)

■ Bizonytalan eredetű, esetleg onomatopoetikus eredetű. | (△) A palatoveláris párhuzamosság a →*gomb*, →*gombolyít*, →*gomolyít*, →*gubó* stb. szórokonságához tartozhat és a szóhasadással párhuzamosan keletkezett →*gömb* megfelelője. Feltehetőleg sokkal korábbi mint azt az adatok igazolják. (△) Finnugor magyarázata, ill. a →*bog*-gal való összefüggése kevésbé valószínű.

TESz.; EWUng. • Vö. *gomb*, *gombolyít*, *gomolyít*, *göbe*¹, *göbörcsös*, *gömb*, *gubó*

göbe¹ **A:** 1138/ ? *Gube* [SZN.] (MNy. 32: 132); 1690 *göbe* (Radvánszky: Csal. 2: 400) **J:** <FN> 1690 'koca | Sau' (↑) | <MN> **1.** 1901 'otromba testű | ungeschlacht' (NyK. 31: 408); **2.**

1901 'ostoba | albern' (NyK. 31: 408)

■ Származékszó, kialakulásmódja azonban bizonytalan. | (△) A palatoveláris párhuzamosság alapján a →*gomb*, →*gombolyít*, →*guba*¹, →*guba*², →*gubacs* stb. szórokonságához tartozik. Az alapszó egy eredeti ('kerek, gömbölyű; kerekded, gömbölyded, kerekedik, gömbölyödik' jelentésű) igenévszó lehetett; vö. →*göb*, →*gömb*. A szóvég folyamatos melléknévi igenév képző vagy -e kicsinyítő képző; az alaktanához vö. →*csörge*, →*penge*, ill. →*csibe*, →*pizse* stb. Ha eredetileg folyamatos melléknévi igenév volt, akkor főnevesülésen ment keresztül.

📖 StSl. 12: 46; TESz.; EWUng. • Vö. *gomb*, *gombolyag*, *göb*, *gömb*, *guba*¹, *guba*², *gubacs*

göbe² × A: 1717 e./ *göbébe* (NySz.); 1736 *gübeczekben* [sz.] (SzT.); 1767 *Gübü* (MNY. 70: 42); 1787 *göbékbe* (NSz.); 1799 *Göbü* (NSz.); 1839 *göböbe* (NSz.); NYJ. *böge* (MTsz. *göbe* a.)
J: 1. 1717 e./ 'folyó medrében levő gödör | Grube im Flußbett' (↑); 2. 1717 e./ 'örvény | Wasserwirbel' (↑); 3. 1787 'sárral, vízzel telt gödör; pocsolya | mit Schlamm und Wasser gefüllte Grube; Lache' (↑)

■ Fiktív töből keletkezett származékszó szófajváltásával jött létre. | (△) Folyamatos melléknévi igenév főnevesüléséből keletkezett egy -e képzővel; vö. →*cinege*, →*penge* stb. A hangutánzó-hangfestő tő a (N.) *göbben* 'csobbanva, fröcskölve alámerül' (1832: NSz.) tövével azonos. Erre az azonosságra utal a *göbbenő* 'gödör a folyómederben' (1767: SzT.) szó is, amely a *göbben* ige folyamatos melléknévi igenevéből főnevesült. Az ige a →*dübög* szócsaládjával függ össze. A *göbe*² távoli összefüggésben áll a →*gübü* szóval is, köztük valójában szóhasadás történt.

📖 MNY. 11: 16; TESz.; MNY. 64: 141; EWUng. • Vö. *dübög*, *gübü*, *köpec*

göbölly × A: 1400 ? *Gewbol* [szN.] (HOkm. 329); 1585 *Göbölly* (Cal. 185); 1638 *Geöbeölly* marháknak (SzT.); 1693/ *göbölly* (NySz.); 1790 *Göbölly* (NSz.); 1801 *Göböjök* (NSz.); NYJ. *göbbölly* (ÚMTsz.) J: 1. 1585 'hízlalásra fogott szarvasmarha, ritkán juh | Mastvieh, selten Mastschaf' (↑); 2. 1695/ 'hízlalt szarvasmarhából álló gulya | Mastviehherde' (NySz.)

■ Származékszó, keletkezés módja azonban bizonytalan. | (△) Az alapszó eredetileg egy igenévszó lehetett ('kerek, gömbölyű; kikerekedik, gömbölyödik' jelentéssel), amelynek névszói értékű tagja a →*gömb*; vö. még →*gömbölyű*. Végződése denominális vagy deverbális -ly névszóképző; az alaktanához vö. *zugoly* (→*zug*), ill. →*fogoly*¹. Az 1. jelentéshez vö. →*göbe*; a 2. jelentéshez vö. →*gulya*.

📖 StSl. 12: 46; TESz.; EWUng. • Vö. *gömb*, *gömbölyű*

göbörcs → *göbörcsös*

göbörcsös × A: 1785 *göbörcsös* (NSz.) J: 1. 1785 'csomós; egyenetlen | knotig; uneben' (↑); 2. 1786 'göröngyös | schollig' (NSz.)

göbörcs × A: 1783 *Göbörcs* (Nyr. 2: 373); 1891 *göbörcz* (NSz.) J: 'göröngy; egyenetlenség | Scholle; Unebenheit'

■ Valószínűleg a szócsalád alapja, a **göbörcs** relatív fiktív töből keletkezett származékszó. | (△) A relatív tő -r gyakorító képzővel keletkezett egy eredeti igenévszó igei realizációjából, amelynek névszói értékű tagja a →*göb*. A szóvég -cs névszóképző; vö. *habarcs* (→*habar*). – Noha a szótörténet nem utal arra, a *göbörcsös* valószínűleg a *göbörcs* szó melléknévképzős

származéka; vö. →*göcsörtös*. (A) Az értelmezés, miszerint a *göbör*cs a *göbör*csös-ből elvonással keletkezett, nem meggyőző.

TESz.; EWUng. • Vö. *göb*

göcsört → *göcsörtös*

göcsörtös **A:** 1763 *götsörtös* (NSz.) **J:** 1. 1763 'csomós; egyenetlen | knotig; uneben' (↑); 2. 1792 'göröngyös, hepehupás | schollig' (NySz.)

göcsört × **A:** 1838 *Göcsört* (Tsz.) **J:** 'göröngy | Scholle'

■ A szócsalád alapja, a ***göcsört*** relatív fiktív töből keletkezett származékszó. | (A) A relatív tö a *göcs* (→*gör*cs) szóból keletkezett -*r* igeképzővel. A tö a *göcsöre* 'sovány; egyenetlen, nem sima' (1808: Sándor I.: Toldalék), a *göcsörít* 'elgörbít, meggörbít, zsugorít' (1864: CzF.), a *göcsörödik* 'görnyedtté, zsugorodottá, sovánnyá válik' (1864: CzF.) szavakkal azonos. A *göcsört* szóvége -*t* névszóképző.

■ A ***göcsörtös*** származékszó. | (A) A *göcsört*-ből keletkezett melléknévképzővel.

■ A SZÓCSALÁDHOZ MÉG | (A) A magyarázat, miszerint a *göcsört* a *göcsörtös*-ből való elvonás lenne, kevésbé valószínű.

TESz.; EWUng. • Vö. *gör*cs

gödény **A:** 1138/ *Guden* [szn.] (MNY. 32: 132); 1198 *Geuden* [szn.] (MNL (OL) DL. 40001); 1414 *Gewdynhaza* [HN.] (OkISz.); 1620 *gödenyek* (MNY. 69: 364); 1800 *Gördöny* (Márton J.: MNSz.–NMSz.); NYJ. *gödinyre* (ÚMTsz.) **J:** 1. 1138/ ? 'pelikán | Pelikan' (↑), 1620 'ua.' (↑); 2. 1643 'sirály | Möwe' (Comenius: Jan. 30); 3. 1749 'kócsag | Reiher' (NySz.); 4. [*iszik, mint a ~*] 1781 'állandósult szókapcsolatokban:) sokat ivó ember | Trunkenbold; Vielfraß' (NSz.)

■ Valószínűleg jövevényszó egy ótörök nyelvből. | (E) Jak. *kütän* 'egy fajta daru nagyságú szárazföldi madár'; csag. *gotan* 'pelikán'; ujb. (mod.) *godan* 'hattyú'; stb. Megfelelői megvannak a mongolban és a mandzsu-tunguzban. (A) A magyarba átkerült alakja: **kütän*, esetleg **küdän* lehetett. A magyarba egy, a törökben mára ritkának számító palatális változat kerülhetett átvételre. – A szó eleji török *k* > m. *g* hangváltozáshoz vö. →*görény*, →*güzü*. A 4. jelentés mint az 1. jelentés alapján létrejött metafora, egy beszédfordulat komplex jelentését tükrözi: 'elnyel, vedel mint a lyuk' (tkp. 'pelikán'). (C) Állattani műszó.

■ MNY. 3: 161; NyK. 49: 199; TESz.; Kiss J.: Mad. 56; MNYTK. 183: 360; EWUng. • Vö. *hattyú*, *kárókatona*

gödölye **A:** 1349 ? *Gudullew* [HN.] (FNESz. *Gödöllő* a.); 1467 ? *Gedele* [HN.] (Csánki: TörtFöldr. 1: 28); 1519 *ghedelethwl*, *ghedpleth*, *kewdölet* (JordK. 436, 59, 339); 1525 k. *Gewdewle* (Gl.); 1536 *Gedeleyerewl* (NySz.); 1562 *gödöllyet* (NySz.); 1563 *Gödelő* [✍] (ItK. 1: 163); 1577 k. *gédélyet* (OrvK. 420); 1582 *gedelle* (NySz.); 1641 *Gedelyó* (MNY. 80: 128) **J:** 'kecskegida; kisebb tesű kérődzők (pl. zerge, őz, juh) kicsinye: gida, bárány | Kitzlein; Kitz; Lamm'

■ Származékszó. | (A) Ugyanebből az alapszóból mint a →*gida*, -*l* > -*ly* kicsinyítő képzővel (vö. →*fogoly*², →*személy* stb.) + -*e*. (A) Németből való származtatása kevésbé valószínű.

NytudÉrt. 1: 19; TESz.; EWUng. • Vö. *dédelget*, *gida*

gödör [4] **A:** 1251 *Gudurfeu* [HN.] (Oklsz.); 1254/ *Hologusgudur* (Oklsz.); 1273 *zumdgudru* (Oklsz.); 1367 *Gewder* [HN.] (Oklsz.); 1385 *Geudeur* (Oklsz.); 1420 *hazugagedre* (Oklsz.); 1512 *Gwdor* [SZN.] (MNY. 71: 117); 1832 *ködör* (NSz.); NYJ. *gëdër, gëdér* (ÚMTsz.) **J:** 1. 1251 'völgy; teknő, mélyedés | Tal; Mulde' # (↑); 2. 1566 'nagy lyuk | großes Loch' # (NySz.); 3. 1777 'sír | Grab' (NSz.) **Sz:** **gödrös** 1611 *Gödrös* (Szenczi Molnár: Dict.)

■ Ismeretlen eredetű. | ⊕ A 3. jelentése metafora a 2. jelentésből. ⊖ A *gidres-gödrös* 'gödrökkel teli, göröngyös, hepehupás' (1858: NSz.) ikerszó játszi szóalkotással keletkezett a *gödrös* származékszóból.

📖 TESz., *gidres-gödrös* a. is; EWUng.

góg → **gőgös**

gögicsél **A:** 1708 *Gögitsélek* (Pápai Páriz: Dict. *Lallo* a.); 1807 *gögitselő* [sz.] (NSz.); 1808 *Gögétselni* [sz.] (Sándor I.: Toldalék); NYJ. *gögicél* (ÚMTsz.) **J:** 'kisgyermek:} gagyog | lallen' #

■ Származékszó. | ⊕ Az alapszó egy eredeti igenévszó igei értékű tagja lehetett 'lárma, kiáltás; rikolt, vijjog <madár>' jelentéssel, amelynek névszói értékű tagja a → *gég*. Ennek az igenévszónak a veláris változatához vö. → *gágog*. A szóvég *-csél* gyakorító képző; az alaktanához vö. *egercsél* (→ *eger*); vö. még → *szürcsöl*. A szó a kisgyermekes gagyogására, gögicsélésére utal.

📖 Horger: MSzav. 39; TESz.; Benkő: FiktI. 112; EWUng. • Vö. *gágog*, *gég*

gögös **A:** 1219/ ? *Gugus* [SZN.] (VárReg. 8.); 1224 ? *Guegus* [SZN.] (Oklsz.); 1377 ? *Gegus* [SZN.] (Oklsz.); 1388–1393 *Gegesfalua* [HN.] (Csánki: TörtFöldr. 2: 38); 1456 k. *gegesek* (SermDom. 1: 213); 1470 *Gwgeoffeleth* (SermDom. 2: 214); 1489 ? *Gevges* [SZN.] (Oklsz.); 1495 e. *gogps* (GuaryK. 27); NYJ. *gögös* (ÚMTsz.) **J:** 1. 1219/ ? 'kevély, büszke | hochmütig, aufgeblasen' # (↑), 1456 k. 'ua.' (↑); 2. 1219/ ? 'kiálló gégejű | von großem Kehlkopf, mit vorspringendem Adamsapfel' (↑), 1864 'ua.' (CzF.) **Sz:** ~**ség** 1456 k. *Gegesfegnek* (SermDom. 1: 294)

góg **A:** 1456 k. *gegheth* (SermDom. 2: 214); 1470 *gegw* (SermDom. 2: 252); 1566 *gögelködni* [sz.] (NySz.) **J:** 'önhittség, büszkeség, döllyf | Hochmut, Stolz' # **Sz:** ~**ség** 1456 k. *geghsegh* (SermDom. 1: 194)

■ Valószínűleg a szócsalád alapja, a **gögös** származékszó. | ⊕ A → *gég* ~ *góg* 'gége(fő)' szóból keletkezett -s melléknévképzővel. A megnevezés arra utalhatott, hogy az elbizakodott, gögös ember többnyire magasra tartott fejjel jár, úgy, hogy a gégeje kiáll.

■ A **góg** elvonás. | ⊕ Feltehetőleg elvonással keletkezett a *gögös*-ből. Alaktani okok miatt azonban az sem zárható ki, hogy a *góg* szóhasadással keletkezett a → *gég*-ből. A szóhasadáshoz vö. esetleg *gögeséggel* 'felfújt, nagy beggyel v. büszkén, döllyfösen' (1566: NySz.).

📖 Horger: MSzav. 65; TESz.; EWUng. • Vö. *gágog*, *gég*

gölödény × **A:** 1684 *kölödörrel* (Magyary-Kossa: OrvEml. 2: 64); 1708 *Kölödör* (Pápai Páriz: Dict. *Tüçetum* a.); 1763 *klödör* (NySz. *Klödör* a.); 1767 *Kölödörök* (Pápai Páriz–Bod:

Dict.); 1784 *gölödör* (Baróti Szabó: KisdedSz. 45); 1838 *Gölödény* (Tzs.); 1838 *gölödin* (Tsz.); NYJ. *gödőlény* (MTsz.); *güllödör* (ÚMTsz.) **J:** 'gombóc (étel) | Kloß (Speise)'

■ Jövevényszó, valószínűleg német (f.-ném.) eredetű. | (≡) Ném. (f.-ném.) *knödel* 'gombóc (étel)', (baj.-osztr.) *knédli* 'ua.', (T.) *knöllen* 'nudli (tészta)', – ném. *Knödel* 'gombóc (étel)' [germán eredetű; vö. ang. *knot* 'csomó, bog, göb'; izl. *hnútr* 'duzzanat, daganat'; stb.]. (≈) Megfelelői: szbhv. *knedla*; cseh *knedlík*; le. *knedel*; stb. 'gombóc'. (△) Az egyes változatok szövégi *r*, ill. *n* ~ *ny* hangjának keletkezése tisztázatlan. (⊖) Ugyanebből az etimonból: *knédli* 'ua.' (1972: ÉKsz.), amely a magyarba a csehből került át.

📖 Nyr. 67: 135; TESz.; EWUng. • Vö. *kanóc*

gölye Δ **A:** 1604 *göllie* (SzT.); 1632 *Golie* (MNY. 80: 128); 1637 *geölye* (Oklsz.); 1716 *gönnýék* (SzT.); 1717 *Gönnne* (SzT.); 1723 *könnye* (SzT.); 1744 *Gője* Sertes (SzT.); 1767 *Gönye* [o: *Gönye*] (Pápai Páriz–Bod: Dict. *Porca* a.); 1768 *Göne* Süldök (SzT.) **J:** 'koca | Sau'

■ Ismeretlen eredetű. | (△) A szó belseji *ly* elsődlegesnek látszik; a *ly* > *ny* > *n* hangváltozáshoz vö. →*lapály*, →*sármány* stb. (⊖) Tisztázatlan idetartozású: (N.) *gőge* 'koca' (TESz.).

📖 TESz.; EWUng.

gömb **A:** 1476 ? *Ghembes* [SZ.] [SZN.] (Fekete Nagy: Trencsén 254); 1571 *Kómbóf* [sz.] (MNY. 61: 473); 1699 *gömbök* (MNY. 24: 106) **J:** 1. 1571 'golyó alakú tárgy | Kugel' # (↑); 2. 1699 'gomb (a ruhán) | Knopf (am Kleide)' (↑); 3. 1780 'labda (játékszer) | Ball (Spielzeug)' (NyF. 14: 25); 4. 1780 'gombolyag | Knäuel' (NyF. 14: 25)

■ Bizonytalan, esetleg onomatopoetikus eredetű. | (△) Egy eredeti igenévszó névszói értékű tagja lehetett, amelynek jelentése 'kerek, gömbölyű; kikerekedik, gömbölyödik' lehetett. A →*gombolyít*, →*gomolyít*, →*göb*, →*gümő* stb. szórokonságához tartozik. A *gömb* és →*gomb* tulajdonképpen egymás, szóhasadás útján, párhuzamosan keletkezett megfelelői. Az *m* ~ *b* váltakozáshoz vö. *guba*¹, *guba*², →*gumó* stb. (△) Finnugor magyarázata, ill. a →*bog*-gal való összefüggése téves.

📖 Nyr. 31: 509; MNY. 57: 302; TESz.; EWUng. • Vö. *gomb*, *gombolyag*, *gomolyít*, *göb*, *göbe*¹, *göboly*, *gömböc*, *gömbölyű*, *göngyölít*, *gubbaszkodik*, *gümő*, *lég-*

gömböc × **A:** 1351 ? *Gunbuch* [SZN.] (MNY. 10: 79); 1422 *Gembech* [SZN.] (Oklsz.); 1479 *gewmbetz* (NyírkGl.); 1577 *gömböcz* (KolGl.); 1788 *gömbötztöt* (NSz.); NYJ. *dömböc*, *gömbéc*, *gömbic* (ÚMTsz.) **J:** 1. 1351 ? 'gömbölyű, alacsony termetű ember | Dickerchen' (↑), 1838 'ua.' (Tzs.); 2. 1479 'disznósajt; véreshurka töltelékével töltött disznógyomor | Preßkopf; Art Blutwurst' (↑); 3. 1655 'has | Bauch' (NySz.); 4. 1787 'vakbél | Blidarm' (NSz.); 5. 1788 'gombóc | Klößchen (Speise)' (↑)

■ Származékszó. | (△) A →*gömb* 'gömbölyű, golyó alakú tárgy' szóból keletkezett -c kicsinyítő képzővel. Ez a →*gombóc* palatális párhuzamos alakja. A 2. jelentés lehetett az eredeti; az 1., 3–5. jelentések ebből, részben tréfás metonímiával keletkeztek. (⊖) Ugyanebből az alapszóból -ő kicsinyítő képzővel: *gömbő* 'bendő, gyomor' (1838: Tsz.). (△) Az értelmezés, miszerint fiktív töből keletkezett származékszó lenne, téves.

📖 Nyr. 31: 509; MNY. 24: 105; TESz.; EWUng. • Vö. *gombóc*, *gömb*

gömbölyeg → gömbölyű

gömbölyget → gömbölyű

gömbölyít → gömbölyű

gömbölyödik → gömbölyű

gömbölyű A: 1529 e. *gombprot* (VirgK. 103); 1536 *gewmbely* (NySz.); 1546/ *gömböllyes* [sz.] (HoffgreffÉn. b3b); 1550 k. *ghembelye*, *ghembelyo* (KolGl.); 1560 *geómbelew* (SzT.); 1748 *gömbölű* (NSz.); 1766 *gömböllyü* (NSz.); 1773 *gömbölyü* (SzT.); 1791 *gömböjü* (NSz.) **J:** <FN> 1529 e. 'golyó | Kugel' (↑) | <MN> **1.** 1536 'gömb (v. henger) alakú; kerek | kugel-, walzenförmig; rund' # (↑); **2.** 1550 k. 'gömbölyded; kövérkés | rundlich; dicklich' (↑); **3.** 1709/ 'rövid, egyenes (válasz) | rund, unumwunden (Antwort)' (NSz.)

gömbölyeg × **A:** 1529 e. *gombpöleg* (VirgK. 103); 1546 *gömbölyeg* [✓] (RMKT. 2: 352); 1560 k. *geombeoligh* (GyöngySzt. 4668.); 1578 *gömbölyög* (NySz.); 1585 *Gömbelig* (Cal. 929); 1594 *Gembelyek* (SzT.); 1673 *Gömböllyég* (NySz.); 1753 *gömbölleg* (NSz.); 1767 *Gömbölyegség* [sz.] (Pápai Páriz–Bod: Dict. *Rötunditas* a.); 1790 *gömbejagségük* [sz.] (NSz.) **J:** <FN> **1.** 1529 e. 'gombolyag; golyó | Knäuel; Kugel' (↑); **2.** 1838 'gombóc (étel) | Kloß (Speise)' (Tsz.) | <MN> 'gömbölyű | kugelförmig, kugelrund'

gömbölyget **A:** 1569 *kömbölgetyk* öszve (Magyary-Kossa: OrvEml. 2: 278); 1577 k. *geombeolýgefd* [*gömbölyget* □] (OrvK. 38); 1578 öszue *gömbörgeti* (Bornemisza: ÖrdKis. 131); 1585 öszue *gömbölgetóm* (Cal. 536) **J:** 'kerekre formál, gömbölyűre csinál vmit | rund machen'

gömbölyít **A:** 1577 k. *gömbélyich* megh [*gömbölít* □] (OrvK. 196); 1585 meg *gömbelytem* (Cal. 929); 1595 *Geümbeülitanni* [sz.] (Ver. 5.); 1604 *Gömbölyitem* (Szenczi Molnár: Dict.) **J:** 'kerekre formál, gömbölyűre csinál vmit | rund machen' #

gömbölyödik **A:** 1592 egybe *gömbellyedet* [sz.] (NySz.); 1766 *gömbölyedik* [▽] (NSz.); 1808 *Gömbölyödni* [sz.] (Sándor I.: Toldalék); 1817 *gömbölödött* [sz.] (NSz.) **J:** 'gömbölyűvé, kerekké válik, kikerekedik | sich runden, rund werden' #

■ Származékszó egy relatív fiktív töből. | (△) A relatív tö -l gyakorító képzővel keletkezett; az *l ~ r* hangcseréhez vö. →*csülök*, →*göngyölít* stb. Az abszolút tö ('kerekít, gömbölyít; kerek, gömbölyű' jelentéssel) egy eredeti igenévszó igei értékű tagja lehetett, amelynek névszói értékű tagja a →*gömb*. A szóvég -ű (folyamatos) melléknévi igenévképző, -g deverbális névszóképző, ill. különféle igeképzők. A *gömbölyű* eredetileg egy folyamatos melléknévi igenév volt, azonban nagyon korán főnévvé is vált. (⊖) Idetartozik: *gömböly* 'gömbölyű, kerek; gömb, golyó' (1763: NSz.); a szócsalád tagjaiból lett elvonva tudatos szóalkotással. – Idetartozik még: *gömbölyded* 'kerekded, lekerekített' (1838: Tzs.), származékszó a *gömböly*-ből. (⌘) Az utóbbi kettő nyelvjárási szóalkotás.

📖 Nyr. 40: 297; TESz.; EWUng. • Vö. *gombolyag*, *gomolyít*, *göboly*, *gömb*

gönc → göncöl

göncöl Δ A: 1815/ *Gönczöl* (Kreszn.) J: 'nyom, présel, szorít; (össze)gyűr | pressen; zerknittern'

gönc A: 1833 *gönczök* (NSz.) J: 'egymásra hányt v. batyuba kötött ruhanemű, rongy; viseltes, elnyűtt ruhadarab | Bündel abgetragener Kleiderstücke; abgetragenes Kleid'

■ A szócsalád alapja, **göncöl** származékszó egy fiktív töből. | ⊕ A szótő a →*göngyölit* szócsalád tövével lehetett azonos. A szóvég gyakorító képző.

■ A **gönc** elvonás. | ⊕ A *göncöl*-ből lett elvonva.

▣ A SZÓCSALÁDHOZ MÉG | ⊕ A *göncöl* kapcsolata a *döncöl* (→*dönt*) szóval nem meggyőző.

📖 TESz. *gönc* a.; EWUng. • Vö. *göngyölit*

göncölszekér → *göncölszekere*

göncölszekere × A: 1560 k. *kenchel zekere* (GyöngySzt. 1892.); 1572 *kenchöl zekere* (MNY. 26: 229); 1577 *Göntsön szekere* (KolGl.); 1585 *Gönczöl szekere* (Cal. 284); 1604 *köntzöl fzekere* (Szenczi Molnár: Dict. *Arctóphylax* a.); 1754 *Göntzi-szekerét* (NSz.); 1770/ *gönczörszekere* (NSz.); NYJ. *Bencer szekere*, *Demsze szekere*, *Göncö szekere* (Nyr. 81: 460) J: 'Nagy és Kis Medve csillagkép, Göncölszekér | Großer und Kleiner Bär, Himmelswagen'

göncölszekér A: 1790 *Göntzöl-szekérnek* (NSz.); NYJ. *döncöl-szekér* (MTsz.); *döncönszekér* (ÚMTsz.); *küncöszeker* (Nyatl.) J: 'Nagy és Kis Medve csillagkép, Göncölszekér | Großer und Kleiner Bär, Himmelswagen'

■ Összetett szó. | ⊕ A *Göncöl* [SZN.] + →*szekér* szavakból E/3. személyű -e birtokos személyjellel keletkezett; birtokosi alárendeléssel, ill. →*szekér* szóval, jelöletlen birtokosi alárendeléssel. A *göncöl* (*Guncil* [SZN.] (1200 k.: An. 57.); *Guncheel* [HN.] (1296/: Györffy: ÁMTF. 1: 310); *Kunchul* [SZN.] (1355: OklSz.)) a ném. *Künzel* ~ *Günzel* [SZN.] -re megy vissza (amely *Konrad* [SZN.] becézése). A megnevezés alapja tisztázatlan. Egyes változatok hangtani, ill. népetimológiai fejlődéssel keletkeztek. ⊖ Egyéb megnevezések: *Szent Péter szekere* (1564: AkNyÉrt. 26/8: 8); (N.) *Csiki szekere*, *Isten szekere*, *Jancsi szekere*; stb.: 'Göncölszekér' (Nyr. 81: 460). Hasonló szemlélethez vö. ang. *Charles's Wain*; fr. *le Chariot du roi David*; stb.: 'ua.'. – Korábbi megnevezés: *zeker hug* 'szekércsillag' (1405 k.: SchlSzj. 70.) (összetétel a →*szekér* + →*húgy*² szavakból). ⊕ Az értelmezés, miszerint német példa alapján keletkezett részfordítás lenne, kevésbé valószínű.

📖 TESz.; MNYTK. 124: 69; Mollay: NMÉr.; EWUng. • Vö. *konchal*, *szekér*

göndör A: 1341 ? *Gender* [SZN.] (OklSz.); 1350 ? *Gundur* [SZN.] (MNY. 63: 366); 1770 *göndör* (MNY. 60: 228); 1786 *köndör* (MNY. 60: 367); NYJ. *gëndör* (Nyr. 43: 162); *göngyör* (ÚMTsz.) J: <MN> 1341 ? 'csigásan csavarodó {haj(ú), szőr(ü)} | kraus(haarig)' # (↑), 1770 'ua.' (↑) | <FN> 1960 'mangalica | ungarisches Fettschwein, Mangalitza' (MNY. 6: 134) Sz: ~**ít** 1775 *göndörítve* [sz.] (MNY. 70: 225) | ~**ödik** 1802 *Göndörödött* [sz.] (NSz.)

■ Hangrendi átcsapással keletkezett. | ⊕ A *gondor* ~ *kondor* szóból a jelölt tulajdonság mérsékeltebb fokának kifejezésére; vö. →*tömpe*. A főnévi jelentés a mangalica göndör szőrével magyarázható.

📖 Horger: MSzav. 108; TESz.; EWUng. • Vö. *kondor*

göngyöl → *göngyölit*

göngyöleg → göngyölít

göngyölget → göngyölít

göngyölít A: 1416 u.² *gongoreituën* [sz.] (MünchK. 106vb); 1529 e. *gwngwnligete* [ʔ ɔ: *gwngwlitgete*] [sz.] (VirgK. 31); 1808 *Göngyölíteni* [sz.] (Sándor I.: Toldalék *Göngyölgetni* a.) J: 'összeteker, felteker, összecsavar, becsavar | zusammenrollen, einrollen' #

göngyöleg A: 1529 e. *gwngeliek* (VirgK. 31); 1808 *göngyölög* (NSz.); 1825 *Göngyöleg* (NSz.); 1838 *gyöngyölegekben* (NSz.); 1864 *göngyölék* (CzF.) J: 1. 1529 e. 'összegöngyölt csomó | Ballen, Bündel' # (↑); 2. 1838 'csomagolt áru burkolata | Verpackung' (↑)

göngyölget A: 1529 e. *gongórgete* (VirgK. 103); 1796 *göngyölget* (NSz.); 1845 *göngyelgetve* [sz.] (NSz.) J: 'felteker, felcsavar, (fel)göngyölít | rollen, einrollen'

göngyöl A: 1782 *göngyöltt* [sz.] (NSz.); NYJ. *gyöngyel* (ÚMTsz.) J: 'felteker, összeteker, becsavar, beteker | rollen, einrollen' #

göngyölődik A: 1801 öszve *göngyölődik* [▽] (MNY. 43: 306); 1838 *Göngyölődik*, *Gyöngyölődik* (Tzs.) J: 'összecsomósodik, összeáll, összetekeredik | sich ballen, sich zusammenrollen'

■ A szócsalád időrendben legkorábbi tagjai, a **göngyölít**, **göngyöleg**, **göngyölget** egy relatív fiktív töből eredő származékszók. | (⊕) A relatív tő -l gyakorító képzővel keletkezett. Az *l* ~ *r* váltakozáshoz vö. →*csülök*, →*gömbölyű* stb. Az abszolút tő a palatoveláris párhuzamosság alapján összefügg egy eredeti igenévszó igei értékű tagjával ('kerek, gömbölyű; kerekít, kikerekedik, gömbölyödik' jelentéssel), amelynek névszói értékű tagja a →*gomb*; vö. még →*gömb*. A szó belseji *m* > *n* hangváltozáshoz vö. →*bont*, →*hint*. – A szó belseji *mb* ~ *ngy* hangokhoz vö. →*gombolyag* ~ (N.) *gongyola* 'gombolyag' (ÚMTsz.). A szóvég -ít műveltető képző, -get gyakorító képző, ill. -g névszóképző.

■ A **göngyöl** elvonás. | (⊕) A szócsalád korábbi tagjaiból elvonással keletkezhett. Ám azzal is számolni lehet, hogy ez közvetlenül az abszolút töből igeképzővel, ill. -l névszóképzővel alakult ki; az alaktanához vö. →*kerül*, ill. *fonal* (→*fon*) stb.

■ A **göngyölődik** származékszó. | (⊕) A *göngyöl* igéből keletkezett.

▣ A SZÓCSALÁDHOZ MÉG | (⊖) Idetartoznak: *göngyörlött* '(fel)tekert' (1616: NySz.); *göngyölög* 'összeáll, csomósodik, halmozódik' (1799/: NSz.) stb. (⊖) Esetleg még idetartozik: *gönye* 'púpos, domború, nyomorék, csenevész' (? *Gune* [SZN.] (1138/: MNY. 32: 131); *gönye* (1866: NSz.); stb.). Ez az abszolút töből keletkezhett mint -e képzős folyamatos melléknévi igenév.

📖 TESz.; MNY. 60: 43; EWUng. • Vö. *gomb*, *gömb*, *göncöl*

göngyölődik → göngyölít

görbe A: 1214/ ? *Gurbey* [sz.] [HN.] (VárReg. 323.); 1300/ *Gurbeth* [sz.] [SZN.] (Györffy: ÁMTF. 1: 619); 1372 u./ *gewrbekett* (JókK. 28); 1415 *Gerbe* [szn.] (Oklsz.); 1774 *gurba* (NSz.); 1833 *Girbe* (Kassai: Gyökerésző 2: 285); NYJ. *gərbē* (ÚMTsz.) J: <FN> 1. 1214/ ? 'púpos, hajlott hátú ember | Bucklige(r)' (↑), 1300/ 'ua.' (↑); 2. 1595 'púp | Buckel, Höcker' (Ver. 41.) (NyIrK. 4: 289); 3. 1653 'az egyenestől különböző, törés nélkül hajló vonal | Kurve' #

(Keresztesi: Mat. 78); **4.** 1668 'hát | Rücken' (NySz.); **5.** 1891 'grafikon | Diagramm' (AkÉrt. 2: 686) | <MN> **1.** 1214/ ? 'púpos; hajlott hátú | bucklig; Katzenbuckel habend' (↑), 1300/ 'ua.' (↑); **2.** 1560 k. 'hajlított, nem egyenes | gebogen, krumm' # (GyöngySzt. 3641.); **3.** 1723 'barátságtalan | unfreundlich, unwirsch' (NySz.); **4.** 1818 'tisztességtelen, becsstelen | unanständig, ehrlos' (Márton J.: MNSz.–NMSz. *Oblīquo* a.); **5.** 1845/ 'hegyes-völgyes | gebirgig' (Petőfi: ÖM. 1: 343); **6.** 1852 'duhajkodással eltöltött <nap, este> | mit Zecherei verbracht, durchgezech' (NSz.) **Sz:** ~**d** 1416 u.² meg *görbédet*vala [sz.] 'begörbül, meggörnyed | sich krümmen' (MünchK. 72ra) | **görbít** 1416 u.³ meg *gorbeitettek* (AporK. 43) | **görbül** 1508 meg *gorbølek* (DöbrK. 90) | **görbület** 1802 *görbületét* (NSz.)

■ Jövevényszó egy déli szláv nyelvből. | ⊕ Blg. (N.) *zъpōa* 'púp'; szbhv. *grba* 'nőnem: ua.', 'hímnem: púpos ember'; szln. *grba* 'púp; hát; ránc, redő' [indoeurópai eredetű; vö. ír *gerbach* 'ráncos, redős'; izl. *korpa* 'ránc, redő'; stb.]. Megfelelői más szláv nyelvekben is megtalálhatók. ⊕ A későbbi adatoltság ellenére a *gurba* változat az eredeti, a *görbe* alak hangrendi átcsapással keletkezett (vö. →*göndör*, →*pöszméte*), amelyre a →*gerinc* is hatással lehetett. A főnévi 2. jelentés valószínűleg az eredeti. Az elvont melléknévi jelentések metaforikusan a melléknévi 2. jelentésre mennek vissza. ⊖ A *gírbegörbe* 'görbe, ferde, formátlan' (1756: NySz.) ikerszó a *görbe* szóból keletkezett játszi szóalkotással. ⊕ A (R.) *göreb* 'retorta, (izzító)lombik' (1833: Szily: NyÚSz.) nyelvújítási szó a *görbe* szóból, hangátvetéssel.

📖 NyK. 33: 216; MNy. 20: 77; Kniezsa: SzJsz. 201; TESz., *gírbegörbe* a. is, *göreb* a. is; EWUng. • Vö. *goromba*

görcs A: 1232/ ? *Gwrche* [sz.] [HN.] (Györffy: ÁMTF. 1: 539); 1240 ? *Geche* [sz.] [SZN.] (HOkm. 8: 36); 1478 ? *Gewches* [sz.] [SZN.] (OkISz. *göcsös* a.); 1519 *Gerchews* [sz.] [SZN.] (OkISz.); 1533 *Görçz* (Murm. 901.); 1566 *göřses* [sz.] (NySz. *Göcsös* a.); NYJ. *gërçs*, *göccs* (ÚMTsz.) **J:** **1.** 1533 'fájdalmas izomösszehúzódás | Krampf' # (↑); **2.** 1566 'korcsképződmény, csomó, bütök a fa testében | Holzknorren' # (↑); **3.** 1728 'gebe | Schindmähre' (EWUng.); **4.** 1803 '⟨fonálon stb.⟩ bog, csomó | Verschlingung von Schnüren, Knoten' # (Márton J.: MNSz.–NMSz. *Knoten* a.); **5.** 1882 'kolonc a kútgém végén; fatuskó, fatönk | Holzklotz am Ende des Brunnenschwengels; Klotz, Strunk' (Nyr. 11: 238); **6.** 1894 'alacsony és vézna ember | magerer Mensch von kleinem Wuchs' (NSz.); **7.** 1914 'daganat | Geschwulst' (Nyr. 46: 194) **Sz:** ~**ös** 1478 ? *Gerchews* [SZN.] (↑); 1519 [SZN.] (OkISz.) | ~**öl** 1818 *göřtsölködések* [sz.] (NSz.)

■ Jövevényszó egy szláv, valószínűleg déli szláv nyelvből. | ⊕ Blg. (N.) *zъъч* 'görcs, fájdalmas izomösszehúzódás'; szbhv. *grč*, (N.) *křč* 'ua.', (R.) *grča*, *grčo* 'fa görcse, göcsörtje, csomója'; szln. *křč* 'görcs, fájdalmas izomösszehúzódás', *grča* 'fa görcse, göcsörtje, csomója; hurok, csomó a zsinóron, görcs, csomó, bütök; stb.'; – szlk. *křč* 'görcs, fájdalmas izomösszehúzódás; csomós, görcsös gyökér v. ág', *hrča* 'daganat, duzzanat; fa görcse, göcsörtje, csomója; görcs, csomó, bütök'; or. *kopъa*, *kopъu* [többes szám] 'görcs, fájdalmas izomösszehúzódás'; stb. [indoeurópai eredetű; vö. óind *krūñcati* 'meggörbül, elgörbül'; óész. germ. *hryggr* 'hát'; stb.]. ⊕ A *görcs* ~ *göcs* váltakozáshoz vö. →*kocsmá*; ezek között a változatok között részleges szóhasadás ment végbe, mert a *göcs* változat leginkább a 2. jelentésében használatos. A 3., 6. jelentés tréfás metafora a 2. jelentés alapján. ⊕ Alapnyelvi örökségként való magyarázata téves.

📖 Kniezsa: SzJsz. 202; TESz.; UEW. 63, 839; EWUng. • Vö. *csög-bog*, *gercsa*, *göcsörtös*

gördít → *görög*¹

gördül → görög¹

görény **A:** 1221 *Geren* [SZN.] (Oklsz.); 1296 *Gurenes* [sz.] [HN.] (Fejér: CD. 6/2: 19); 1329 *Guryn* [HN.] (Csánki: TörtFöldr. 1: 515); 1395 k. *geren* (BesztSzj. 1084.); 1429 *Gewren* [SZN.] (Oklsz.); 1500 k. *gerent* f(ýw) (MNY. 11: 133); 1571 *georeny* beoreket (SzT.); 1630 *Giriný* (MNY. 80: 128); 1760 *Gerendet* [~d □] (MNY. 68: 339); 1799 *göriny* (Márton J.: MNSz.–NMSz. *Iltiþ* a.); 1805 *gërény* (NSz.); 1833 *Girhín* (Kassai: Gyökerésző 2: 317); 1857 *göringyek* (NSz.) **J:** **1.** 1221 ? 'a macskánál kisebb ragadozó állat, amely veszélyben átható büzt bocsát ki magából | Iltis (*Mustela putorius*)' # (↑), 1395 k. 'ua.' (↑); **2.** 1405 k. 'pocok | Erdmaus' (SchlSzj. 1666.); **3.** 1763 'a görény irhája, bundája, gereznája | Iltisfell' (SzT. *görényes* a.); **4.** 1789/ 'büzt árasztó ember | übelriechender Mensch' (NSz.)

■ Jövevényszó egy csuvasos típusú ótörök nyelvből. | (≡) Vö. Kāşγ. *küzen*; CC. *qara küzen* (*qara* 'fekete'); kirg. *küzön*; hak. *küzen*; stb.: 'görény'. Vö. még mong. *kürene* 'ua.'. (△) A magyarba átkerült alakja: **kürän*. A szó eleji török *k* > m. *g* hangváltozáshoz vö. →*gödény*, →*güzü*. Egyes változatok szóvégi *d* ~ *t*-je inetimologikus; vö. →*beléndek*, *ittend* (→*itt*) stb. A 3. jelentéshez vö. *görénybőr* 'görénybunda, görényszőr(me)' (↑) összetételt. A 4. jelentés pejoratív metafora.

📖 MNY. 3: 161; TESz.; Clauson: TED. 761; EWUng.

görgedez → görög¹

görget → görög¹

görhe × **A:** 1406 ? *Gerhe* [HN.] (Csánki: TörtFöldr. 1: 732); 1792 *Görhe* (Baróti Szabó: KisdedSz.); 1838 *Görhö* (Tsz.) **J:** 'kukoricaliszból készült lepényféle | Maisfladen'

■ Belső keletkezésű, valószínűleg egy fiktív töből való származékszó. | (△) A szótó ismeretlen eredetű és a →*gernye*, →*girhes*, →*görnyed* stb. töveivel függhet össze. A szóvég jellege és funkciója tisztázatlan, habár *-e* névszóképzőnek tűnik. A jelentés az étel száraz, zsírszegény jellegére utal; vö. még *görhe málé* 'kukoricaliszból készült lepényféle' (1878: Nyr. 7: 189); *görhőpogácsa* 'ua.' (1880: NSz.). (∼) Idetartozik: *görhöny* 'ua.' (1792: Baróti Szabó: KisdedSz.). (△) A →*körő*-ből szóhasadással való magyarázata téves.

📖 MNY. 15: 128; Balassa I.: Kukorica 419; TESz.; EWUng. • Vö. *gernye*, *girhes*, *görnyed*

görl **A:** 1904 *girl* (*görl*) (Radó: IdSz.) **J:** **1.** 1904 'leány | Mädchen' (↑); **2.** 1928 'revütáncosnő | Reuvegirl' (NytudÉrt. 93: 61)

■ Angol jövevényszó. | (≡) Ang. *girl* '(kis)lány; elárusítónő; (női) háztartási alkalmazott; revütáncosnő'; stb. [tisztázatlan eredetű]. (≡) Megfelelői: ném. *Girl*; fr. *girl*; ol. *girl*; stb.: 'revütáncosnő'.

📖 TESz.; EWUng.

görnyed **A:** 1773 előre görnyedve [sz.] (MNy. 60: 228) **J:** 'begörbül, meggörbül | sich krümmen' # **Sz:** ~ez 1787 görnyedezve [sz.] (NSz.)

görnyeszt **A:** 1794 görnyeszté (NSz.) **J:** 'elgörbít, meghajlít | krümmen'

■ Belső keletkezésűek, valószínűleg egy fiktív töből való származékszók. | (△) A szótő ismeretlen eredetű és a →gerinc, →gernye, →girbic stb. tövével függnek össze. A szó belseji -ny mozzanatos képzőnek látszik; a szóvégi -d, ill. -szt kezdő-gyakorító, ill. műveltető képző. A különböző jelentések kialakulását a →görbe is befolyásolhatta. (△) Hangutánzó-hangfestő értelmezése téves.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. gerinc, gernye, girbic, girhes, görhe, kornyadoz

görnyeszt → görnyed

görgö¹ **[1]** **A:** 1193 *Gurguteg* [sz.] [HN.] (MNL (OL) DL 27); 1243/ *gergew* [sz.] [HN.] (FNESz. *Görgő* a.); 1398 *Gergetegh* [sz.] [HN.] (OklSz.); 1405 k. *mengergeres* [sz.] (SchlSzj. 75.); 1416 u.¹ meñ *gørğëfëc* [sz.] (BécsiK. 74); 1527 ky *körgew* [sz.] (ÉrdyK. 527); 1531 k. *görögñec* (MKsz. 1984: 228); 1784 *görrögñi* [sz.] (Baróti Szabó: KisdedSz. 69); 1792 *Görgeñi* [sz.] (Baróti Szabó: KisdedSz.) **J:** 1. 1193 ? 'gördül, gurul | rollen <intrans.>' (↑), 1531 k. 'ua.' (↑); 2. 1405 k. 'dörög <ég> | donnern, es donnert' (↑); 3. 1527 'csörgedezik | rinnen, rieseln' (↑); 4. 1598 'párosodik <disznó> | sich begatten <Schwein>' (NySz.); 5. 1784 'röfög | grunzen' (↑) **Sz:** **görgeteg** 1193 ? *Gurguteg* [HN.] 'köömlás; lavina | Steinschlag; Lawine' (MNL (OL) DL 27); 1832 'ua.' (NSz.); 1833 'mennydörgés | Donner' (Kassai: Gyökerésző 2: 50); 1807 <MN> 'hengeres; gömbölyű | walzenförmig; rund' (MagyFüvészk. 33) | **görgő** 1243/ [HN.] (↑); 1527 <FOLY MN-I IGENÉV> (↑); 1784 *görgöt* 'henger alakú tárgy | Rolle als walzenförmiger Gegenstand' (NSz.) | **görgés** [mennye~] 1405 k. 'mennydörgés | Donner' (↑)

gördül **A:** 1416 u.² *gørđolët* [sz.] (MünchK. 99ra); 1576 őszue *gördültenec* (NySz.) **J:** 1. 1416 u.² 'dörög | donnern, es donnert' (↑); 2. 1576 'párosodik <disznó> | sich begatten <Schwein>' (↑); 3. 1584 'gurul | rollen <intrans.>, sich wälzen' # (NySz.) **Sz:** ~et 1416 u.² 'mennydörgés | Donner' (↑); 1807 'gördülés | das Rollen' (NSz.) | ~ékeny 1838 *gördülékeny* (NSz.)

görgedez Δ **A:** 1506 ala *gør<r>gørđozpørđott* (WinklK. 346); 1533 *gŵrgŵdŵzŵth* (NySz.); 1803 *görgedezve* [sz.] (NSz.) **J:** 'gördül | rollen <intrans.>'

gördít **A:** 1604 fölt *gördithét* [sz.] (Szenczi Molnár: Dict. *Sifyphus* a.) **J:** 'vmit úgy lök meg, hogy gördülve vhova jusson | rollen <trans.>, wälzen' #

görget **A:** 1639 belé *görgetvén* [sz.] (NySz.) **J:** 1. 1639 'gurít, gördít | rollen <trans.>, wälzen' # (↑); 2. 1749 'párosodik | sich begatten <Schwein>' (NSz.); 3. 1840 'dörög <ég> | donnern, es donnert' (NSz.)

■ Onomatopoetikus eredetű szócsalád. | (△) A tö a →göröngy-ével lehet azonos, és egyrészt a →dörög szócsaládjával, másrészt a palatoveláris párhuzamosság alapján a →gurdul és a →gurigál szócsaládjával függ össze. A szóvégek különféle igeképzők. A →görgö¹ 4. jelentéséhez, a gördül és a görget 2. jelentéséhez vö. →böög, →búg¹ stb. A görgő származék főnévi jelentéshez vö. 1750 *görgő-fa* 'görgő mint fából készült, henger alakú tárgy' (Wagner: Phras. *Cylindrus* a.).

📖 MNy. 8: 73, 17: 114; TESz.; EWUng. • Vö. dörög, göröngy, gurdul, gurigál

görög² A: 1156 ? *Gyrki* [sz.] [HN.] (MonStrig. 1: 108); 1351 ? *Gerek* [szN.] (AnjOkm. 5: 529); 1395 k. *gereg* dýene (BesztSzj. 418.); 1416 u./¹ *gorog* orzag (BécsiK. 308); 1500 k. *Gewregpaffýwe* (CasGl. 45.); 1510 *gevrek* (MargL. 46) **J:** <MN> **1.** 1395 k. 'a görögökkel kapcsolatos, rájuk vonatkozó | griechisch' # (↑); **2.** 1799 'görögkeleti (vallású) | griechisch-orientalisch' (SzT.); **3.** 1801 'görög katolikus (vallású) | griechisch-katholisch' (SzT.) | <FN> **1.** 1416 u./¹ 'görög ember | Grieche' # (↑); **2.** 1574 ? '(bolgár, görög v. román származású) kereskedő | Kaufmann (bulgarischer, griechischer od. rumänischer Abstammung)' (SzT.), 17. sz. e. 'ua.' (HoklSzj. 51)

■ Déli szláv jövevényszó, esetleg az oroszból is. | (≡) Blg. *гpък*; szbhv. *Grk*; or. *грек*; – óe. szl. *гpъкъ*: 'görög ember' [< lat. *Graecus*, *Graeci* [többes szám] 'ua.' < gör. *Γραικός* 'ua.']. Megfelelői más szláv nyelvekben is megtalálhatók. (⇒) A magyarba főleg a balkáni szlávok közvetíthették, de nem lehet teljesen kizárni a honfoglalás előtti átvételt az óoroszról sem. (△) A szóvégi *g* hasonulással keletkezett a szó elejének hatására. A főnévi 2. jelentés azzal magyarázható, hogy a Magyar Királyságban a görögök főleg kereskedők voltak.

📖 NyK. 33: 236; MNy. 5: 385; Nyr. 49: 59; Kniezsa: SzlJsz. 202; TESz.; EWUng. • Vö. *görögdinnye*, *görögtűz*, *haricska*

görögdinnye A: 1395 k. *gereg* dýene (BesztSzj. 418.); 1470 k. *Geregdynie* (CasGl. 27.) **J:** 'tökre emlékeztető, indás növényen termő, nagy, gömbölyű, sima, többnyire sötétzöld héjú, édes, lédús gyümölcs | Wassermelone' #

■ Összetett szó. | (△) A →görög² + →dinnye szavakból keletkezett, jelzői alárendeléssel. Az előtag ennek a dinnyefajtának a bizánci eredetvidékére utal Magyarországon. A növény hasonló szemlélet alapján való megnevezéséhez vö. →török-.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *dinnye*, *görög²*

görögtűz A: 1794 *Görög tüzet* (NSz.); 1868 *Görögtűz* (Balassa J.: MNySzót.) **J:** **1.** 1794 ? 'bengáli tűz | bengalisches Feuer' (↑), 1817 'ua.' (NSz.); **2.** 1795 'égő keverék az ellenség hajóinak felgyújtására | griechisches Feuer' (NSz.)

■ Nemzetközi minta alapján alkotott tükörfordítás, összetett szó. | (≡) Vö. ném. *griechisches Feuer*; ang. *Greek fire*; fr. *feu grégeois* stb.: 'égő keverék az ellenség hajóinak elpusztítására, görög tűz'. A megnevezés onnan ered, hogy a bizánciak használtak elsőként ilyen keveréket, tűzelegyet a 7. században az ellenséges hadihajók ellen. (△) A magyarban: →görög² + →tűz² tagokból áll. Az 1. jelentés metafora.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *görög²*, *tűz²*

göröngy A: 1332–1337 ? *Kerench* [HN.] (Földl. 1: 191); 1395 k. *garangyag* [sz.] (BesztSzj. 212.); 1405 k. *gorogag* [sz.] (SchlSzj. 704.); 1531 *gerengyekekel* [sz.] (ÉrsK. 438); 1560 k. *gorondi* [sz.] (GyöngySzt. 3357.); 1565 *Göröngel* (NySz.); 1717 *göringyi* [sz.] (MNy. 65: 331); 1754 *Görönyös* [sz.] (NSz.); 1781 e./ *Görönts* (NSz.); 1816 *doronts* (Gyarmathi: Voc. *Gaj*, *gaja* a.); 1833 *Girindes* [sz.] (Kassai: Gyökerésző 2: 244); 1863 *géréncs* (Krizsa [szerk.] Vadr. 500); NYJ. *göröngy* (ÚMTsz.) **J:** '(föld)rög, földcsomó | Scholle, Erdklumpen' # **Sz:** ~eg 1395 k. (↑) | ~ös 1604 *Göröngyös* (Szenczi Molnár: Dict.)

■ Származékszó egy fiktív töből. | (△) A szótó a →görög¹ szócsalád tövével lehetett azonos, a palatális változat velárisokhoz való időrendi viszonya nem teljesen tisztázott. A szóvég névszóképző. A szó belseji *n* inetimologikus.

📖 Kniezsa: SzlJsz. 646; StSl. 12: 46; TESz.; EWUng. • Vö. *görög¹*

görvély Δ **A:** 1760 *görvélyeket* (NSz.); 1792 *Görvény* (Baróti Szabó: KisdedSz.); 1803 *görvélyfü* (Márton J.: MNSz.–NMSz. *Braunwurz* a.) **J:** 1. 1760 'duzzanat, daganat | Geschwulst' (↑); 2. 1791 'a nyaki nyirokmirigyeknek megduzzadással járó gümőkóros megbetegedése | Skrofel' (NSz.); 3. 1833 'golyva | Kropf' (Kassai: Gyökerésző 2: 320); 4. 1913 'fonalférges okozta növénybetegség | Stockkrankheit' (RévaiLex. 8: 718)

■ Ismeretlen eredetű. | ⊕ Esetleg összefüggésben állhat a többi szláv nyelvben nem adatolt szlk. *hrvol* 'golyva; begy <madaré>' szóval, ennek eredete nincs kellően tisztázva. A 2–4. jelentések a →*golyva* hatását mutatják.

📖 TESz.; EWUng.

góte **A:** 1602 ? *Geöte* [SZN.] (OklSz.); 1792 *Göte* (Baróti Szabó: KisdedSz.) **J:** 'gyíkszerű kétéltű állat | Olm'

■ Ismeretlen eredetű. | ⊕ Nem tartozik ide: (N.) *góte* 'kárókatona, kormorán' (1899: Kiss J.: Mad. 59), amely ugyancsak ismeretlen eredetű.

📖 TESz.; EWUng.

göthöl → *göthös*

göthös **A:** 1750 *göthös* (Wagner: Phras. *Debilis* a.); 1833 *Gothos* (Kassai: Gyökerésző 2: 321); 1838 *Göthes* (Tsz.); 1863 *götös* (Kriza [szerk.] Vadr. 500); NYJ. *gethes*, *gëthes* (ÚMTsz.) **J:** '(tartósan) beteg, beteges | siech, kränklich'

göthöl × **A:** 1858 *gótól*, *góttól* (MNyszet. 3: 243); 1906 *göthöl* (ÚMTsz.) **J:** 'göthösködik, betegeskedik, gyengélkedik | siechen, kränkeln'

■ Valószínűleg onomatopoetikus eredetű. | ⊕ Eredetileg feltehetően a köhögés hangjának utánzására jött létre; vö. →*köhög*. A szóvég melléknévképző, ill. gyakorító képző.

📖 TESz.; EWUng.

gőz **A:** 1364 ? *Guzbyz* [SZN.] (ZichyOkm. 3: 245); 1536 ? *gewȝ* (NySz.); 1552 *gez* ferdébe (MNY. 69: 364); 1572 Parah *Gewȝ* (ZsélyiSzj.) **J:** 'párolgással keletkező légnemű anyag, pára | Dampf' # **Sz:** ~**öl** 1578 *gőzőlőgne* [sz.] (Bornemisza: ÖrdKís. 122) | ~**ölög** 1578 (Bornemisza: ÖrdKís. 122) | ~**ös** 1585 *Gőző[s]* <MN> (Cal. 388); 1836 'gőzhajó | Dampfschiff' (Nyr. 89: 119); 1847 'gőzmozdony | Zug mit einer Dampflokomotive' (Nyr. 89: 119)

■ Ismeretlen eredetű. | ⊕ A *gőzös* 'gőzhajó' származékszó valószínűleg a *gőzös hajó* 'ua.' (1805: Nyr. 89: 119) szószerkezetből önállósult, esetleg a ném. *Dampfer* 'ua.' is befolyásolta.

📖 TESz.; EWUng.

grabanc **A:** 1910 *grabánc* (Nyr. 39: 237); 1918 *gamancz* (MNY. 14: 162); 1922 *grabancát* (ÚMTsz. *gramánc* a.) **J:** 1. 1910 'gallér | Kragen' (↑); 2. 1918 ? 'nyak(szirt), tarkó | Nacken' (↑), 1932 'ua.' (MNY. 28: 321)

■ Bizonytalan eredetű, esetleg szerbhorvát jövevényszó. | ⊕ Vö. szbvhv. *grabac* 'zsákmány; préda' [< szbvhv. *grabiti* '(meg)ragad, (meg)fog']. ⊕ Amennyiben helyes a származtatás, a szó

belseji *n* inetimologikus. Jelentős nehézséget okoz a szerbhorvát és magyar jelentések közti viszonylag nagy eltérés, azonban ezek metonimikus összefüggése (mintegy 'amit elkaptak, megfogtak') nem zárható ki; vö. az olyan szófordulatokkal mint *elkapja vagy megfogja a grabancát* 'vkit a gallérjánál, nyakánál megragad, elkap'. A származtatást az a körülmény támasztja alá, hogy a szó a déli nyelvjárásokból bekerült a családi nyelvhasználatba. Emellett a származtatás mellett szólhat esetleg a (N.) *gramánc* 'cókók, cucc' is, amely a szerbhorvátból való külön átvételnek tűnik.

EWUng. • Vö. *gereblye*

grácia Δ A: 1527 *graciad* (ÉrdyK. 340); 1585 *Gráciák* (Cal. 187); 1898 *gerácia* (Rell: LatSz. 27) J: 1. 1527 'kegy(esség), jóindulat | Gnade, Gunst' (↑); 2. 1578 'kegyelemlevél | Gnadenbrief' (SzT.); 3. 1585 'a kellem, báj istennője; bájos leány | Göttin der Anmut; hübsche Frau' (↑); 4. 1730 'kegyes adomány | milde Gabe' (SzT.); 5. 1817 'kellem, báj, vonzerő | Anmut, Liebreiz' (NSz.)

■ Latin jövevénytyszó. | (≡) Lat. *gratia* 'kellem, báj, kedvesség; kegyesség', *Gratiae* [többes szám] 'a kegy, nyájasság istennői', (h.) 'kegyesség, kedvezés, jóindulat; hála, köszönet; megbocsátás; kellem, báj, kecs(esség), kedvesség' [< lat. *gratus* 'készséges, szíves, kellemes, hálás']. (≈) Megfelelői: ném. *Grazie* 'kellem, báj, kecs(esség), kedvesség'; fr. *grâce* 'ua.; kegyesség, kedvezés, jóindulat' stb. (⊃) Azonos etimonra megy vissza: *Gracie* [SZN.] [-e: lat. szóvég] (1307: MonStrig. 2: 569), amely egy korábbi külön átvétel a latinból (↑).

TESz.; EWUng. • Vö. *gratulál*

grádics × A: 1416 u./¹ *gradinokat* (BécsiK. 267); 1424 *Garadychhegh* [HN.] (MNy. 10: 79); 1470 *aggradifnak* (SermDom. 2: 360); 1585 *Grádits* (Cal. 66); 1809 *Goráditson* (SzT.); 1835 *gerádics* (Kunoss: Gyal. *Garádics* a.); 1884 *gérádics* (Nyr. 13: 308); NYJ. *daragics* (ÚMTsz.) J: 1. 1416 u./¹ 'lépcső; lépcsőfelfárat | Treppe; Treppenaufgang' (↑); 2. 1533 '(lépcső)fok | Stufe' (Murm. 1753.); 3. 1636 'fok(ozat) | Grad' (SzT.); 4. 1655 'egy fajta létra alakú szállítólap, deszka | Art leiterförmige Trage' (MNy. 80: 128)

■ Latin jövevénytyszó. | (≡) A latin adatokhoz és ezek eredetéhez vö. →*grádus*. – A változatok a szó eleji mássalhangzótorlódás feloldásával keletkeztek, hangátvétellel és hasonulással. A szóvégi *cs*-hez vö. →*golyóbis*.

EtSz. *garádics* a.; TESz.; EWUng. • Vö. *grádus*

graduál Δ A: 1500 k. *Gradual* koron (AporK. 194); 1602 *Graduál* [?] (NéprNytud. 24–5: 344); 1753 *Graduale* (SzT.) J: 1. 1500 k. 'a szentleckét (ma: az olvasmányt) követő zsoltárrészlet a szentmisében | Graduale ⟨Meßteil⟩' (↑); 2. 1600 'a mise énekelt részeit kottával együtt tartalmazó katolikus szertartáskönyv | Graduale ⟨Gesangbuch⟩' (SzT.)

■ Latin jövevénytyszó. | (≡) Lat. (k.), (e.) *graduale*, (k.) *gradale* 'lépcsőének ⟨a latin liturgiában⟩', (h.) *graduale*, *gradale* 'ua.; liturgikus énekgyűjtemény, énekeskönyv' [< lat. *gradualis*, *gradalis* 'fokonkénti; lépésről lépésre haladó' < lat. *gradus* 'lépés, lépcsőfok; fok, fokozat, szint; stb.'; vö. →*grádus*]. Vö. még lat. (k.) *responsum* vagy *responsorium graduale* 'az oltár lépcsőjén énekelt páros felelgetős ének'. (≈) Megfelelői: ném. *Graduale*, *Gradual*; fr. *graduel*; stb.: 'lépcsőének, lépcsőima'. (⊃) A szóvégi *l*-hez vö. (R.) *misál* 'misekönyv, misszálé' (MNyTK. 52. sz.: 25); 1372 u./*mýsalnak* 'ua.' (JókK. 6)) [< lat. (k.) *missale* 'ua.'].

TESz.; EWUng. • Vö. *grádus*

grádus Δ A: 1372 u./ *gradofazerent* (JókK. 64); 1558 k. *gradus* (SzT.); 1585 *gráduson* [?✍] (MNY. 75: 506); 17. sz. második fele *grád* (Nyr. 29: 257); 1757 *garádusától* (NSz.) J: 1. 1372 u./ '(lépcső)fok, fokozat | Stufe' (↑); 2. 1558 k. 'fok mint mértékegység | Grad als Maßeinheit' (↑); 3. 1559 'rangfok(ozat) | Rangstufe' (Székely I.: Krón. 99a); 4. 1695 'akadémiai fokozat | akademischer Grad' (Magyary-Kossa: OrvEml. 3: 438)

■ Latin jövevényszó. | (≡) Lat. *gradus* 'lépés; lépcsőfok, lépcső; fok, fokozat, szint', (h.) 'ua.; rang, méltóság, tekintély; stb.' [< lat. *gradi* 'lép(ke)']. (≈) Megfelelői: ném. *Grad*; fr. *grade*; stb.: 'fok, fokozat, szint <mértékegységként is>'. (△) A szóvégi *s*-hez vö. →*ámbitus* stb. A *grád* változatot nemzetközi megfelelők is befolyásolhatták. A latin szó egy másik keletkezésmódjához vö. →*grádics*.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *agresszió, degradál, grádics, graduál, grasszál, kongresszus*

grafika → *grafikus*

grafikon → *grafika*

grafikus A: 1826 *graphikus* (HasznMul. 2/11: 84); 1894 *Grafikus* (PallasLex.) J: <MN> 1894 'grafikai | graphisch' (↑) | <FN> 1928 'grafikával foglalkozó művész, ill. szakember | Graphiker' (Tolnai: MagySz.)

grafika A: 1836 *Graphikából* (TudGyűjt. 20/1: 120); 1865 *graphika* (Babos: KözhSzt. *grapheidion* a.); 1883 *grafikai* [sz.] (NSz.) J: 'különbéle művészeti technikák (fa-, rézmetszet stb.) összefoglaló elnevezése | Graphik'

grafikon A: 1884 *grafikon* (MMÉEHÉ. 1884. dec. 26.: CIX.); 1894 *Grafikon* (PallasLex.) J: 1. 1894 'számokban kifejezett viszonyokat, változó értékeket feltüntető ábra | Diagramm' (↑); 2. 1924 u. 'grafikai ábrázolás | graphische Darstellung' (NSz.)

■ A szócsalád időrendben legkorábbi tagjai, a **grafika, grafikus** nemzetközi szók. | (≡) Ném. *Grafik, Graphik* 'az írás és nyomtatás sokszorosítása; minta, rajzolat'; ang. *graphics* [többes szám] 'ábra, minta, rajzolat'; fr. *graphique* 'diagram, grafikon, minta, rajzolat'; stb. | ném. *grafisch, graphisch*; ang. *graphic*; fr. *graphique*; stb.: 'grafikus, grafikai; rajzoló, rajzoló', a németben a ném. *Grafiker, Graphiker* 'rajzoló, grafikus <személy>' jelentéssel is; – vö. még lat. *graphicus* 'az írást illető, ahhoz tartozó, grafiai' [< gör. *γραφικός* 'ua.']. (⇒△) A magyarba leginkább a németből került, latinositott végződés. (△) A *grafikon* tudományos szóalkotás a gör. *γραφικόν* [semleges nem] 'ua.' alapján; vö. még cseh *grafikon*; szbhv. *grafikon*: 'grafikai ábrázolás'.

📖 TESz.; EWUng.

grafit A: 1794 *Gráfit* (Parnass. 1794/6: 58); 1860/ *graphit* tégely (NSz.); 1879 *grafit*-edény (NSz.) J: 'szürkésfekete színű puha ásvány, a tiszta szén egyik módosulata | Graphit'

■ Német jövevényszó. | (≡) Ném. *Graphit* 'feketésszürke ásvány' [tudatos szóalkotás a gör. *γράφω* 'ír' alapján, amelyhez az ásványtani szaknyelvben gyakori *-it* képző járul]. (≈) Megfelelői: ang. *graphite*; fr. *graphite*; stb.: 'grafit'. A megnevezés alapja, hogy evvel az ásvánnyal írni lehet a papírra.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *fonográf, fotográfia, grafika, gramm, krapsál, paragrafus, xerox*

gramm A: 1811 673 *Gramma* kenyér (HazKülfTud. 1811. máj. 1.: 260); 1865 *gramme* [ES. NEM M.] (Babos: KözhSzt.); 1881 *Gramm* (MagyLex. 8: 278); 1898 *gram* (NSz.) **J:** 'súlymértékegység: a kilogramm ezredrésze | Gramm' #

■ Nemzetközi szó. | (≡) Ném. *Gramm*; ang. *gramme*; fr. *gramme*; stb.: 'gramm'. Vö. még lat. *gramma* 'írásjegy, betű; nagyon kicsi súly' [< gör. γράμμα 'ua.']. A franciából terjedt el. (⇒△) A magyarba a francia és német nyelvből került.

📖 TESz.; Farkas: GLEl. *gramma* a.; EWUng. • Vö. *autogramm*, *deka*, *epigramma*, *grafit*, *grammatika*, *gramofon*, *kilogramm*, *milliméter*, *monogram*, *program*

grammatika A: 1533 *Grammatica* tudo (Murm. 2348.); 1585/ *Gramatjcat* (MNY. 35: 123); 1604 *Gramatikához* (Szenczi Molnár: Dict. *Grammaticus* a.); 1621 *Grammatikához* (Szenczi Molnár: Dict. *Grammaticus* a.); 1783 *Grammátika* (NSz.) **J:** 'nyelvtan(könyv) | Grammatik(buch)'

grammatikus A: 1536 *gramaticus* (Pesti: Fab. 4a); 1559 *grammaticus* (Székely I.: Krón. 111b); 1881 *Grammatikusok* (MagyLex. 8: 279) **J:** 'a nyelvtannal foglalkozó tudós | Grammatiker'

■ Latin jövevényszó. | (≡) Lat. *grammatica (ars)* 'nyelvtan, nyelvtudomány', (h.) 'helyes beszéd- és írásmód' [< gör. γραμματική (τέχνη) 'a helyes olvasás és írás tudománya, mestersége'] | lat. *grammaticus* 'nyelvtudós, nyelvész' [< gör. γραμματικός 'a nyelv ismerője, kutatója']. Mindkét görög szó a gör. γραμματικός 'a betűket illető, arra vonatkozó, betű szerinti' [< gör. γράμμα 'írásjegy, betű'] szóból ered. (≈) Megfelelői: ném. *Grammatik*, *Grammatiker*; ol. *grammatica*, *grammatico*; stb.: 'nyelvtan(könyv)', 'nyelvész, nyelvtantudós'. (△) A *grammatikus* szóvégi *s*-éhez vö. → *ámbitus* stb. (⊖) Idetartozik: *grammatista* '(középiskolában) alsó osztályos tanuló' (17. sz. vége: SzT.).

📖 EPhK. 63: 57; TESz.; EWUng. • Vö. *gramm*

grammatikus → *grammatika*

gramofon A: 1889 *gramofon* (GazdM. 1889. márc. 10.: 117); 1894 *grammofon*, *Grammofón* (PallasLex.); 1912 *gramofonok* (NSz.); 1937 *gramofonra* (Msn. 6: 13) **J:** 'felhúzó szerkezetű lemezjátszó | Grammophon'

■ Nemzetközi szó. | (≡) Ném. *Grammophon*; ang. *gramophone*; fr. *gramophone*; stb.: 'gramofon'. A technikai szaknyelvben keletkezett a gör. γράμμα 'az, amely be van vésve; írás' és a φωνή 'hang, hangzás' alapján, esetleg az ang. *phonogram* 'fonogram, hangfelvétel', ill. ném. *Phonogramm* 'ua.' összetételi tagok sorrendjének megfordításával. Az angolból terjedt el. (⇒△) A magyarba leginkább a németből került.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *gramm*, *telefon*

gránát¹ † A: 1494 *Granato* [lat. -o végződéssel] (EWUng.); 1520 k. *ghranat* (Oklsz.); 1522 *granát* (Heltai: Dial. H1a); 1558 *gránátnak* (Oklsz.) **J:** 'posztófajta | Art Tuch'

■ Bizonytalan eredetű, esetleg jövevényszó, az átadó nyelv tisztázatlan. | (≡) Vö. ol. *granata* 'barnásvörös; mint egy gránátalmamag', *granate* 'ua.; vmi, ami ilyen színű'. Vö. még le. (R.) *granat* 'egy fajta posztó, kelme'. Keletkezése arra vezethető vissza, hogy e szövet olyan színű

volt mint a gránátalma. (A) A szónak a hazai németsegből való származtatása, ill. a spanyol *Granada* [HN.] -vel való kapcsolata téves.

TESz. *gránát*² a.; Mollay: NMÉR.; EWUng. • Vö. *pomagránát*

gránát² A: 1520 *Granath* (Oklsz.); 1664–1671/ *gránát* (NySz.); 1796 *Granát* (NSz.) **J:** 'rendszerint vörös színű féldrágakő | Granat (Halbedelstein)'

■ Vándorszó. | (≡) Ném. *Granat*; fr. *granat*; rom. *granat*; szbhv. *granat*; or. *granam*; stb.: 'gránát <féldrágakő>'. Vö. még lat. (k.) (*lapis*) *granatus* 'ua.' [< lat. *granum* 'mag, szem']. A megnevezés, tekintettel az ásvány vörös színére, olyan latin szószerkezet alapján keletkezhetett mint pl. a lat. *pomum granatum* 'gránátalma'. (⇒) A magyarba leginkább a németből került.

TESz. *gránát*¹ a.; EWUng. • Vö. *filigrán*, *gránát*³, *gránit*, *grenadin*, *pomagránát*

gránát³ A: 1643 *gránát* golyobisokat (MHH. 24: 112); 1665 *granát* (Saád: TüzérsSz. 49); 1670 *grannát* (Saád: TüzérsSz. 49); 1759 *gránáták* (NSz.) **J:** '(tüzérségi) robbanólövedék | Granate' # **Sz:** ~**os** 1810 *granatos* <MN> (NSz.); 1838 *Granátos* <FN> 'kézi hajítású gránátokkal felszerelt, különleges egyenruhát viselő katona | Grenadier' (Tzs.)

■ Vándorszó. | (≡) Ném. *Granate*; fr. *grenade*; ol. *granata*; szbhv. *granata*; szlk. *granát*; stb.: 'gránát'. Az olaszban keletkezett [< ol. (R.) *granata* 'gránátalma <sok magvú gyümölcs>'; vö. még lat. *malum granatum* 'ua.']. (⇒) A magyarba leginkább a németből került át. (Δ) A *gránáta* változat szóvégi hanghelyettesítéssel keletkezett (vö. →*cérna*, →*ciha* stb.) vagy közvetlenül az olaszból ered (↑). (∼) Idetartoznak: (R.) *granatir* 'gyalogos katona' (1690: Horváth M.: NEI.), *granatiros* 'ua.' (1690: SzT.); ezek a ném. *Grenadier* 'ua.', (R.) *grenadierer* 'ua.' szavakra mennek vissza.

TESz.; Horváth M.: NEI.; Pellegrini-Eml. 678; EWUng. • Vö. *gránát*²

gránátalma A: 1604 *granat alma* (Szenczi Molnár: Dict.); 1803 *gránátalma* (Márton J.: MNSz.–NMSz. *Granate* a.) **J:** 'élénk vörös virágú növény, alma nagyságú, sok húsos, bogyószerű magot tartalmazó terméssel | Granatapfel' – De vö. 1508 *granatos almanak* 'ua.' (DöbrK. 482)

■ Olasz mintára alkotott részfordítás, összetett szó. | (≡) Vö. ol. (giul.) *pomogranà*, (bre.) *pom granat*, (vern.) *pom granà*, – ol. (R.) *pomo granato*: 'gránátalma' [lat. (k.) *pomum granatum* 'ua.', tkp. 'magvas alma']. (Δ) A részfordítás, bár az időrendben korábban adatolt, mégis idegen hatásúnak tartott →*pomagránát* magyarosításaként is felfogható, amely magyar szó keletkezésénél esetleg a ném. *Granatapfel* 'ua.' mint előkép is együthathatott. – Az előtag önállóan is előfordul: vö. (R.) *gránát* 'gránátalma' (1525: Gl.), amely azonban a sok homonímája miatt nem tudott elterjedni. (A) Latin vagy német példák alapján keletkezett részfordításként való magyarázata kevésbé valószínű.

TESz.; EWUng. • Vö. *alma*, *pomagránát*

grandiózus A: 1846 azon *grandiosus* nyelvet (BpHiradó 1846. jan. 6.: [1]); 1854 *Grandios* [ES. NEM M.] (Heckenast: IdSzT.); 1854/ *grandiőz* (NSz.); 1900 *grandiosus* [ES. NEM M.] (Tolnai: MagySz. *Grande* a.); 1910 *grandiózus* (Kelemen B.: IdSz.) **J:** 'nagy arányaival lenyűgöző hatást keltő | grandios'

■ Nemzetközi szó. | (≡) Ném. *grandios*; ang. *grandiose*; fr. *grandiose*; ol. *grandioso*; stb.: 'nagyszerű, grandiózus'. Az olaszból terjedt el [tudatos szóalkotás a lat. *grandis* 'nagy' alapján, a lat. *gloriosus* 'gloriózus, dicsőséges' analógiájára]. (⇒△) A magyarba a németből, esetleg még olasz és, francia közvetítéssel is kerülhetett; az *us* végű változatok latinosítás eredményei. A *grandiőz* változat franciáskodó hibás alak.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *gorond*

gránic × **A**: 1782/ *Graniczon* (NSz.); 1787 *Grányiczokra* (MNY. 26: 234); 1788 *gránitz* (NSz.); 1860 *geránicz* (MNyszet. 5: 98); 1865 *grányica* (NSz.); NYJ. *grájnícig* (ÚMTsz.); *granicán* (NNyv. 2: 220) **J**: 'határ; határvidék | Grenze; Grenzgebiet'

■ Német (baj.-osztr.) jövevényszó. | (≡) Ném. (R. baj.-osztr.) *granitz*, *gränitz* 'határ', (R. B.) *grānits* 'ua.', – ném. *Grenze* 'ua.' [szláv eredetű; vö. szbhv. *granica*; szlk. *hranica*; le. *granica*; stb.: 'határ']. (≈) Megfelelői: dán *grænse*; rom. *graniță*; stb.: 'ua.'. (△) A szóvégi *a*-s változatok keletkezésében a szerbhorvát, szlovák és román is szerepet játszhatott. A magyarban a déli katonai határőrvidékekkel kapcsolatban terjedt el; ez a határőrvidék a bécsi haditanács irányítása alá tartozott.

📖 Kniezsa: SzJIsz. 830; TESz.; EWUng. • Vö. *granicsár*

granicsár × **A**: 1848 *granicsár* (MNY. 60: 97) **J**: **1.** 1848 'határőrvidéki parasztkatona | Militärgrenzer' (↑); **2.** 1934 '(egykori jugoszláv, román) határőr | (jugoslawischer, rumänischer) Grenzwächter' (Blédy: Infl. 147) (NNyv. 2: 212)

■ Szerbhorvát jövevényszó. | (≡) Szbhv. *graničar* 'határőrvidéki parasztkatona; határőr; határkő' [< szbhv. *granica* 'határ']. Vö. még blg. *graničar* 'határőr'; szln. *graničar* 'ua.; határőrvidéki parasztkatona'; stb. (≈) Megfelelői: rom. *grănicer* 'határőr'. (◡) Ugyanerre az etimonra megy vissza: *grănicer* ~ *grenicer* 'ua.' (1830: SzT.); e szó keletkezésmódja azonban tisztázatlan, de vö. →*gránic*.

📖 MNY. 60: 96; TESz.; EWUng. • Vö. *gránic*

gránit **A**: 1791 *gránitba* (NSz.); 1795 *Granit* (NSz.) **J**: 'főleg földpátból, kvarcból és csillámból álló szemcsés kőzet | Granit'

■ Német jövevényszó. | (≡) Ném. *Granit* 'egy fajta nagyon kemény kőzet' [< ol. *granito* 'granit', tkp. 'szemcsés kőzet']. (≈) Megfelelői: ang. *granite*; fr. *granit*, *granite*; stb.: 'granit'. (⇒△) A németből való átvétel mellett szól a magyar szó kiejtése.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *gránát*²

grapsa → *krapsál*

grasszál **A**: 1588 *grassalnj* [sz.] (SzT.); 1619/ *grassálni* [sz.] (MNY. 84: 128); 1709 *grassáll* (SzT.); 1805/ *grasszálnak* (NSz.); 1867 *graszálni* [sz.] (NSz.) **J**: **1.** 1588 'elterjed, dühöng (járvány) | wüten, um sich greifen (Epideme)' (↑); **2.** 1690 'portyázik, fosztogat; erőszakot követ el | Streifzüge führen, brandschatzen; Gewalt antun' (SzT.); **3.** 1876/ 'felfuvalkodottan, gögösen, kevélyen viselkedik | sich überheblich gebärden, stolzieren' (NSz.)

■ Latin jövevényszó. | (≡) Lat. *grassari* 'lépked, lépdél; kószál, barangol; dühöng, tombol' [< lat. *gradi* 'lép(ked), lépést tesz']. (≈) Megfelelői: ném. *grassieren* 'elharapózik, garázdálkodik dühöng, tombol'; ang. (R.) *grassate* 'dühöng, tombol'; stb. (△) A korábbi változatok szó belseji *s*-es ejtéséhez vö. →*passió* stb.; az *sz*-es alakhoz vö. →*asszisztál* stb. Ma leginkább a 3. jelentésében használatos.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *grádus*

gratuláció → *gratulál*

gratulál **A:** 1599/ *gratulálni* [sz.] (MNY. 69: 501); 1793 *gratulálnak* (NSz.) **J:** 'örvendetes esemény, évforduló stb. alkalmából vkinek kifejezi jókívánságait, ill. elismerését | gratulieren' #

gratuláció **A:** 1742 *gratulation* (MNY. 67: 65); 1803 *Gratulációjára* (NSz.) **J:** 'jókívánság, ill. elismerés kifejezése, szerencsekívánat | Gratulation'

■ Latin jövevényszó. | (≡) Lat. *gratulari* 'örömet mutatja; szerencsét kíván' [< lat. *gratus* 'szíves; kellemes; köszönetet érdemlő; hálás'] | lat. *gratulation* 'örömyilvánítás, szerencsekívánat'. (≈) Megfelelői: ném. *gratulieren*, *Gratulation*; fr. (R.) *gratuler*, *gratulation* stb.: 'gratulál', 'gratuláció'.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *grácia*

grenadin **A:** 1853 *grenadin* (Tóth I.: MDivatsz. 38); 1904 *grenadine* (*grönadin*) (Radó: IdSz. *grenadine* a.) **J:** 1. 1853 'egy fajta ritka szövésű, nagyon könnyű kelme | Grenadine' (↑); 2. 1894 'damaszt | Damast' (PallasLex.)

■ Nemzetközi szó. | (≡) Ném. *Grenadine*; ang. *grenadine*; fr. *grenadine*; stb.: 'egy fajta könnyű selyemszövet, grenadin'. A franciából terjedt el [< fr. *grenade* 'finom selyemfonal; grenadin'; stb.]. (⇒△) A magyarba elsősorban a francia, esetleg a német nyelvből került át. (◎) Textilipari műszó.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *gránát*²

griff **A:** 1395 k. *gríph* (BesztSzj. 1155.); 1405 k. *grif* (SchlSzj. 1741.); 1525 k. *Griff* (MNY. 11: 82) **J:** 1. 1395 k. 'mesebeli ragadozó madár | Greif' (↑); 2. 1799 'egy fajta keselyű | Art Geier' (NytudÉrt. 120: 31)

■ Vándorszó. | (≡) Ném. (kor. úfn.) *griff*, *gryph*; fr. *griffon*; ol. (mant.) *griff*, (gen.) *griffo*, (fri.) *grife*, (com.) *grif*; cseh *gryf*; or. *γρυφ*; stb.: 'griff, mesebeli ragadozómadár; ennek ábrázolása'. Vö. még lat. (e.) *gryphus* 'ua.' [< gör. *γρόψ* 'ua.']. (⇒△) A magyarba német és olasz közvetítéssel került. (△) A magyarság régi, a honfoglalás előtti és a honfoglalás kori díszítőművészetében a griffmadár egy jellegzetes motívum volt, de az ősi magyar megnevezése nem maradt fenn.

📖 TESz.; Mollay: NMÉR.; EWUng. • Vö. *kerub*

grillázs **A:** 1904 *grillage* (*grijázs*) (Radó: IdSz.); 1938 *Grillázs* (ÚILEX.) **J:** 'pirított cukorból és darált dióból, mandulából stb. készült édesség | Art Naschwerk aus geröstetem Zucker und gemahlenen Nüssen, Mandeln usw.'

■ Német (au.) jövevényszó. | (≡) Ném. (au.) *Grillage* 'pirított cukorból és darált dióból, mandulából készült édesség; pörkölés, roston sütés' [< fr. *grillage* 'pörkölés, roston sütés; sütőrost; rácsos díszítésű sütemény; stb.']. (≈) Megfelelői: cseh *griláž*, *griliáž*; le. *grylaž*; stb.: 'egy fajta édesség, nyaláncság'. (⊙) Cukrászati műszó.

📖 TESz.; EWUng.

grimasz → *grimasszíroz*

grimaszol → *grimasszíroz*

grimasszíroz † A: 1792 *grimassziroztál* (NSz.) J: 'arcokat vág, arcát fintorgatja | Grimassen schneiden'

grimasz A: 1797 *grimászokkal* (NSz.); 1807/ *grimaszt* (NSz.) J: 'arcfintor | Grimasse, Fratze'

grimaszol A: 1805/ *grimasszoljam* (NSz.); 1885 *grimázolta* (NSz.); 1958 *grimaszolás* [sz.] (Eckhardt: MFrSz.) J: 'arcokat vág, arcát fintorgatja | Grimassen schneiden'

■ A szócsalád időrendben legkorábbi tagja, a **grimasszíroz** német jövevényszó. | (≡) Ném. (R.) *grimassieren* 'grimaszokat vág' [< fr. *grimacer* 'ua.']. (⊙) A *grimaszol* képzőcserével keletkezett a *grimasszíroz*-ból.

■ A **grimasz** nemzetközi szó. | (≡) Vö. ném. *Grimasse*; ang. *grimace*; fr. *grimace*; stb.: 'grimasz, arcfintor'. A franciából terjedt el [germán eredetű; vö. ang. (óang.) *grīma* 'álarc, maszk; sisak; kísértet'; ném. (ófn.) *grīmo* 'álarc, maszk'; stb.]. (⇒⊙) A magyarba a francia és a német nyelvből került.

📖 TESz. *grimasz* a.; EWUng.

grimbusz A: 1909 *grimbusz* (KakasM. 1909. okt. 31.: 10); 1924 *grimbusz* (Szirmay: TolvSz.) J: 1. 1924 'hangos, lármás rendezvény | lärmende Veranstaltung' (↑); 2. 1926 'idegesség, izgatottság, botrány; nagy láрма, cirkusz | Aufregung, Skandal; viel Aufhebens' (Zolnay–Gedényi)

■ Ismeretlen eredetű. | (⊙) A hangalakja alapján jövevényszó lehetett, esetleg egy idegen nyelvi argóból. (⊙) A családi nyelvhasználatban él.

📖 TESz.; EWUng.

grisván × A: 1544 *krispant* (Oklsz.); 1550 k. *grispanot* (Századok 1877: 226); 1564 u. *krispányos* [?✍] [sz.] (Magyary-Kossa: OrvEml. 2: 264); 1577 k. *grýšpanth* (OrvK. 118); 1618 *Gorispánt* (Radvánszky: Csal. 3: 29); 1694 *girispán* (EWUng.); 1745 *Gruspán* Kristál (NSz.); 1789 *Krinspány* (NSz.); 1795 *grünspan* (NSz.) J: 1. 1544 'rézrozsa | Grünspan, Kupfergrün' (↑); 2. 19. sz. második fele 'réz- v. vasgálic | Kupfer- od. Eisenvitriol' (ÚMTsz.)

■ Német (feln.) jövevényszó. | (≡) Ném. (baj.-osztr.) *grèðspā* 'rézrozsa', (h. baj.-osztr.) *grīšpan* 'ua.; patina', (szász Sz.) *grīnšpōn* 'méreg; méregzöld', (E.) *grāiſpō*, *grāšpū* 'rézrozsa', (kor. úfn.) *grünspan*, *grunspan* 'ua.'; – ném. *Grünspan* 'rézrozsdaszínű, patinazöld' [tükörfordítás a lat. (k.) *viridium hispanicum* 'Spanyolországból származó zöld', tkp. 'spanyolzöld']. (≈) Megfelelői: holl. *spaans groen*; szbhv. (R.) *grīnšpan* stb.: 'rézrozsa'. (⊙) A

szó eleji *g* ~ *k* a bajor-osztrák *g* kétféle hanghelyettesítéséből következik; vö. még →*kalucsni*, →*kamásli* stb.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *gerezd*, *herbárium*, *spanyol*

gríz A: 1765 *Griszt* (MNY. 60: 229); 1788 *Griz* (MNY. 5: 285); 1794 *grüzek* (NSz.); 1799 *gríz* (Márton J.: MNSz.–NMSz.); NYJ. *giriz*, *gric* (ÚMTsz.) **J:** 1. 1765 'finomra őrölt (búza)dara | Grieß' # (↑); 2. 1960 'darapép | Grießbrei' (ÉrtSz.)

■ Német jövevényszó. | (≡) Ném., (au.) *Grieß* 'szemcsés massa, pép; darás, grízes liszt' [germán eredetű; vö. ang. (óang.) *grēat* 'durva szemcséjű, nagy'; izl. (óizl.) *grautr* 'durva dara, kása'; stb.]. (≈) Megfelelői: szbhv. *griz*; szlk. *grisa*, (N.) *grís* stb.: 'darás, grízes liszt'. (△) A 2. jelentés metonímia.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *krájlzer*

gróf A: 1358 ? *Grofunсах* [HN.] (ALH. 1: 398); 1393 *Grof* (MNY. 10: 80); 1409 *Groff* (Oklsz.); 1755 *Goroff* (SzT.); 1845 *gorófom* (NSz.); 1879 *gerófok* (Nyr. 8: 426); NYJ. *gëróf* (ÚMTsz.) **J:** 'a bárónál eggyel magasabb rangú főnemes | Graf' #

■ Német (baj.-osztr.) jövevényszó. | (≡) Ném. (kfn.) *grāf*, *grābe* '(a királyi) udvari bíróság elnöke, feje', (baj.-osztr.) *grāf* 'örökös nemesi cím', (h. baj.-osztr.) *grōf* 'ua.'; – ném. *Graf* 'ua.' [eredetéhez vö. →*geréb*']. (≈) Megfelelői: szlk. *grófi*, le. (R.) *graf*, *gróf*; stb.: 'ua.'. (△) A bajor-osztrák származtatás mellett történelmi tények szólnak. Az első szótörténeti adat feltehetőleg a német névadáson nyugszik. (△⇒) A magyarból: rom. (R.) *grof*; szbhv. *grof*: 'ua.'.

📖 MNY. 1: 109; ALH. 1: 398; TESz.; Mollay: NMÉR.; EWUng. • Vö. *porkoláb*

groteszk A: 1815 *groteszk* (NSz.); 1820 *Grotteskeknek* (NSz.) **J:** <MN> 1815 'a nevetségeset az ijesztővel egyesítő furcsa, torz {személy, dolog v. jelenség} | grotesk' (↑) | <FN> 1. 1820 '(<művészetben:>) festésnek v. domborműnek azon stílusa, amelyben stilizált növényi alakok keverednek állati és emberi alakokkal | Grotteske in der Kunst' (↑); 2. 1894 'betűtípus, amelynek vonalai mindenhol egyforma vastagok | Grotesk {Schrift}' (PallasLex.)

■ Nemzetközi szó. | (≡) Ném. *grotesk*, *Grotteske*, *Grotesk*; ang. *grotesque*; fr. *grotesque*; ol. *grotesco*; stb.: 'furcsa, torz, nevetséges', 'egy fajta irodalmi és művészeti stílus', 'groteszk (betű)', a franciában 'bizarr, különös, furcsa, nevetséges alak, bohóc', [többes számban] 'egy fajta művészi díszítmény' is; a legutóbbi jelentéshez vö. még ném. *Grotteske* 'ua.'. Az olaszból terjedt el [< ol. *grotta* 'üreg, odú, barlang, sziklaüreg'; eredetéhez vö. →*grotta*]. A megnevezés bizonyos ókori, föld alatti, föld alá került épületek festményeinek stílusán nyugszik. (⇒△) A magyarba leginkább a németből került.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *grotta*

grotta △ A: 1657 *Grottához* (MNY. 12: 298) **J:** '(mesterséges) sziklabarlang | Grotte'

■ Olasz jövevényszó. | (≡) Ol. *grotta* 'üreg, odú, barlang, sziklaüreg' [lat. *crypta* 'föld alatti boltozat, boltív', (e.) 'sír, kriptá' < gör. *κρυπτή* 'föld alatti boltozat, boltív']. (≈) Megfelelői: ném. *Grotte*; ang. *grotto*; fr. *grotte*; stb.: 'üreg, odú, barlang, sziklaüreg'.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *groteszk*, *kriptá*

grund A: 1813/ *Grundot* (NSz.); 1900 *gruntgyalu* (Lumtzer–Melich: DOLw.) J: 1. 1813/ 'alapozás, alap, telek {különféle mesterségek, foglalkozások szakszavaként} | Grundierung, Grund {als Fachw versch. Gewerbe}' (↑); 2. 1833/ 'bázis, alap | Grundlage, Basis' (NSz.); 3. 1901 'beépítetlen telek {városban}; játszótér | ungebauter Hausgrund {in der Stadt}; Spielplatz' (NSz.); 4. 1906 'földbirtok; földterület, földdarab | Grundbesitz; Grundstück' (NSz.)

■ Német jövevényszó. | (≡) Ném. *Grund* 'alap; föld, talaj, padló; földbirtok, telek; alapozás'; stb. [germán eredetű; vö. ang. *ground* 'föld, talaj, padló; földbirtok, telek'; óész. germ. *grunnr* 'talaj, föld'; stb.]. (≈) Megfelelői: szbhv. (R.) *grunt*; szlk. (N.) *grunt*; stb.: 'földbirtok, telek; alapozás stb.'. (△) Ma a 3. jelentés a legismertebb. (◊) A (R.) *goront* ~ *gront* 'aranyalj, alap {az aranyozó-, ill. az ötvösművesség műszavaként}' (1644–1671/: NySz.) a ném. (E.) *grqnt* 'alap, alapvonal', *grqnt* 'ua.; alapozás' egy korábbi átvétele.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *krumpli*

grupp Δ A: 1803/ *Groupekből* (NSz.); 1865 *grúp* (Babos: KözhSzt.); 1895 *gruppjában* (NSz.) J: '⟨emberekre, szobrokra stb. vonatkoztatott⟩ csoport | Gruppe {von Menschen, Statuen usw.}'

■ Nemzetközi szó. | (≡) Ném. *Gruppe*; ang. *group*; fr. *groupe*; ol. *gruppo*; stb.: 'csoport'. Az olaszból terjedt el [esetleg germán eredetű; vö. ang. (óang.) *croppa* 'halom, rakás; madár begye'; ném. (ófn.) *kroph* 'madár begye; törzs'; stb.]. (⇒Δ) A magyarba leginkább a németből került.

📖 TESz.; EWUng.

grúz → *gruzin*

gruzin Δ A: 1835 *gruzini* [sz.] (Honművész 1835. dec. 13.: 799); 1871 *gruzinok* (Hon 1871. dec. 16.: [2]); 1894 *gruzinok* (PallasLex. *Georgiaiak* a.) J: 'grúz ember | Grusinier'

grúz A: 1836 *Grúzok* (HasznMul. 1836. jún. 22.: 394); 1900 *grúz* (Munkácsi: ÁKE. 302); 1937 *gruzok* (PHLex.) J: ⟨MN⟩ 1900 'a Kaukázusban lakó grúzokkal kapcsolatos, rájuk vonatkozó | grusinisch' (↑) | ⟨FN⟩ 1937 'grúz ember | Gruisinier' (↑)

■ A szócsalád alapja, a **gruzin** német jövevényszó, valószínűleg az oroszból is. | (≡) Ném. *Grusiner* 'Grúzia lakója'; – vö. még or. *грузин* 'ua.' [< grúz (R.) *gurz* 'ua.']. Forrása: valószínűleg újperzsa *gruji* 'ua.'. (≈) Megfelelői: le. *Grusin* 'ua.'.

■ A **grúz** elvonás. | (△) A *gruzin*-ból vagy esetleg a *Grúzia* (1816: Hübner: Lex. 2: 345) helynévből [< or. *Грузия* [HN.] 'ua.']. (◊) Egyéb megnevezés: *georgiai* 'grúz ⟨fn⟩' (1807: NSz.); ehhez vö. ném. *Georgier*; ol. *georgiano*; stb.: 'ua.'.

📖 TESz. *grúz* a.; EWUng.

guanó A: 1843 *Guáno* (HazKülfTud. 1843. márc. 25.: 191); 1844 *guano* (Nyr. 92: 225); 1860 *guannó* (TESz.); 1876 *guanó*-telepekre (NSz.) J: 'tengeri madaraknak nagy tömegben felhalmozódott ürülékéből keletkező szerves trágya {főleg Peru és Észak-Chile partjain és szigetein} | Guano'

■ Nemzetközi szó. | (≡) Ném. *Guano*; ang. *guano*, *guana*; fr. *guano*, *guana*; sp., (d.-am.) *guano*; stb.: 'guanó'. A dél-amerikai spanyolban keletkezett [< kecsua *wánu* 'ürülék; trágya']. A spanyolból terjedt el. (⇒Δ) A magyarba esetleg a németből került.

guba¹ Δ **A:** 1321 ? *Gubas* [SZ.] [SZN.] (Oklsz.); 1387 *Guba* (Oklsz.) **J:** 1. 1321 ? 'gyapjas, fűrtös felsőruha | zottiger Obermantel aus Wolle, Flaus' (↑), 1387 'ua.' (↑); 2. 1589 'kutya | Hund' (MNY. 72: 434) **Sz:** ~s 1321 ? [SZN.] (↑); 1572 *gwbas* 'bolyhos szövetből készült ruhát viselő | Flaus tragend' (SzT.)

■ Származékszó, keletkezés módja azonban bizonytalan. | ⊕ Az alapszó egy igenévszó lehetett ('kerek, gömbölyű; kikerekedik, gömbölyödik' jelentéssel), amelynek névszói értékű tagja a →*gomb*. A szóvég (folyamatos) melléknévi igenévképző vagy -a kicsinyítő képző; az alaktanához vö. →*guba*², →*hint*a stb. Ha a szó eredetileg egy folyamatos melléknévi igenév volt, akkor főnevesülésen ment keresztül. A *guba* keletkezése azzal magyarázható, hogy az így nevezett ruhadarab szövetébe gubancos, göndör gyapjúfűrtöket szőttek. A 2. jelentés metafora. ⊕⇒ A magyarból: szbhv. *guba*; szlk. *guba*; rom. (E.) *gúbă*: 'bolyhos parasztkabát'.

📖 Erdődi: Szófejt. 12; Kniezsa: SzlJsz. 830; TESz.; EWUng. • Vö. *gomb*, *gombolyag*, *gomolyít*, *göbe*¹, *gümő*

guba² × **A:** 1342 ? *Gubasweulgy* [SZ.] [HN.] (Oklsz.); 1525 k. *Gwbatheremthewfŷw* (MNY. 11: 39) **J:** 1. 1342 ? 'gubacs | Gallapfel' (↑), 1577 k. 'ua.' (OrvK. 300); 2. 1525 k. 'buga (mint virágzati forma) | Rispe' (↑); 3. 1647 'gyümölcs, főleg gesztenye külső szőrös burka; toktermés | Fruchtbecher (bes. der Kastanie); Kaspelfrucht' (MNY. 7: 321); 4. 1756 'szemhéj | Augenlid' (MNY. 60: 490); 5. 1833 'egy fajta tésztaétel | klößchenartige Mehlspeise' (Kassai: Gyökerésző 2: 301); 6. 1863 'szemgolyó | Augapfel' (Krizsa [szerk.] Vadr. 500); 7. 1898 'pénz | Geld' (Dobos: DiákSz.)

■ Származékszó, keletkezés módja azonban bizonytalan. | ⊕ Az alapszó egy igenévszó lehetett ('kerek, gömbölyű; kikerekedik, gömbölyödik' jelentéssel), amelynek névszói értékű tagja a →*gomb*. A szóvég (folyamatos) melléknévi igenévképző vagy -a kicsinyítő képző; az alaktanához vö. →*guba*¹, →*hint*a stb. Ha a szó eredetileg egy folyamatos melléknévi igenév volt, akkor főnevesülésen ment keresztül. A →*guba*¹ és a →*guba*² az alapszóból párhuzamosan alakulhatott ki. A *guba* jelentései részben az eredeti 1. jelentésből, részben egymásból, a különféle golyó, gömb, ill. korong, kerek alakú dolgok hasonlósága alapján keletkezett.

📖 Erdődi: Szófejt. 11; MNY. 49: 100; TESz.; EWUng. • Vö. *gomb*, *gombolyag*, *gomolyít*, *göbe*¹, *gümő*

gubacs **A:** 1067 k. ? *Gubach* [HN.] (Györffy: DHA. I: 185); 1604 *gubacz* (Szenczi Molnár: Dict. Gàlla a.); 1751 *gubács* (NSz.); 1787 *gubitsal* (NSz.); 1787 *gubotsnak* (NSz.) **J:** 1. 1067 k. ? 'tölgyfagubacs | Gallapfel' (↑), 1604 'ua.' (↑); 2. 1940 'hernyó gubója | Kokon' (Balassa I.: DebrCívisFm. 77)

■ Származékszó. | ⊕ Az alapszó egy eredeti igenévszó névszói értékű tagja lehetett ('kerek, gömbölyű' jelentésben). (vö. →*gomb*). A szóvég -cs kicsinyítő képző; az alaktanához vö. →*alacsony*, *kövec*s (→*kő*) stb. A 2. jelentéshez vö. →*gubó*.

📖 Nény. 9: 113; TESz.; EWUng. • Vö. *gomb*, *göbe*¹

gubanc → *gubancos*

gubancos A: 1622 *gobonczos* (MNY. 61: 486); 1673 *gobancsos* (NySz.); 1780 *Gubánczos* (NSz.); 1784 *gubantz* (Baróti Szabó: KisdedSz. 31); 1790 *gabantz* (NySz.) **J:** 'bolyhos, csapzott | zottig, zersaust' #

gubanc A: 1792 *gabantzi* [sz.] (NSz.); 1809 *Gubantz* (NSz.); 1827/ *gabancsokat* (NSz.); 1886 *gubonczot* (NSz.) **J:** 1. [jelzői értékben is] 1792 ? 'összekuszálódott v. összetapadt szálak csomója; kusza fonadék | Zottel; Geschlinge' (↑), 1809 'ua.' (↑); 2. 1827/ 'gebe | Schindmähre' (↑); 3. 1844 'elhanyagolt külsejű szegény ember, éhenkórász | Hungerleier' (NSz.); 4. 1873 'gyümölcs, főleg gesztenye külső szőrös burka | Fruchtbecher (bes. der Kastanie)' (Nyr. 2: 183) **Sz:** ~ol 1854/ *gubanczolva* [sz.] (NSz.)

■ A szócsalád alapja, a **gubancos** származékszó. | (△) Az alapszó egy eredeti igenévszó névszói értékű tagja lehetett ('kerek, gömbölyű' jelentésben) (vö. →*gomb*). A szóvég -c + -s névszóképző; az alaktanához vö. *lafancos* (→*lafanc*), →*lobancos* stb. A szó belseji *n* szervetlen járulékhang.

■ A **gubanc** elvonás. | (△) A *gubancos*-ból jött létre. – A *gubanc* 1–3. jelentéséhez vö. →*guba*¹; vö. még →*gebe*. A 4. jelentéshez vö. →*gubó*.

■ A SZÓCSALÁDHOZ MÉG | (△) A *gubancos*-nak a *gubanc* származékszavaként való magyarázata téves.

📖 MNY. 2: 356; TESz.; Benkő: FiktI. 98; EWUng. • Vö. *gomb*

gubbad → *gubbaszkodik*

gubbaszkodik × **A:** 1772 *kuppaszkodik* [▽] (NSz.); 1792 *Gubafzkodni* [sz.] (Baróti Szabó: KisdedSz.); 1846 *gubaszkodott* (NSz.) **J:** 'gubbaszt | kauern'

gubbaszt A: 1824 *gubbaszt* (NSz.); 1887 *gubasztanak* (NSz.) **J:** 'kuporog, guggol | kauern' #

gubbad Δ **A:** 1831 *gubbad* (Kreszn.) **J:** 'görnyed; gubbaszt | sich beugen; kauern'

■ Származékszó. | (△) Az alapszó egy eredeti igenévszó igei értékű tagja lehetett ('kerek, kikerekedik, gömbölyödik' jelentéssel), amelynek névszói értékű tagja a →*gomb*. A szóvég különféle igeképzők. (◊) Idetartoznak: (N.) *göbbszkezik*, *gümbeszkezik*, amelyek az alapszó palatális változatát képviselik (vö. még →*gömb*).

📖 TESz.; Benkő: FiktI. 98; EWUng. • Vö. *gomb*, *gömb*

gubbaszt → *gubbaszkodik*

guberál A: 1868 *guberálni* [sz.] (VasárnapiU. 15/21: 246); 1879 *gubérányi* [sz.] (Nyr. 8: 469); 1897 *guberál* (Nyr. 26: 190) **J:** 1. 1879 '⟨kártyázáskor⟩ a pénzt előkotorja, kiteszi; ⟨kelletlenül⟩ fizet | das Geld hervorklauben, auslegen ⟨beim Kartenspiel⟩; (ungern) zahlen' (↑); 2. 1897 'vizsgál, nézeget ⟨kártyát⟩ | prüfen, mustern ⟨die Karten beim Spiel⟩' (↑); 3. 1900 'keresgélve turkál, szedeget ⟨szeméttelenen, bányaüzemben stb.⟩; keres | zusammenklauben; suchen' (Jenő–Vető: TolvSz.); 4. 1908 ? 'összekuporgat, összegyűjt | zusammenscharren' (NSz.), 1958 'ua.' (NSz.)

■ Jövevényszó, valószínűleg a németből. | (≡) Ném. (argó) *kuberieren*, *koferieren* 'fizet' [? < ném. (argó) *chauf*, *keif*, *kofes* 'tartozás, adósság; adós; vendéglői számla; drága' vagy a ném. (argó) *kab(b)ern* 'elás, elrejt, eldug']. (△) A magyar jelentések összefüggése tisztázatlan. Az 1.

vagy a 3. jelentés az elsődleges, a továbbiak már a magyarban keletkezettek. A 3. jelentés a leginkább elterjedt. (⊖) A → *guba*² szóval való kapcsolata tisztázatlan.

📖 MNy. 49: 100; TESz.; EWUng.

gubernál* → *gubernátor

gubernátor Δ **A:** 1450 *gubernator* (Oklsz.); 1575 *Gubernátornac* (Heltai: Krón. 96a); 1585 *Gubernatornak* (SzT.); 1863 *gubormárton* (Krizsa [szerk.] Vadr. 343) **J:** 'kormányzó | Gouverneur; Regent' **Sz:** ~**ság** 1559 *Gubernatorfagaba* (Székely I.: Krón. 210a)

gubernál † **A:** 1584 *gubernalliak* [l-j] (SzT.); 1590 *gubernáluán* [sz.] (NySz.) **J:** 'kormányoz, irányít | führen; regieren'

■ Latin jövevénytyszó. | (⊖) Lat. *gubernator* 'kormányos, vezető, irányító' | lat. *gubernare* 'kormányoz, irányít <hajót>; kormányoz, irányít, vezet', (h.) 'kormányoz, igazgat, irányít, uralkodik' [< gör. κυβερνάω 'kormányoz, irányít']. (⊗) Megfelelői: ol. *governatore, governare*; sp. *gobernador, gobernar* stb.: 'kormányzó', 'kormányoz, igazgat, irányít, uralkodik'. (Δ) – A (N.) *gubormárton* (↑) népetimológiával keletkezett. (⊙) A *gubernátor* ma leginkább történelmi műszóként használatos. (⊖) Idetartozik: (R.) *gubernium* 'kormány, kormányzat' (1657: SzT.).

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *kibernetika*

gubó **A:** 1619 *gubó* (NySz. 2. *guba* a.) **J:** 1. 1619 ? 'gubacs | Gallapfel' (↑), 1793 'ua.' (NSz.); 2. 1793 'hernyó, főleg selyemhernyó burka a bábállapotban | Kokon' (↑); 3. 1799 'termés, főleg gesztenye külső burka; toktermés | Fruchtbecher <bes. der Kastanie>; Kaspelfrucht' (NSz.); 4. 1807 'buga <mint virágzati forma> | Rispe' (MagyFűvészk. 1: 121); 5. 1847 'kinövés, daganat | Auswuchs' (NSz.); 6. 1855 'szemgolyó | Augapfel' (NSz.); 7. 1902 'egy fajta édes tésztaétel | klößchenartige Mehlspeise' (Nyr. 31: 469) **Sz:** ~**zik** 1853 *gubózni* [sz.] (NSz.)

■ Származékszó, keletkezés módja azonban bizonytalan. | (Δ) Az alapszó valószínűleg egy igenévszó lehetett ('kerek, gömbölyű; kikerekedik, gömbölyödik' jelentéssel), amelynek névszói értékű tagja a → *gomb*. A szóvég (folyamatos) melléknévi igenévképző vagy -ó kicsinyítő képző; az alaktanához vö. → *gumó*, → *kacsó* stb. Ha eredetileg melléknévi igenévképző volt, főnevesülés történt. (⊕) Nem tartozik ide: *gubó* 'tökfilkó, balek' (1808: Nyr. 83: 487), a szlk. *kubo*, (K.) *gubo* 'faragatlan fickó, fajankó, ostoba, tökfilkó' szóból ered.

📖 NéNy. 9: 113; Nyr. 83: 486; TESz.; EWUng. • Vö. *gomb*, *gombolyag*, *gomolyít*, *göb*

guga × **A:** 1664 *gugát* (NySz.); 1833 *Góga, Gúga* (Kassai: Gyökeresző 2: 302); 1848 *Gigébe* (MNy. 65: 300) **J:** 1. 1664 'nyirokmirigy-gyulladás, nyirokdagnat; golyva | Lymphadenitis, Lymphgeschwulst; Kropf' (↑); 2. 1708 k. 'pestis | Pest' (Nyr. 12: 265)

■ Szerbhorvát vagy szlovén jövevénytyszó. | (⊖) Szbhv. *guka* 'kinövés, dudor; daganat, duzzanat; görcs, csomó, bűtyök', *guke* [többes szám] 'golyva', *kuga* 'pestis'; szln. *kuga* 'ua.' [< ném. (kfn.) *koge* 'járvány']. (Δ) A *gige* változat keletkezésénél a *gége* (→ *gég*) is közrejátszhatott.

📖 MNy. 3: 162; Kniezsa: SzlJsz. 204; TESz.; EWUng. • Vö. *kugli*

gugg → **guggol**

guggol **A:** 1548 *guggolt* [sz.] (RMKT. 2: 217); 1552 meg *gugolnac* (Heltai: Dial. K8b); 1570 *gugalo* [sz.] (NySz.); 1725 *kuggolom* (NSz.); NYJ. *kukul* (ÚMTsz.) **J:** **1.** 1548 'csúfol, gúnyol | (ver)spotten, (ver)höhnén' (↑); **2.** 1794/ 'guggoló helyzetben van; guggoló helyzetbe kerül, lekuporodik | kauern; niederkauern' # (NSz.); **3.** 1873 'szunyókál, bóbiskol | schlummernd nicken' (NSz.)

guggos **Δ A:** 1630 *guggos* (NySz.) **J:** **1.** 1630 'nevetséges | lächerlich' (↑); **2.** 1803 'gyalog- (bab) | Zwerg-, zwerghaft (Bohne)' (Márton J.: MNSz.–NMSz. *Zuckerbohne* a.)

gugg **Δ A:** 1708 *Legugni* [sz.] (Pápai Páriz: Dict.); 1784 *le-guggott* (Baróti Szabó: KisdedSz. 55) **J:** 'guggol; lekuporodik | kauern; niederkauern'

■ Valószínűleg a szócsalád alapja, a **gugg** feltehetőleg onomatopoetikus eredetű. | ☐ Szorosan összefügg a →*kuksol* tövével; vö. *kukkál* 'lekuporodik, guggolva rejtőzik' (1745: EWUng.).

■ A **guggol** származékszó. | ☐ Valószínűleg a gyakorító képzős *gugg* származékszava, habár a szótörténet nem emellett szól. Az eredeti 2. jelentésből kialakult 1. jelentés keletkezéséhez vö. ném. (N.) *verarschen* 'tréfát űz vkivel, ugrat vkit' < ném. *Arsch* 'ülep, fenék'.

■ A **guggos** származékszó. | ☐ A melléknévképzős *guggol* alapján keletkezhetett.

📖 AkNyÉrt. 18/8: 45; MNy. 50: 256, 51: 318; TESz.; EWUng. • Vö. *kuksol*

guggos → **guggol**

gugyi × **A:** 1697 *kogyi* (MNy. 28: 168); 1792 *gugyi* (MNy. 17: 48) **J:** **1.** 1697 'pálinka | Branntwein' (↑); **2.** 1863 'pálinka alja | Bodensatz des Branntweines' (Krizsa [szerk.] Vadr. 500) **Sz:** ~**sta** 1888 *gugyista* 'vásári csalo | Marktbetrüger, -dieb' (NSz.)

■ Ismeretlen eredetű. | ☐ A *gugyista* származékszó jelentése azon nyugszik, hogy némelyik tolvaj az áldozatát kábító, altató hatású italokkal öntudatlanná teszi.

📖 TESz.; EWUng.

gúla **A:** 1760 *gúljáknak* (NySz.); 1835 *gúla* (Tzs. *Pyramide* a.); 1847 *gulát* (NSz.); 1886 *guja* (Nyr. 15: 66) **J:** **1.** 1760 'obeliszk | Obelisk' (↑); **2.** 1835 'háromszögű, egy csúcsban összefutó oldallapokkal határolt mértani test | Pyramide (Bau, Math)' # (↑); **3.** 1863 'piramishoz hasonló alakzatú, csoportos tornamutatvány | pyramidale Formation einer Turnergruppe' (Bánhidi: Sportny.); **4.** 1867 'piramis alakba összerakott puskák | Gewehrpyramide' (NSz.)

■ Olasz (É.) jövevényszó. | ☐ Ol. (bol.) *goglia* 'torony; csúcs, hegyes vég; obeliszk; piramis alakú építmény', (mil.) *gùglia*, *gùlia* 'ua.', (R.) *guglia* 'ua.; díszítő épületelem', – ol. *guglia* 'oromvégződés; piramis alakú csúcs, hegy' [< lat. (k.) *aculea*, *agulia* 'csúcs, hegyes vég, (ház)fedél']. ☐ Az eredeti változat *gúlya* volt, a szó belseji *l* túlhelyesbített depalatizáció eredménye. A 2–4. jelentés metafora.

📖 TESz.; EWUng.

gulaszta × **A:** 1795 *gulasztás* [sz.] (Bakos F.: REL. 258); 1803 *guráfzta* (Márton J.: MNSz.–NMSz. *Biestmilch* a.); 1808 *Gulafztás* [sz.] (Sándor I.: Toldalék); 1833 *Kurásztra* (Kassai: Gyökerésző 2: 198); NYJ. *gujésztra* (MTsz.); *guluszta* (ÚMTsz.); *guráca* (Nyatl. *előtej* a.); *gurázda* (MTsz.); *korászta* (Nyatl. *előtej* a.); *Kulajsztra* (Herman: Pászt. 436); *kurászka*, *kurászla* (ÚMTsz.) **J:** 1. 1795 'fecstej | Biestmilch' (↑); 2. 1904 'összement, megromlott tej | geronnene Milch' (ÚMTsz.)

■ Román jövevényszó, szlovák és ukrán közvetítéssel is. | (≡) Rom. *coraslă*, [végartikulussal] *corasla*, (N.) *colástră*, *corástă*, *corástră*, *curástă*, *curástră*: 'fecstej'; – vö. még szlk. (N.) *kulájstra*, *kuláštra* 'fecstejjel készült sütemény', *kurášla* 'fecstejjel készült leves', *kurástva* 'fecstej'; ukr. (N.) *колясця*, *кулясця*, *кулéўсця* 'ua.'. A románban a lat. *colostra* 'ua.' továbbélése. A vlach pásztorkodás szava. (△) A szó eleji *k* > *g* hangváltozáshoz vö. →*gerezna*, →*guzsaly* stb. A szövégi *a*-hoz, a románból való átvétel esetében, vö. →*áfonya*. A magyarban keletkezett 2. jelentés arra a megfigyelésre megy vissza, hogy a fecstej főzés közben összemegy, megtúrósodik.

📖 Kniezsa: SzJsz. 649; TESz.; Bakos F.: REL. 258; EWUng.

gulya **A:** 1138/ ? *Guladí* [sz.] [SZN.] (MNY. 32: 204); [1237–1240] ? *Gulla* [HN.] (PRT. 1: 780); 1561 *gulyámat* [✓] (NádLev. 69); 1587 *Gwlas* [sz.] [SZN.] (SzT.); 1747 *Gujája* (SzT.) **J:** 1. 1138/ ? 'szarvasmarha | Rind' (↑), 1585 'ua.' (Cal. 185); 2. 1561 'szarvasmarhák nagyobb csoportja, amely tavasztól ősziig kint van a legelőn | Rinderherde, die vom Frühjahr bis zum Herbst auf der Weide ist' (↑) **Sz:** ~s 1587 ? [SZN.] (↑); 1588 'a gulya pásztora, marhapásztor | Rinderhirt' (Oklsz.)

■ Bizonytalan eredetű, esetleg jövevényszó egy kaukázusi nyelvből. | (≡) Vö. dargin *gula* 'nagy hízómarha; jószág' [tisztázatlan eredetű]. Tekintettel a magyarság tisztázatlan kaukázusi viszonyaira, a véletlen egyezést sem lehet kizárni. (△) A 2. jelentés esetleg a *gulyás* származékszóból, a →*csorda* : *csordás* analógiájára következtethették ki. (△⇒) A magyarból: szbhv. (N.) *gũlja*; szlk. (R.) *guľa*, *gula*; stb.: 'gulya, csorda'.

📖 Munkácsi: ÁKE. 307; TESz.; EWUng. • Vö. *gulyás*

gulyás **A:** 1861 *gulyást* (Bolond Miska 1861. jan. 13.: 6); 1886 *gulyást* (PFÉvk. 1960–1.: 262) **J:** 'kis darabokra vágott marha-, v. sertéshúsból, vele együtt főtt burgonyából paprikás és hagymás lével készült (egytál)étel | Gulasch' # – De vö. 1787 *Gujás-hús* 'ua.' (NSz.); 1826 *Gulyás-étel* 'ua.' (NSz.); 1838–1845 *gulyástokán* 'ua.' (MNYTK. 107: 35)

■ Különböző összetételek előtagjának önállósulásával. | (△) A *gulyáshús* (↑), *gulyásétel* (↑), *gulyástokány* (↑) stb. szavakból. Ezek a *gulyás* 'gulyás, marhapásztor' (→*gulya*) + →*hús*, ill. *étel* (→*eszik*), →*tokány* stb. szavakból keletkeztek és eredetileg a marhapásztorok egytálételét: a 'bográcsgulyás't jelölték. (◡) Egyéb megnevezések: *gulyásos hús* 'gulyás' (1834: NSz.); *gulyásos* 'ua.' (1872: NSz.). (△⇒) A szó a magyarból kiindulva nemzetközivé vált; vö. ang. *goulash*; fr. *goulache*; finn *gulašši*; stb.: 'ua.'.

📖 MNY. 7: 99; PFÉvk. 1960: 262; TESz.; EWUng. • Vö. *eszik*, *gulya*, *hús*, *székelygulyás*, *tokány*

gumi **A:** 1519 *gumy* (JordK. 9); 1577 k. *gummith* (OrvK. 269); 1655 *gomi* (NySz.); 1745 *Gummák* (MNY. 5: 186) **J:** 1. 1519 'mégza, fanedv | Baumsaft' (↑); 2. 1835 'kaucsukból készült, rugalmas anyag | Gummi' # (Kunoss: Gyal. *Gummielasticum* a.); 3. 1841 'ürülék | Exkrement' (MTsz.) **Sz:** ~z 1585 *gumizás* [sz.] (Cal. 466)

■ Latin jövevénytyszó, később a németből is. | (≡) Lat. *commi, cummi*, (vulg.) *gummi, gumma* 'fanedv, mézga, gyanta', (h.) 'ua.; ragadós, ragacsos folyadék; gumi' [< gör. *κόμμι* 'fanedv, mézga, gyanta']; – ném. *Gummi* 'ua.; gumi'. (≈) Megfelelői: ang. *gum*; fr. *gomme*; stb.: 'ua.'. (⊕) A szépítő 3. jelentés a *kutyagumi* 'kutyaurülék' (1833 e.: Gáldi: Szótir. 287) összetételből való önállósulással alakult ki.

📖 TESz.; Mollay: NMÉR.; EWUng. • Vö. *gumiarábikum, radír*

gumiarábikum Δ **A:** 1577 k. *gummi arabicommal, gummi arabicumoth* (OrvK. 70, 161); 1589 *Ghumi Arabicum* (SzT.); 1801 *Gumi Arabikumnak* (NSz.); 1938 *Gumiarábikum* (ÚILex.) **J:** 'afrikai fafajták (Acacia) megsértett kérge alól szivárgó sűrű, ragadós nedv, arab mézga | Gummiarabikum'

■ Latin jövevénytyszó. | (≡) Lat. (ú.), (h.) *gummi arabicum* 'egy akácfajta mézgája', tkp. 'arab mézga'. (≈) Megfelelői: ném. *Gummiarabikum*; fr. *gomme arabique*; stb.: 'arab mézga'. (⊕) A (R.) *arábiai gumi* 'ua.' (1789: Gáldi: Szótir. 287) latin példa alapján való tükörfordítás. (⊙) A mai szaknyelvben: *arab mézga* 'ua.', tkp. 'arab gyanta' (1959: ÚMLex.).

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *arab, gumi*

gumó **A:** 1807 *gumós* [sz.] (MagyFűvészk. 1: 154); 1808 *gomó* (Sándor I.: Toldalék) **J:** 'csomó, gombóc | Knollen' # **Sz:** ~s 1807 (↑)

■ Származékszó, keletkezés módja azonban bizonytalan. | (⊕) Az alapszó egy igenévszó lehetett ('kerek, gömbölyű; kikerekedik, gömbölyödik' jelentéssel), amelynek névszói realizációja a →*gomb*. A szó belseji *b ~ m* váltakozáshoz vö. →*gomolyít*. A szóvég (folyamatos) melléknévi igenévképző vagy -ó kicsinyítő képző; az alaktanához vö. →*gubó*, →*kacsó* stb. Ha eredetileg melléknévi igenévképző volt, főnevesülés történt. – Az egykori nyelvjárási szó a nyelvújítás idején került az irodalmi nyelvbe.

📖 NéNy. 8: 19; TESz.; EWUng. • Vö. *gomb, gombolyag, gümő*

gúnár **A:** 1525 k. *Gwnar* (MNY. 11: 82); 1713 *gúnárt* (NySz.); 1743 *Gonár* (SzT.); 1771 *Ganár Lud* (SzT. *gúnárlúd* a.); 1795 k. *gónár* (NSz.); NYJ. *gēnár, gīnár* (ÚMTsz.) **J:** 'a lúd hímje | Gänserich' #

■ Német (k.-ném.) jövevénytyszó. | (≡) Ném. (k.-ném.) *ganner, gunert*, (szász Sz.) *gōnər, gānr*, (szil.) *gonner, gunner*, – ném. *Ganser*: 'gúnár' [indoeurópai eredetű; vö. ang. (óang.) *gandra, ganra*; plb. *gūnsgarr*; stb.: 'ua.']. (⊖) A *guzar* 'ua.' (1395 k.: BesztSzj. 1182.) egy korábbi külön átvétel valószínűleg az egyik déli szláv nyelvből; vö. blg. (N.) *gōcap*; szln. *goser*; 'ua.'. (⊕⇒) A magyarból: szlk. *gunár* 'ua.'.

📖 TESz.; MNY. 64: 500; EWUng.

gúny → *gúnyol*

gúnya **A:** 1388 *Gwnyas* [sz.] [szn.] (Oklsz.); 1586 *gwniaiokkal* (SzT.); 1611 *Gúnya* (Szenczi Molnár: Dict.) **J:** 1. 1388 ? '(szegényes) ruha | (ärmliches) Kleid' (↑), 1586 'ua.' (↑); 2. 1604 'batyu, cókmók | Bündel, Siebensachen' (Szenczi Molnár: Dict. *Panniculária* a.); 3. 1604 'lepedő | Bettlaken' (Szenczi Molnár: Dict. *Tóral* a.)

■ Szláv jövevényszó. | ⊕ Szln. (N.) *gúnj* 'gyapjútakaró, durva takaró', *gúnja* 'ua.; darócposztóból készült ruha'; szlk. *huňa* 'ua.; darócból v. gyapjas birkabőrrel készült felsőruha'; or. (N.), (R.) *гъня* 'ujjas zeke, rövid kabát; ócska, elnyűtt ruha'; stb. [< óiráni *gaunya*- 'a színes' vagy a lat. *gunna* 'prém, szörme']. ⊖ A *hunya* 'ruha' (1754: MTsz. *gúnya* a.) külön átvétel a szlovákból (↑).

📖 Kniezsa: SzlJsz. 204; TESz.; EWUng.

gunnyaszt **A:** 1645 *gunnyasztásokkal* [sz.] (NySz.); 1702 *gúnnyasztva* [sz.] (NySz.) **J:** 1. 1645 'gubbaszt | kauern' (↑); 2. 1702 'összehúzza magát | sich zusammenziehen' (↑); 3. 1802 'bágyaszt | erschlaffen' (NSz.); 4. 1804 'szundikál | schlummern; schlummernd nicken' (NSz.)

■ Származékszó egy fiktív töből. | ⊕ A szótő esetleg a →*kornyadoz* tövével függhet össze. A szóvég *-aszt* műveltető képző; az alaktanához vö. *halaszt* (→*halad*), *mulaszt* (→*múlik*) stb. ⊖ Valószínűleg idetartoznak: *gunyókál* 'összehúzódik, összezsugorodik, összekuporodik' (1795: NSz.); *gunnyaszkodik* 'ua.' (1841: MTsz.); (N.) *elgunnyad* 'elkábul, elbódul' (1841: MTsz.). ⊕ A →*gubbaszkodik* szócsaládjával való összefüggés kevésbé valószínű.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *kornyadoz*

gúnyol **A:** 1585 *gynyolas* [sz.] (Cal. 744 [o: 742]); 1585 meg *gunyolom* (Cal. 616); 1708 *Gúnyolom* (Pápai Páriz: Dict.) **J:** '(ki)csúfol | (ver)spotten' # **Sz:** ~**ódik** 1783 *gunyolódóbbak* [sz.] (NSz.)

gunyor † **A:** 1786 *Gúnyor* (Szily: NyÚSz.); 1813 *Gunyor* (Mondolat 65) **J:** 'satíra | Satire' **Sz:** ~**os** 1838 *Gúnyoros* (Tzs.)

gúny **A:** 1804 *gúnynak* (Nyr. 41: 309) **J:** 'csúfolódás, nevetség | Hohn, Spott' # **Sz:** ~**os** 1808 *gúnyos* (NSz.)

■ A szócsalád alapja, a **gúnyol** fiktív töből keletkezett származékszó. | ⊕ A szótő ismeretlen eredetű. A szóvég valószínűleg denominális *-l* névszóképző; az alaktanához vö. *csodál* (→*csoda*), *csúfol* (→*csúf*) stb.

■ A **gunyor** és a **gúny** nyelvújítási szavak. | ⊕ Tudatos szóalkotással keletkeztek. – A *gunyor* a szótöből *-r* névszóképzővel keletkezett; az alaktanához vö. →*tompör*; a szó ma csak a *gunyoros* 'gúnyos' származékában él. A *gúny* az igéből, ill. a korábbi névszóból lett elvonva.

▣ A SZÓCSALÁDHOZ MÉG | ⊕ Hangutánzó-hangfestő értelmezése, ill. a →*gubbaszkodik*, →*guggol* és a →*gunnyaszt* szócsaládokkal való összefüggése kevésbé valószínű.

📖 MNy. 51: 318; TESz.; EWUng.

gunyor → *gúnyol*

gurdít → *gurdul*

gurdul **A:** 1666 *Legordulván* [sz.] (Thaly: VÉ. 2: 55); 1808 *Gurdulni* [sz.] (Sándor I.: Toldalék) **J:** 'gördül | rollen {intrans.}'

gurog × [1] **A:** 1784 *gurogás* [sz.] (Baróti Szabó: KisdedSz. 31); 1831 *gurg* (Kreszn.); 1831 *Gurgat* [sz.] (Kreszn.); 1888 *gurrogya* [sz.] (NSz.) **J:** 'görög, gördül | rollen {intrans.}'

gurít **A:** 1792 *Gurittani* [sz.] (Baróti Szabó: KisdedSz.) **J:** 1. 1792 'gördít | rollen wälzen (trans.)' # (↑); 2. 1898 'nagyot mond | flunkern' (Dobos: DiákSz.)

gurdít × **A:** 1792 *gurdittani* [sz.] (Baróti Szabó: KisdedSz. *Gurittani* a.) **J:** 'gurít, hengerít | rollen, wälzen (trans.)'

gurul **A:** 1807/ *gurulnak* (Kreszn.); 1847 *gorúl* (NSz.); NYJ. *karúl* (MTsz.) **J:** 'gördül, fordul | rollen, kollern (intrans.)'

gurgul × **A:** 1810 *Gurgúlok* (NSz.), de vö. → *gurgula* **J:** 'gördül, fordul | rollen, kollern (intrans.)'

■ Onomatopoetikus eredetű. | ☞ A szótő a → *gurigál* tövével azonos és a palatoveláris párhuzamosság alapján a → *zörög*¹ szócsaládjával áll összefüggésben. A szóvégek különböző igeképzők. A *gurít* 2. jelentéséhez vö. *lódít* (→ *lóg*).

📖 AkNyÉrt. 18/8: 39; TESz. *gurít* a.; EWUng. • Vö. *görög*¹, *gurgula*, *gurigál*

gurgál † **A:** 1785 *gurgálni* [sz.] (NSz.) **J:** 'torkot öblöget, gargarizál | gurgeln'

gurgulázik **A:** 1796 *gurgulyázhatná* [sz.] (Pais-Eml. 589); 1798 *gurgulázni* [sz.] (NSz.); 1957 *gurgujázik* [▽] (ÚMTsz.) **J:** 'torkot öblöget, gargarizál | gurgeln'

■ Onomatopoetikus eredetű szócsalád. | ☞ Ugyanannak a hanghatásnak az utánzására keletkezett mint az a görög szó, amelyre a → *gargarizál* végső soron visszamegy. A szóvég gyakorító képző. A szócsalád hangalakjának keletkezéséhez egyfelől a ném. *gurgeln* 'gargarizál', másfelől a → *gurgula* és a → *gurdul* szócsalád tagjai is hozzájárulhattak; a legutóbbi hatásához vö. még *gurgulázik* 'gördül, zúdul' (1873: NSz.). ☹ A (R.) *gurgula* 'toroköblögetés, gargarizálás' (1808: NSz.) valószínűleg a *gurgulázik*-ból lett elvonva.

📖 Bárczi: SzófSz. *gurguláz* a.; TESz. *gurguláz* a.; EWUng.

gurgul → *gurdul*

gurgula × **A:** 1644 *Gurgulias* [sz.] [szN.] (SzT.); 1792 *gurgulya* (Baróti Szabó: KisdedSz. *Dobofzka* a.); 1793 *Gurguláját* (NSz.) **J:** 1. [jelzői értékben is] 1644 ? 'nagy, kerek szem | großes, rundes Auge' (↑), 1864 'ua.' (CzF.); 2. 1792 'henger v. cső alakú tárgy | walzen- od. rohrförmiger Gegenstand' (↑)

■ Származékszó szófajváltásának eredménye. | ☞ A *gurgul* (→ *gurdul*)ból képzett, főnevesült folyamatos melléknévi igenév -a képzővel (vö. → *csusza*, → *hulla* stb.). ☹ Tisztázatlan idetartozású: *gurgolya* 'egy fajta ernyős virágú növény' (1807: MagyFűvészk. 207).

📖 NéprÉrt. 29: 77; Kniezsa: SzlJsz. 832; TESz. *gurgula*¹ a.; EWUng. • Vö. *gurdul*

gurgulázik → *gurgál*

guriga → *gurigál*

gurigál **A:** 1792 *Gurigálni* [sz.] (Baróti Szabó: KisdedSz. *Gurittani* a.) **J:** 'gurigáz, ide-oda hengerít | hin und her rollen lassen'

gurigázik **A:** 1792 *gurigázni* [sz.] (Baróti Szabó: KisdedSz. *Gurittani* a.); 1890–1906 *gulyigázik* [▽] (ÚMTsz.) **J:** 'gurít, ide-oda hengerít | hin und her rollen lassen' #

guriga **A:** 1838 *Guriga* (Tzs.); 1864 *guroga* (CzF.); NYJ. *durga* (ÚMTsz.) **J:** 'cérnaorsó, spulni | Zwirnrolle'

■ A szócsalád alapjai, az igék onomatopoetikus eredetűek. | (△) A szótő a → *gurdul* szócsaládjáéval azonos. A szóvég gyakorító képző.

■ A **guriga** elvonás. | (△) Az igékből lett elvonva.

📖 Nyr. 32: 469; NéprÉrt. 29: 77; TESz. *gurigáz* a.; EWUng. • Vö. görög¹, *gurdul*

gurigázik → *gurigál*

gurít → *gurdul*

gurog → *gurdul*

gurtni **A:** 1848 *Gurtenes* [sz.] (SzT.); 1906 *gürtni* (NyF. 34: 46); 1932 *gurtni* (PHNyr. 136) **J:** 1. 1848 'heveder | Gurt' (↑); 2. 1906 'öv | Gürtel' (↑)

■ Német (baj.-osztr.) jövevényszó. | (≡) Ném. (baj.-osztr.) *gürtel*, – ném. *Gurt* 'szövetből v. bőrből készült széles szalag, köté, heveder, öv' [< ném. *gürten* 'övet, szíjat felköt vmi köré']. (≈) Megfelelői: szb hv. *gurtna* 'öv, szíj'; le. *gurt* 'heveder, öv, szalag'; stb. (△) A *ni* végződéshez vö. → *cakni*, → *fecni* stb. (⊙) A szó főleg a családi nyelvhasználatban él. (⊖) Idetartoznak: (R.) *gürtli* 'öv, szíj' (1907: NyF. 49: 44), (R.) *gurtli* 'fenőszíj; szíj' (1939: MNyK. 167); mindkettő a ném. *Gürtel* 'öv, szíj' szóra megy vissza.

📖 NyF. 49: 44; TESz.; EWUng. • Vö. *bongor*

gurul → *gurdul*

gusa × **A:** 1708 *Gufa* (Pápai Páriz: Dict. *Strūma* a.); 1808 *guzsa* (Sándor I.: Toldalék) **J:** 1. 1708 'golyva | Kropf, Struma' (↑); 2. 1891 '(madár)begy | Kropf der Vögel' (Nyr. 20: 568); 3. 1901 'torokgyík, diftéria | Diphterie' (Nyr. 30: 205); 4. 1913 'ádámcsutka | Adamsapfel' (ÚMTsz.)

■ Román jövevényszó, szerbhorvát közvetítéssel is. | (≡) Rom. *gușă*, [végartikulussal] *gușă* 'madár begye, ill. emberi golyva; torok, gége, nyak, garat'; – vö. még szb hv. *guša* 'madár begye; torok, garat; mumpsz'. A románban tisztázatlan eredetű. (≈) Megfelelői: albán *gushë* 'golyva'; blg. *zyua* 'ua.; torok, gége, garat'; stb. (△) A szóvégi *a*-hoz, a románból való átvételnél, vö. → *áfonya*. A 3., 4. jelentés metafora az 1. jelentés alapján.

📖 Kniezsa: SzlJsz. 205; TESz.; EWUng.

gusztál → *gusztus*

gusztus **A:** 1719 *gustusom* (MNY. 60: 114); 1725–1764/ *Gusztussát* (NSz.); 1793 *gustússal* (NSz.) **J:** **1.** 1719 'étvágy | Appetit' (↑); **2.** 1725–1764 'ízlés | Geschmack' (↑); **3.** 1761 'kedv vmire; tetszés | Lust; Gefallen' (SzT.) **Sz:** ~**os** 1874 *gusztusosan* (BorsszemJ. 1874. nov. 29.: 3); 1895 *gusztusos* (NSz.) | ~**talán** 1901 *gusztustalan* (Köztelek 1901. jan. 9.: 65); 1928 *gustustalan* (Tolnai: MagySz.)

gusztál **A:** 1844 *gusztálok* (PestiD. 1844. nov. 17.: 103); 1847 *gustáltában* [sz.] (NSz.); 1850 *gusztálta* (NSz.) **J:** **1.** 1847 'figyelmesen, kíváncsian szemlél, nézeget vmit | gustieren' (↑); **2.** 1865 'ízlel | schmecken {trans.}' (Babos: KözhSzt.)

■ Latin, ill. német jövevényszók. | (≡) A *gusztus*-hoz: lat. *gustus* 'íz; íz(elő)érzék, ízlelőképeség; (étel-, ital)fogyasztás' [indoeurópai eredetű; vö. óind *jōṣa-h* 'elégedettség, megelégedettség'; gót *kustus* 'megvizsgálás, ellenőrzés, próba'; stb.]. – A *gusztál*-hoz: ném. *gustieren* 'megízlel, megkóstol, ízlel' [< lat. *gustare* 'megízlel, megkóstol, ízlel, elfogyaszt, élvez']. (≈) Megfelelői: fr. *goût*, *goûter*; ol. *gusto*, *gustare*; stb.: 'íz, ízérzékelés, étvágy', 'kipróbál, megkóstol'. (△) A *gusztus* szóvégi *s*-éhez a magyarban vö. →*ámbitus* stb. A *gusztál* szóvége a latin eredetű igék analógiájára alakult ki. (◡) A *gusztá* 'étvágygerjesztő, kíváncsian; nagyon tetszetős, kellemes' (1904: PKSz.) valószínűleg elvonás a *gusztál*-ból.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *kóstol*, *ragu*

guta **A:** 1215/ ? *Guta* [SZN.] (VárReg. 195.); 1546 *gwttá* (MNY. 3: 32); 1575 *Guta* (Heltai: Krón. 175a); 1863 *gút* (Kriza [szerk.] Vadr. 93) **J:** **1.** 1546 'agyvérzés, szélütés | Gehirnschlag' (↑); **2.** 1688 'enyhe szitokszóként' | {als mildes Fluchw.}' (SzT.)

■ Latin jövevényszó. | (≡) Lat. *gutta* 'csepp', (h.) 'ua.; szélütés, agyvérzés' [ismeretlen eredetű]. (≈) Megfelelői: fr. *goutte*; ol. *gota*; stb.: 'csepp; köszvény'. A megnevezés azon az egykori nézeten nyugszik, hogy az agyvérzést, szélütést, ill. a bénulást az agyról leváló cseppek okozzák. (△) A *gút* változat talán a tévesen birtokos személyjelnek felfogott szóvégi *a* elhagyásával keletkezett.

📖 Bárczi: SzófSz.; TESz.; EWUng.

guvad **A:** 1793 *kiguvad* (NSz.); 1799 *Kuvad* (NSz.); NYJ. 1831 *Kovad* (Kreszn.) **J:** **1.** 1793 'kidagad; dülled | herausschwellen; hervorquellen' (↑); **2.** 1799 'leválik; lehámlik | sich ablösen; sich abschälen' (↑)

guvaszt × **A:** 1799 *Kuvasztani* [sz.] (NSz.); 1831 *Kovaszt* (Kreszn.); 1873 *Gsuvaszt* [o: *Guvaszt*] (Nyr. 2: 427); NYJ. *kohaszt* (MNY. 46: 338) **J:** 'felületi réteget leválaszt; hántol | ablösen; abschälen'

■ Származékszó egy fiktív töből. | (△) A szótó ismeretlen eredetű és a →*kopállik* szócsalád tövével függhet össze. A szóvég *-d* kezdő-gyakorító képző, *-szt* műveltető képző; az alaktanához vö. →*dagad*, →*marad* stb. Az eredeti jelentése 'előlép, kilép, kiáll, előreáll, dülled', ill. kiemel vmit, kidülleszt' lehetett. (◡) Eredetileg egy székely nyelvjárási szó volt.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *duvad*, *kopik*

guvaszt → **guvad**

guvat **A:** 1795 k. *Guvat* (NSz.) **J:** 'nadas rétek mentén élő, hosszú csőrű, fűrj nagyságú madár | Wasserralle (Rallus aquaticus, ~ok Ralliformes)'

■ Onomatopoetikus eredetű. | ☐ A madár hangjának utánzására keletkezett. Hasonló onomatopoetikus eredetű szó: ész. *vutt* 'vízicsibék'. ☉ Allattani műszóként él. ☞ Tisztázatlan idetartozású: *guvat* 'durva, darabos, esetlen, otromba' (1809: NSz.).

📖 TESz.; Kiss J.: Mad. 140; EWUng.

guzlica **A:** 1836 *Guszlicza* (NSz.); 1853 *guzliczáját* (NSz.) **J:** 'lant alakú, népi vonóhangszer egyetlen húrral | Gusla'

■ Szerbhorvát jövevényszó. | ☐ Szbhv. *guslice* [többes szám] 'guzlica' [< szbhv. *gusle* [többes szám] 'ua.']. Vö. még cseh *housle* [többes szám] 'hegedű'; or. *гусли* [többes szám] 'citeraszerű pengetős hangszer'; stb. ☞ A (R.) *guszla* 'guzlica' (1836: NSz.) a szerbhorvát alapszó átvétele.

📖 TESz.; EWUng.

gúzs **A:** 1211 ? *Guz* [SZN.] (OkISz.); 1230 k. *gūs* (MNY. 77: 375); 1508 *gvsi* (DöbrK. 423); 1566 *gúst* (NySz.) **J:** 1. 1211 ? 'vesszőből stb. csavart kötél | Weidenband' (↑), 1230 k. 'ua.' (↑); 2. 1585 'kötélből alkotott hurok az evező rögzítésére | Seilschlinge zum Halten des Ruders' (Cal. 290); 3. 1832 'az ekegerendelyt a taligával összekötő lánc | Spannkette am Pflug' (Balassa I.: Eke 228); 4. [főleg ~ba köt] 1839/ 'béklyó, bilincs | Fessel' (NSz.); 5. 1940 'iszalag; a vadszőlő indája | Waldrebe; Ranke der Jungfernrebe' (ÚMTsz.) (OrmSz.)

■ Szláv jövevényszó. | ☐ Szln. *gož* 'a csépnyelet a hadaróval összekötő szíj; a jármot a rúddal összekötő szíj, gúzs; az ekegerendelyt a taligával összekötő gúzs'; cseh (N.) *houž* 'fűzkéve, fűzköteg, kötözésre használt fűzfavessző'; or. *гуж* 'a jármot a rúddal összekötő szíj, gúzs; kötélből alkotott hurok az evező rögzítésére; fogatos szállítás'; stb. [valószínűleg indoeurópai eredetű; vö. óész. germ. *kengr* 'kampó, horog, akasztó, hajlat, görbület'; ang. (kang.) *cangle* '(be)kerítés, fal, sövény']. ☐ A 2–5. jelentés valószínűleg metonímia az 1. jelentés alapján, bár egyes jelentések az átadó nyelvből is származhatnak. ☞ A szó ma leginkább a *gúzsba köt* 'vkit bilincsbe, béklyóba köt' (1841: NSz.) szó szerkezetben használatos.

📖 Kniezsa: SzlJsz. 206; TESz.; EWUng. • Vö. *dal-*

guzsaly **A:** 1346 ? *Gwsalwth* [HN.] (OkISz.); 1405 k. *gufal* (SchlSzj. 2118.); 1572 *guzalnal* (SzT.); 1577 *gúsalj* (KolGl.); 1602 *Kusaly* [SZN.] (OkISz.); 1630 *gužol* (MNY. 80: 128); 1738 *Gusally* (SzT.); 1759 *Gusajosba* [sz.] (Ethn. 57: 78); 1771 *guzsajjal* (SzT.); 1783 *Gu'sály* ülő (AkNyÉrt. 26/8: 17); 1789/ *guzslyot* (NSz.); 1791 *gusolya* (NSz.); 1832 e. *guzsár* hétnek (MNY. 8: 252); NYJ. *guzorra* (ÚMTsz.) **J:** 1. 1405 k. 'a kézi fonáshoz használatos eszköz, amelynek pálcájára a megfonni való kócot, szöszet, gyapjút tekerik | Spinnrocken, Kunkel' (↑); 2. [főleg ~vas] 1572 ? 'malomrúd, szálvas, amely a felső malomkövet járátja | Mühlspindel, Mühleisen' (SzT.), 1619 'ua.' (OkISz.); 3. 1585 'az a megfonandó szösz- v. gyapjúcsomó, amelyet a guzsalypálcára tekernek | Rupfe, eine Schicht Werg, Hanf od. Wolle, die auf einmal um den Rockenstock gewickelt wird' (Cal. 771); 4. 1760 'rokka | Spinnrad' (↑); 5. 1860/ 'gúzs, fűzkéve, fűzköteg | Weidenband' (NSz.); 6. 1894 'mezei zsurló | Schachtelhalm (Equisetum)' (PallasLex.)

■ Szláv jövevényszó. | ☐ Szbhv. (N.) *kùželj* 'az a megfonandó szösz- v. gyapjúcsomó, amelyet a guzsalypálcára tekernek'; szln. *koželj* 'rokka; malomrúd; szálvas, amely a felső malomkövet járátja'; szlk. *kužel* 'buzogány <mint tornaszer>', (N.) 'rokka'; or. (N.) *кужель*

'fonásra előkészített szösz- v. gyapjúcsomó'; stb. [tisztázatlan eredetű; de eredetéhez vö. →*kondor*]. ⊕ A szó eleji szláv *k* > m. g hangváltozáshoz vö. →*gácsér*, →*gálna* stb. Az 1789-es változat a [4]-es tötípus hatására utal. Az 5. jelentést a →*gúzs* befolyásolta. A 6. jelentéshez vö. szlk. *praslica* 'rokka' > *praslička* 'zsurló'. A *guzsalyoskodik* származékszó a fonóban történő tréfálkozás, évődés, flört alapján keletkezett.

📖 Kniezsa: SzIJs. 206; MNy. 61: 147; TESz.; EWUng. • Vö. *kondor*

gübü × **A:** 1708 *gübüli* [sz.] (SzT.); 1784 *gübüvel* (Baróti Szabó: KisdedSz. 30); 1843 *göbü* (MTsz.) **J:** <FN> **1.** 1708 'halhajtó rúd | Fischtrampe <Art Stange zum Fischfangen>' (↑); **2.** 1795 k. 'köpülőfa | Stößel zum Buttern' (NSz.); **3.** 1863 'moslék; szennyos víz | Spülicht; schlammiges Wasser' (Krizsa [szerk.] Vadr. 501) | <MN> 1838 'mocskos | sudelig' (Tsz.)

■ Szófajváltással keletkezett egy fiktív tö származékából. | ⊕ Főnevesült folyamatos melléknévi igenév -ü ~ -ű képzővel →*fésű*, *seprű* (→*seper*) stb. A szótó eredetéhez vö. →*göbe*²; ez utóbbi és a *gübü* között szóhasadás következett be. Ehhez hasonló halászati szakszavak a vogulban is: vog. (K.) *kul äläs-kiwərnə kömpox* 'halat rúddal a hálóba v. más fogószerszámba kerget'. A 2. jelentés metafora a →*köpű* hatására. A 3. jelentés, amelyre a melléknévi jelentés is visszamegy, azzal magyarázható, hogy a halászás közben felkavart víz iszapossá válik.

📖 MNy. 11: 15; TESz.; EWUng. • Vö. *göbe*²

gügye **A:** 1214 ? *Gyuge* [szN.] (VárReg. 311.); 1252 ? *Gyge* [szN.] (OkISz.); 1272 ? *Gughe* [szN.] (OkISz.); 1837 *Gyüge* (NSz.); 1838 *Gyügye* (Tsz.); 1871 *gügye* (NSz.); NYJ. *gigya*, *güge* (UMTsz.) **J:** 'ostoba; ügyefogyott | albern; unbeholfen'

■ Származékszó egy fiktív töből. | ⊕ A szótó a →*güggyög*-ével azonos. A szóvég -e (folyamatos) melléknévi igenévképző; vö. →*cinége*, →*penge* stb.

📖 MNy. 52: 44, 54: 194; TESz. *gyüge* a.; EWUng. • Vö. *güggyög*

güggyög **A:** 1575 *güggyóc* (NySz.); 1582 *Ghwgieogh* wala (SzT.); 1585 *göggyögető* [sz.]; *gwgiegetes* [sz.] (Cal. 770, 784); 1640 *güggyögnek* (NySz.); 1793 *gyüggyegésit* [sz.] (NSz.) **J:** 'gögicsél, gagyog (főleg kisgyermek), gügyörészik, babanyelven beszél (főleg kisgyermekhez) | lallen (haupts. Kind), babbeln (haupts. mit einem Kind)' #

■ Onomatopoetikus eredetű. | ⊕ A (R.) *gugyog* 'gögicsél, gagyog' (1784: Baróti Szabó: KisdedSz. 29) palatális párhuzamos alakja; vö. még →*gagyog*. A szótó a →*gügye* tövével azonos. A szóvég gyakorító képző. ⊖ A (N.) *güggyü* 'házasságközvetítő' (1825: NSz.) főnevesült folyamatos melléknévi igenév -ü képzővel (vö. →*fésű*, →*gübü* stb.) ugyanebből a töből keletkezett, amely itt feltehetőleg a házasságközvetítő(nő) behízelt hangjának utánzására keletkezett. Szintén ugyanebből a töből: *göggyül* 'gögicsél, gagyog' (1640: NySz.).

📖 TESz., *güggyü*² a. is • Vö. *gagyog*, *gügye*

gümő **A:** 1751 *gömő* (MNy. 75: 397); 1793 *gümők* (NSz.) **J:** 'daganat, kinövés; a tuberkolózis-baktériumok által előidézett kóros góc | Beule; Tuberkuloseknötchen'

■ Származékszó, keletkezés módja azonban bizonytalan. | ⊕ Az alapszó egy eredeti igenévszó lehetett ('kerek, gömbölyű; kikerekedik, gömbölyödik' jelentéssel); vö. →*gömb*. A szó a palatoveláris párhuzamosság alapján a →*gomb*, →*gombolyít*, →*guba*¹, →*guba*² stb. szórokonságához tartozik. A szóvég (folyamatos) melléknévi igenévképző vagy -ő kicsinyítő

képző. Ha a szó eredetileg egy folyamatos melléknévi igenév volt, akkor főnevesülésen ment keresztül. A *gümő* tulajdonképpen a →*gumó* palatális megfelelője. Az egykori nyelvjárási szó a nyelvújítás idején került az irodalmi nyelvbe. ☉ Ma leginkább orvosi műszóként él.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *gomb, gombolyag, gömb, guba¹, guba², gumó, gümőkór*

gümőkór A: 1843 *gumókórrul* (Világ 1843. dec. 6.: 809); 1855 *gümőkór-tuberculosis* (NSz.) J: 'tuberkolózis | Tuberculose'

■ Tudatos szóalkotással keletkezett összetett szó. | ☉ A →*gümő* + →*kór* 'betegség' szavakból keletkezett jelzői alárendeléssel. A lat. (tud.) *tuberculosis* 'gümőkór', tkp. 'gümőbetegség' [< lat. (tud.) *tuberculum* 'tbc-s gümő'] magyarosításával keletkezett.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *gümő, kór*

gürcöl A: 1873 *Gürcöl* (Nyr. 2: 44); NYJ. *gürcöl* (ÚMTsz.) J: 1. 1873 'mindent bevet, minden erőt ráfordít, latba vet | alles an etw dransetzen' (↑); 2. 1913 'fáradtságosan dolgozik, agyondolgozza magát | sich abrackern' # (Nyr. 42: 301)

gürizik A: 1930 *gürizik* (Zolnay–Gedényi) J: 'fáradtságosan dolgozik, agyondolgozza magát | sich abracken'

■ A szócsalád alapja, a **gürcöl** bizonytalan eredetű, esetleg egy fiktív töből való származékszó. | ☉ A szótő ismeretlen eredetű. A szóvég gyakorító képzőnek tűnik; az alaktanához vö. →*harcol*, →*hurcol* stb.

■ A **gürizik** származékszó. | ☉ A *gürcöl* alapján keletkezett -z gyakorító képzővel.

📖 TESz.; EWUng.

gürizik → *gürcöl*

güzü × A: 1198 ? *guzu* [SZN.] (MNL (OL) Dl. 40001); 1302 ? *Cuzu* [SZN.] (Györffy: ÁMTF. 1: 280); 1395 k. *gezeu* (BesztSzj. 1089.); 1405 k. *guzu* (SchlSzj. 1671.); 1522 *Gwze* [HN.] (MNYTK. 86: 41); 1577 *gozŭ* (KolGl.); 1647 *gőző* (NySz.); 1806 *Güzzü* (NSz.); NYJ. *gëzö, gîzsi* (ÚMTsz.) J: 1. 1198 ? 'mezei pocok; egérhez hasonló állat: vakond, patkány stb. | Erdmaus; Art mausänliches Tier: Maulwurf, Ratte usw.' (↑), 1395 k. 'ua.' (↑); 2. 1808 'álomszuszék | Langschläfer' (Sándor I.: Toldalék) Sz: ~1 1873 *Güzül* 'kuporgat, (fel)halmoz | hamstern' (Nyr. 2: 325)

■ Valószínűleg jövevényszó egy ótörök nyelvből. | ☹ Tat. *köse, kösö* 'patkány'; – vö. még ujj. *küskü*; tob. *küskü*; hak. *küske*; stb.: 'ua.; egér' [? < török **küs*- 'rendetlenséget csinál']. ☉ A magyarba átkerült alakja: **küsük* vagy **küsäk* lehetett; a szóvég kialakulásához vö. →*gyűszű*, →*ürü* stb. A szó eleji mássalhangzókhoz vö. →*gödény*, →*görény*. A magyarban a szóvégi *ü* lehetett az eredeti. A 2. jelentés bizonyosan a mezei egér életmódjából következik, mivel télen az üregébe húzódik vissza. ☹ Tisztázatlan idetartozású: *güzmöl* 'rágcsál; ropogtat' (1799: NSz.). ☉☉ A magyarból: rom. (N.) *guz* 'vakond'.

📖 MNY. 3: 162; TESz., *güzmöl* a. is; Doerfer: TE. 3: 597; Ligeti: TörK. 194; EWUng.

guardián Δ A: 1275 *Garduan* [SZN.] (Oklsz.); 1343 *Gardian* [SZN.] (AnjOkm. 4: 355); 1424 *Kardanfalwa* [HN.] (Csánki: TörtFöldr. 1: 557); 1495 *Gargyan* [SZN.] (Oklsz.); 1512–1526

agargyanak (KL. 26.); 1522 ? *Gardan* [szN.] (MNYTK. 86: 45); 1585 *gárian* (Cal. 3); 1585 *Gariánság* [sz.] (Cal. 77); 1585 k. *gárgyán* (Gl.); 1590 *Gardgyan* (Szikszai Fabricius: LatMSzj. 123); 1682 *gvárgyán* (NySz.); 1759 *Gvardiánnya* [n-j] (NSz.); 1810 *Gvárdiánságában* [sz.] (NSz.); NYJ. *várdiánhó* (ÚMTsz.) **J:** 'ferences, kapucinus és minorita) szerzetesrendi házfőnök | Klostervorsteher'

■ Latin jövevénytyszó. | (≡) Lat. (e.) *guardianus*, (h.) *gvardianus*, *gardianus*: 'ferences kolostor főnöke' [vö. lat. (k.) *guardia* 'őr, őrség; oltalom, gondozás, gyámság'; stb. eredetéhez vö. (→*gárda*)]. (≈) Megfelelői: ném. *Guardian* 'kolostor előjárója, főnöke'; fr. *gardien* 'ua.; őr, őrző'; stb. (△) A latin szóvégi *us* végződés kieséséhez vö. →*advent*, →*angyal* stb.

📖 Nyr. 39: 395; MNY. 6: 148; Fludorovits: LatJsz. 38; MNYj. 2: 63; TESz.; EWUng. • Vö. *gárda*